

OBSAH / CONTENTS / INHALT

Štúdie a články/Articles/Studien

LENDEROVÁ, Milena: Kuchařské knihy a národní identita v 19. století. Model z roku 1826: Domácí kuchařka aneb pojednání o masitých a postních pokrmech pro dcerky české a moravské od Magdaleny Dobromily Rettigové	195
STRÁNÍKOVÁ, Jana: Každodenní život na venkovské faře v 19. století	206
STOKLASOVÁ, Hana: Výuka katechismu – každodennost kněze a žáka ve druhé polovině 19. století	224
SECKÁ, Milena: Josefa Křížková, Náprstková - všedný život slúžky	234
VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Proměny životního stylu v zrcadle reklamy	241
HALÍŘOVÁ, Martina: Každodenní život dětí a problematika delikvence za první světové války	247
FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva: Realita v oblasti zdravotnej starostlivosti o deti na Slovensku v medzivojnovom období	253
ŠIDLÍKOVÁ, Zuzana: Módne časopisy na Slovensku 1945–1989	274

Materiály/Materials/Materialien

KIČKOVÁ, Adriana: Odborné školy pre ženské povolania 1922-1934	279
SOZANSKÁ, Nina: K problematike organizácie dievčat v Hlinkovej mládeži dievčenskej	289

Rozhľady/Horizons/Horizonte

AL-ABSI, Marwan: Každodennosť a fenomén modernizácie v nomádskom prostredí 20. storočia	303
AL-ABSIOVÁ, Eva: Zahalovanie žien – ideál a prax v dejinnom úseku 20. storočia	311
ČECHOVÁ, Mariana: Semiotizácia každodennosti 19. a 20. storočia v umelkom obraze (selektívna rekognoskácia)	318

Anotácie/Annotations/Glossen

NICOLS, J.: Civic patronage in the Roman empire. (Zuzana Szabóová)	325
--	-----

Kronika/Chronicle/Chronik	327
Publikačná etika časopisu Studia Historica Nitriensia/Publication Ethics of the Studia Historica Nitriensia Journal/Veröffentlichung Ethik Studia Historica Nitriensia	334
Pokyny pre autorov/Instructions for the authors/Hinweise für Autoren	339

KUCHAŘSKÉ KNIHY A NÁRODNÍ IDENTITA V 19. STOLETÍ.¹ MODEL Z ROKU 1826: DOMÁCÍ KUCHAŘKA ANEB POJEDNÁNÍ O MASITÝCH A POSTNÍCH POKRMECH PRO DCERKY ČESKÉ A MORAVSKÉ OD MAGDALENY DOBROMILY RETTIGOVÉ

Milena LENDEROVÁ

Ústav historických věd, Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice, Česká republika
milena.lenderova@upce.cz

LENDEROVÁ, Milena. Cookery books and national identity in the 19th century. The 1826 model: Home cookery book or a treatise on meat and Lenten fare food for Czech and Moravian women by Magdalena Dobromila Rettigová. The study focuses on the Home Cookery Book by Magdalena Dobromila Rettigová that was first published in 1826. The author analyses the book firstly in context of gastronomic trends of the period, secondly as a collective memory factor, thirdly as an expression of an attempt to codify the literary Czech language, fourthly as a model concept for future cookery books and last but not least, the author's testimony of her life.

Klíčová slova: národní identita; kuchařské knihy; Rettigová Magdalena Dobromila;

Keywords: National Identity; Cookery Books; Rettigová Magdalena Dobromila;

Na přelomu 18. a 19. století začíná v českých zemích proces, typický pro většinu národů bez vlastní státnosti: hledání, upevnování a definování národní identity, jehož výrazným atributem byl důraz na národní jazyk, národní pospolitost a dějiny. Tento lingvocentrismus a etnocentrismus, stejně jako vymezování se vůči kultuře německé, se odrážejí v dobových literárních dílech, psaných vernakulárním (v našem případě českým) jazykem. Uvedené tvrzení platí i pro jazykově české kuchařské knihy, mezi nimiž zaujímá významné místo *Domácí kuchařka* Magdaleny Dobromily Rettigové,² poprvé vydaná v roce 1826 a objevující se ve stále nových, byť často notně upravených, vydáních dodnes.

¹ Příspěvek vznikl s finanční podporou projektu GAČR 14-08857S Kuchařské knihy v kontextu české literární kultury a každodennosti 19. století.

² Magdalena Dobromila Rettigová, 1785-1845, česká spisovatelka a vlastenka.

Rettigová, která vedle svého nejznámějšího díla napsala řadu povídek, básní, jednu modlitební knihu a jednu normativní příručku určenou mladým dívkám, se jako spisovatelka těšila pozornosti literárních historiků minimálně od 80. let 19. století. Jako autorce kuchařské knihy jí věnovali pozornost spíše nakladatelé a autoři moderních kuchařských knih.³

Připomeňme, že české země byly součástí Habsburské říše, součástí středoevropského prostoru, a tak je celé literární dílo Rettigové poznamenáno inspirací dominantní německé kultury a literatury na jedné a vymezováním se vůči ní na druhé straně.⁴ Obě kultury koexistovaly vedle sebe, také ve stravovacích zvyklostech vykazovaly jednotlivé regiony střední Evropy mnohé styčné body. Německý historik Hans Jürgen Teuteberg, jenž se problematikou zdejšího stravování zabýval,⁵ považuje tuto část Evropy za oblast s proměnlivými politickými hranicemi, ale s relativně stabilními tradičními kulturami. Odtud se šířily nové chutě do okrajových částí středoevropského regionu a zde byly přebírány kulinární trendy z ostatních, především západních a jihozápadních částí Evropy. Německy mluvící střední Evropu pak autor považuje za příklad obecné transformace ve zpracování, přípravě a vnímání jídla v 19. a 20. století.⁶ Toto tvrzení lze vztáhnout i na české kuchařské knihy, které vznikly v průběhu 19. století.

Nejvíznamnější z nich je *Domácí kuchařka* paní Rettigové věnovaná ženám středních městských vrstev. Dílo lze analyzovat z několika možných pohledů: zejména v kontextu gastronomických tendencí sledované doby, zadruhé jako faktor kolektivní paměti, zatřetí jako výraz snah o kodifikaci spisovné češtiny, začtvrté jako modelový koncept, který se stává „kánonem“ pro tvůrce pozdějších kuchařských knih, a konečně zapáte jako výpověď autorky o sobě samé.

***Domácí kuchařka* v kontextu gastronomických konvencí sledované doby**

Domácí kuchařka vyšla roku 1826, tedy o rok později než *Fyziologie chuti* francouzského právníka a labužníka Jeana-Anthelma Brillat-Savarina.⁷ Obě knihy přišly

³ Srov. např. BŘÍZOVÁ, Joz. U stolu s paní M. D. Rettigovou. Praha: Práce, 1972; WÜNSCHOVÁ, Felicitas (Alexandr STICH). Spisovatelka a kuchařka. In: Magdalena Dobromila RETTIGOVÁ, Domácí kuchařka. Spolu s ukázkami z beletristického díla M. D. Rettigové. Praha: Odeon, 1986, s. 9-32; JOHANIDES, Josef. Magdalena Dobromila Rettigová. Rychnov n. Kněžnou: Městský úřad, 1995, s. 143-163.

⁴ Podrobněji srov. MACURA, Vladimír. Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ. Nové, rozšířené vydání, Praha: H & H, 1995, s. 31an.

⁵ TEUTEBERG, Hans J. Zrození moderního konzumního věku. Změny ve stravování po roce 1800. In: FREEDMAN, Paul (ed.) Dějiny chuti, Praha 2008, s. 233-261; dále např. TEUTEBERG, Hans J. Ernährungsfehlverhalten im Wohlstand - Ergebnisse einer empirisch-soziologischen Untersuchung in heutigen Familienhaushalten (Mit Otto Neuloh), Paderborn 1979; Unsere tägliche Kost. Geschichte und regionale Prägung. Münster 1986 aj.

⁶ TEUTEBERG, ref. 5, s. 233.

⁷ Jean-Anthelme Brillat-Savarin, 1755-1826, soudce, za revoluce poslanec. Po pádu girondistů utekl do ciziny, vrátil se za direktoria a pokračoval v kariéře soudce. Kniha Physiologie du goût ou méditations de gastronomie transcendante, ouvrage théorique, historique et à l'ordre du jour, dédié aux gastronomes parisiens par un professeur, membre de plusieurs sociétés littéraires et savantes vyšla několik týdnů před jeho smrtí. Brillat-Savarina zmiňuje též JOHANIDES, ref. 3, s. 153; stručná zmínka o Brillat-Savarinovi jeho Physiologiese nachází v Riegrově Slovníku

na svět v období, které je považováno za epochu přechodu k moderní stravě a moment vzniku kulinářství, činnosti mající svá pevná pravidla. Kulinářství, kuchařské umění, je jak umění přípravy jídel (vaření), tak umění jejich konzumace. Cílem kulinářství je učinit z přípravy a konzumace jídla kultivovaný akt. K cíli vedou kultivace chuti pokrmu, kultivace vzhledu pokrmu, kultivace vůně pokrmu, kultivace prostředí, v němž je pokrm podáván a konečně kultivace ideového podtextu pokrmu.⁸ Brillat-Savarin proklamoval své cíle už v samém názvu svého kanonického spisu, stejně cíle sleduje i spis paní Rettigové.

Změnu postojů k přípravě jídla i způsobu jejich podávání přičítáme technicky i sociálně dostupnějším plodinám, jejichž užitá hodnota se v některých případech (brambory) znásobila, dále dovozu koloniálního zboží (hlavně kávy, kakaa a rýže) a konečně nových technologií umožňujícím ochranu potravin před zkázou a usnadňujících jejich přípravu; sem patří i stavebně-technické inovace vedoucí k pojetí kuchyně jako odděleného prostoru určeného výhradně k přípravě jídla a koncipovaného tak, že umožňoval respektovat stále imperativnější představy o hygieně stravování. Tyto změny předpokládaly investice, a tak ve středních městských vrstvách začíná být kulinářství stále silněji vnímáno jako distinktivní znak společenského postavení.

Uvedené změny dokládají tištěné kuchařské knihy, které se od konce 18. století zcela běžně obracejí vedle aristokracie k početnějšímu a stále významnějšímu měšťanstvu. Vlastnit takovou knihu, jejímž hlavním tématem je racionální a úsporná příprava jídla a jeho chutné variace, znamená dát najevo jistý blahobyt a společenský status. Autoři kuchařských knih – s ohledem na novou cílovou skupinu, která vyštídalala sice zámožnou, ale početně zanedbatelnou aristokracii – zčásti opouštějí po celé 18. století dominující francouzskou *haute cuisine* a přiklánejí se k regionální kuchyni,⁹ resp. k těm regionálním surovinám, které změny ve stravování umožňují.

Rostoucí péče, věnovaná přípravě jídla u statisíců domácích krbů, vedla k tomu, že se autoři (a později autorky) kuchařských knih obracejí stále častěji k ženám.¹⁰ Mají pro to dobrý důvod, neboť kuchyně devatenáctého století představovala určitou manifestace podstaty ženství: přesvědčení, že žena-hospodyně-manželka-matka dokáže s láskou nasytit hladové a potřebné, začíná být stále

naučném 1, 1860, s. 897; o málo rozsáhlejší v Ottově slovníku naučném 4, 1997, autor Hsz. [Jaroslav Haasz, koncipista při zemském výboru v Praze, později rada zemského výboru v Praze], s. 681-682; o Fyziologie mj. praví: „spis psaný slohem uhlazeným a vtipným, causerii o chuti, propletenou anekdotami a recepty kuchařskými...“

⁸ Dle Gastronomie[on line]. Dostupné na internetu: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Gastronomie>, cit. 16. 6. 2015.

⁹ TEUTEBERG, ref. 5, s. 255.

¹⁰ Postavou šlechtické kuchyně zůstává muž, jak přesvědčivě ukázal FRANC, Martin. Schwarzenbergové a středoevropská gastronomie první poloviny 19. století. In: BEZECNÝ, Zdeněk et al. Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii. České Budějovice: Národní památkový ústav, 2008, s. 621 – 628. Na druhou stranu je zajímavé, že v tomto období stoupá počet rukopisných kuchařek, psaných urozenými ženami, srov. LENDEROVÁ, Milena. Savoir manger, savoir vivre au tourant des XVIIIe et XIXe siècles (Recueil des recettes de la comtesse Schlick). In: COCULA, Anne-Marie et COMBET, Michel (éd) Château, cuisines & dépendances, Scripta Mediævalia 26. Bordeaux: Ausonius 2014, s. 291-298.

silnější. A k nezbytné kvantitě pokrmu přidá i kvalitu a úpravnost, a to jak ve vzhledu jídla, tak při stolování. Uvedená změna postoje k jídlu byla v podstatě celoevropskou záležitostí a Rettigová byla první, kdo tuto inovaci prosazoval v Čechách. Stejně jako Brillat-Savarin, i ona má za to, že gastronomie má kombinovat zdravou výživu s požitkem z jídla. Tuto zásadu vštěpuje ženám středních městských vrstev, k nimž se – až na jednu výjimku¹¹ – obrací, kterým nabízí pokrmy pro každodenní rodinný život i hostiny pro větší počet stolovníků. Na rozdíl od Brillat-Savarina, v jehož *Fyziologii chuti* je skutečných receptů minimálně, je Rettigová praktik, nikoli teoretik: v *Domácí kuchařce* nabízí stovky vyzkoušených receptů. Pokud se týče charakteru jídel, preferuje kuchyni regionální a hrdě se k tomuto svému etnocentrismu hlásí. Její gastronomie je zkrátka česká a vlastenecká.

Její *Domácí kuchařka* dosáhla hned po svém vydání mimořádného úspěchu. Autorka uměla psát čтивě, své čtenářky oslovovala, dávala najevo svůj zájem o ně, dělila se s nimi o své zkušenosti. Akcentovala význam chutného a vzhledného jídla pro harmonické manželské soužití a spokojenou domácnost. Nabádala k estetickému vzhledu pokrmů, k využívání rozmanitých ozdob, apelovala na fantazii a hravost své čtenářky, prosazovala experiment.

***Domácí kuchařka* jako faktor kolektivní paměti**

Kuchařky psané ve vernakulárních jazycích představují na přelomu 18. a 19. a v první polovině 19. století součást vytváření jazykově české literatury. Ta byla neodmyslitelným atributem budování moderního, v našem případě českého národa, a měla být stvrzením jeho identity. Proto je příprava českých pokrmů vyšvětlovaná v češtině chápána jakou potvrzení kulturní svébytnosti. Výjimečnost české kuchyně je, často konfrontačním způsobem, zmiňována v předmluvách k jednotlivým opusům. V česky psaných kuchařských knihách se tak projevuje stále sílící etnocentrismus¹² akcentující „češtství“ či „slovanství“ už v samotném názvu knihy.¹³ Kolektivní paměť zde má formu zděděné zkušenosti, zprostředkované českým jazykem: *Domácí kuchařka* Rettigové je jen „sbírka jídel“, jak je

¹¹ Pro venkovanky viz RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. Dobrá rada Slowanským wenkowaným, aneb pogednánj kterak by ony pokrmy sprosté lacině i chutně připrawowati, a tak se buď pro budaucjswau domácnost, neb pro službu cwičiti mohly. Hradec Králové: Jan Hostivít Pošpišil, 1838. V předmluvě autorka vysvětluje, že recepty její Domácí kuchařky, určené „více pro města a městečka, fary, mlýny a myslivny“, představují pro „střídmého vesničana“ jídla příliš nákladná, „a mimo svátků, poutí, posvícení a svatby by jich vesnická hospodyně málokdy použít mohla.“ Tamtéž, s. IV.

¹² S dovršením vzniku moderního českého národa tento fenomén nekončí: objevíme ho ještě v předmluvě ke Kuchařské knize, která vyšla poprvé roku 1890 nákladem Spolku Domácnost: „Česká kuchyně slynula a dosud se těší slavné pověsti v cizině, jakkoli už je také více méně porušena a není tak ryze českou, jak bývala, jelikož přijala od každého národa nějakou úpravu pokrmů, která u nás zdomácněla; avšak seznáme při bližším zkoumání, že se i cizí jídla podrobila jakési opravě, než se vrádila do naší kuchyně, a to vždy tím způsobem, by našim zvykům a naší chuti vyhovovala“ Kuchařská kniha. Sbírka vyzkoušených jídelních předpisů. Vydána péčí spolku Domácnost, Česká škola kuchařská. Praha: F. Šimáček, 1890, s. XIII-XIV.

¹³ Srov. pozn. č. 23.

vařily matka a babička autorky, „obě Češky“.¹⁴ V předmluvě k třetímu vydání *Domácí kuchařky* Rettigová zdůrazňuje, že jí jde v neposlední řadě o to, aby její mladé čtenářky „pověst českých kuchařek, od matek zděděnou, povždy zachovaly.“¹⁵ Jak je vidět, recepty se v rodinách dědily zcela běžně, ba co víc – v opisech cirkulovaly mezi přítelkyněmi a známými.¹⁶ Bachtinův chronotop¹⁷ předávaného vlastenectví tak fungoval jednak vertikálně, v mezigenerační perspektivě, jednak horizontálně, v příslušném sociálním prostředí, coby faktor sdílené, kolektivní paměti a současně coby faktor šíření českého jazyka.

Nepřehlédnutelným aspektem je snaha vymezit kuchařské knihy pro určité společenské vrstvy. Zpočátku, kdy byly kuchařské knihy záležitostí středních, případně dolních středních vrstev, existovalo jen vymezení mezi městem a venkovem.¹⁸ Kvantitativní předěl fungoval jen uvnitř domu, resp. domácnosti: strava pro domácí personál má být vydatná a sytá, ale prostá.¹⁹ Ještě o něco později se objevují „dělnické“ kuchařky.²⁰

Domácí kuchařka jako výraz snah o kodifikaci spisovné češtiny

Vyjdeme-li ze známé pravdy, že česká kultura je od počátku budovaná jako kultura filologická,²¹ pak důležitým aspektem zasluhujícím zkoumání je rovněž jazykový profil kuchařských knih. Pro formování moderního českého národa je zásadní fakt, že ryze jazykovědné otázky překračují hranice jazykovědy a stávají se

¹⁴ Předmluva k prvnímu vydání Domácí kuchařky, cit. dle RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. Domácí kuchařka. Spolu s ukázkami z beletristického díla M. D. Rettigové, Praha 1985, s. 37.

¹⁵ Tamtéž, s. 42.

¹⁶ Tuto skutečnost dokládá např. rukopisná kuchařka hraběnky Filipiny Schlikové založená kolem r. 1790, srov. LENDEROVÁ, Milena. Tabule v paláci Schliků - dny sváteční i postní (Rukopisná kuchařka Filipiny Schlikové). In: BUBÍK, Tomáš -FÁREK, Martin (eds.): Náboženství a jídlo. CERES II /2005, Univerzita Pardubice, Pardubice 2005, s. 95 - 102. Ještě autorka Anastasie B. Seidlová, autorka Kuchařky „Jitřenky“, vyzývá své čtenářky k výměně krajových receptů a dodává: „A jestliže se vydávají sbírky národních pověstí, písni, pořekadel, obyčeju a mravů, jestliže se konají sbírky národních ornamentů a výšivek, proč by se nemohly sebrati předpisy či recepty na národní jídla, aby se tím způsobem zachovaly i budoucím. Proto podejme si ruku k tomuto dílu; tím vykonáme i kus kulturní práce a dokážeme, že i česká kuchařka, třebas pracovala v zátiší domácím a nevystupovala na kolbiště politické a nemáchala zbraní emancipační, ale jenom dobrou českou měchačkou, jest také dobrou a obětavou vlastenkou. (potrhlá ML) A dále! Vždyť naše milé babičky a dobré matky bývaly výbornými kuchařkami a dovedly upravit dobré pokrmy, jakž o tom naše česká spisovatelka, Vlasta Pittnerová, tak krásně ve svých lidových povídках nejeden důkaz podala. I vyžaduje to vděčnost k témtu našim babičkám a matkám, by co jejich hlava dobrého pro kuchyň vymysnila a jejich ruka dovedla upravit, v paměti budoucích se zachovalo. Srov. SEIDLOVÁ, Anastasie B. Kuchařka „Jitřenky“. Praha: Českoslovanská akčiová tiskárna, 1912, s. IV - V.

¹⁷ Chronotop je formálně-obsahová literární kategorie vyjadřující zásadní spojitost prostoru a času v uměleckém díle zobrazenou, srov. BACHTIN, Michail. Román jako dialog. Praha: Odeon, 1980, s. 22.

¹⁸ Srov. pozn. č. 11.

¹⁹ HANSGIRGOVÁ, Františka. Hospodyně našeho věku. Krátká naučení o vedení městského i venkovského hospodářství. Praha: I. L. Kober, 1874, s. 30-31.

²⁰ Srov. např. Dělnická kuchařka. Praha: A. Svěcený, 1914 či KEJŘOVÁ, Anuše. Dělnická kuchařka se sřetelem na malé dělnické domácnosti. Hradec Králové: Nákl. vlastním, 1914.

²¹ MACURA, ref. 4, s. 45.

programem sociálního chování, dokladem politických, kulturních a estetických postojů svých nositelů.²² Tento lingvocentrismus českého národní hnutí se v jazykově českých kuchařkách projevuje od počátku až na práh Velké války jak v titulech těchto opusů, kde se opakuje adjektivum „český“, případně „slovanský“,²³ tak v symbolické rovině, kdy je čeština dominantním jazykem (z důvodů porozumení bývají ještě po polovině 19. století zachovány germanismy v názvech jídel a pokrmů a používá se mezinárodních pojmu z oblasti kulinářství, které jsou zpravidla francouzského původu).

Domácí kuchařka M. D. Rettigové je psána dobovou jadrnou a dobře srozumitelnou češtinou.²⁴ Autorka je oprávněně považována za tvůrkyni české kuchařské a kulinární terminologie. Podobně jako František Palacký vytvořil české názvosloví estetické, Josef Vojtěch Sedláček matematické, bratří Preslové přírodovědné, Antonín Marek filosofické atd., vytvořila Rettigová české názvosloví kuchařské a přispěla tak k lexikálnímu obohacení češtiny. Bylo to od ní do jisté míry odvážné - podoba spisovného českého jazyka se teprve vytvářela: Česko německý slovník Josefa Jungmanna, který následně kodifikoval a ustálil spisovný český jazyk, vycházel mezi léty 1834-1839. K němu se autorka tedy uchýlit nemohla, proto tam, kde si nebyla jista, zda její čtenářky pochopí originální české označení, přidala do závorky výraz německý.

²² MACURA, ref. 4, s. 42-43.

²³ Například: RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. Dobrá rada Slowanskýmwenkowankám, aneb pogednánj kterak by ony pokrmy sprosté lacině i chutně připravowati, a tak se buď pro budaujswau domácnost, neb pro službu cwičiti mohly, Hradec Králové: Jan Hostivít Pospíšil, 1838; ŠPENDLIKÁŘOVÁ, Anežka. Česká Kuchařka, aneb, Knjžkawssem i zběhlegssjm kuchařkám prospěšná, w které se dočstimo hau, gakby za malý penjz co neylepssj a neyskowostnégssj gjdla se ustrogit dali, Praha a Litoměřice: Karel Vilím Medau, 1841; Kuchařka domáć i panská pro děwy wlastenské / zřjzena dle obljeného způsobu M.D. Rettikowy w Čechách, Jičín: František J. Kastránek, 1848; PACOVSKÝ, Václav. Kuchařka česká: úplné umění kuchařské, aneb spravedlivý rádce kterak se rozličné pokrmy, jak masité, tak postrní správně, chutně a lacině strojiti mají, Jindřichův Hradec, Tábor: Al. Landfrasa syn [1873?]; HANSGIRGOVÁ, Františka. Nová česká kuchařka, Praha: I. L. Kober, 1863; DUMKOVÁ, Hana. Česká kuchařka. Praha: Alois Hynek, [1883]; AXAMITOVÁ, Marie: Česká kuchařka: kniha pro každou českou domácnost. Praha: Josef R. Vilímek, [1894]; TRIWALDOVÁ, Gabriela. Praktická česká kuchařka pro každou domácnost : sbírka 336 receptů na upravení osvědčených, silných a laciných pokrmů masitých i postrních, mimo užitečná a podrobná navedení ku vedení kuchyně nejenom způsobu jemnějšího, nýbrž i také obyčejné domáci kuchyně, zároveň s poučením, jak lze v cukru a octu ovoce vařovati, Praha: A. Reinwart, 1896; ŠTĚPÁNOVÁ, Vlasta M. Malá kuchařka a hospodynka česká : Pro menší a skrovné domácnosti : Úprava laciných pokrmů pro lid, Praha-Karlín: J. Storch 1903; JERMÁŘOVÁ, Bohumila: Velká vzorná česká kuchařka / S použ. spisů Rettigové, Hansgirgové, Domácnosti, Löffler-Bechtlové, Ehrhardtové, Bauerové a j. s podporou mnoha osvěd. kuchařek čes. i z vlast. znalosti seps., Praha: I. L. Kober, 1903; Česká kuchařka: Struč. a snadno pochop. návod k příprav. chutných jídel všeho druhu, jež hodí se zvláště pro kruhy občanské : Zároveň s mnoh. prakt. poučeními a pokyny s ohledem k zařízení domácnosti, Praha-Karlín: J. Storch, 1904; BARTHOVÁ, Ludmila. První česká vegetářská kuchařka. Praha: Nová kultura v Praze, tisk dr. E. Grégr a syn, 1908 atd.

²⁴ JOHANIDES, ref. 7, s. 155.

Domácí kuchařka jako modelový koncept, „kánon“ pro tvůrce pozdějších kuchařských knih

Rettigové kuchařka nebyla první ani jedinou kuchařskou knihou napsanou v češtině – ve čtyřech desetiletích před jejím vydáním vyšlo česky na sedm kuchařských knih.²⁵ Žádná z nich ale nezískala takovou oblibu, jako kuchařka její. S nebývalým úspěchem se setkala hned při svém vydání a za autorčina života vyšla v dalších vždy doplňovaných a rozšiřovaných vydáních jen v češtině celkem čtyřikrát; stejněho počtu vydání dosáhly verze německé.²⁶ Pro královéhradeckého nakladatele Jana Hostívita Pospíšila se kniha stala doslova zlatým dolem, vůbec nejúspěšnějším vydavatelským počinem v celé historii nakladatelství. Důvody této obliby byly několikeré: kuchařka navazovala na domácí stravovací tradici, obsahovala recepty vyzkoušené, nikoli pouze opsané z jiné kuchařské knihy, představovala skutečnou zásobárnu receptů, schopnou dostát závazné skutečnosti, že za rok bylo třeba uvařit 365 obědů a večeří.²⁷

Domácí kuchařka Magdaleny Dobromily Rettigové vycházela i po její smrti, po celou druhou polovinu 19. a v prvních desetiletích 20. století. Text se ale změnil. Od roku 1850 a výrazněji pak od roku 1864 jej obměňovala a doplňovala o další nové recepty (a později do něj integrovala metrický systém) Antonie Dušánková, dcera nakladatele Jana Hostívita Pospíšila. Tyto zásahy umožnila nepřímo sama Rettigová, když v roce 1825 odevzdala nakladateli svůj rukopis k libovolnému použití.²⁸ Pospíšil toto právo plně využil a navíc jej roku 1842 podstoupil svému nástupci, synovi Jaroslavovi. Do první světové války vyšlo celkem 36 vydání

²⁵ Byly to: Wyborná Pražská kuchařská kniha pro panj, děwčata, a služebné djwkы w městě y wenku, genž denně naskytajcý se gjdla na dobrý, chutný, též lacyň zpúsob strogitichtěgj / složená od gisetého knjžecýho vstnjho kuchaře, W Praze : Martin Neureuter [distributor], 1805; Baborská Kuchařka w Čechách : knjha kuchařská která gak pro panskau tak y domácy kuchyň zřízená gest a w obogibowzásstnijm prospěchem vžiwanabyti může / wydaná w německém gazyku od Marye Anny Naydeker, W Pardubicých: [s.n.], 1810; Neynowégssj Kuchařka Pražská, neb, Kniha uměnj w připrawowánj rozličných krmj a pamlsků, gak pro panskau, tak pro domácy kuchyň zřízena dle wydánj zwłasstnij kuchařky panj Naydekrowi od Česskyně, W Praze: K.W. Enders, 1816

Hospodářská Pražská Kuchařka : která dle wlastnj cedulky na gjdla na každý den w roce tak wařitivč... : ku poslauženj wssem panjm a kuchařkám... Prwnj djl / od mnohým Pražským obywatelům dobře známé čelednj matky, W Praze : Cýs. král. dworská knihtiskárna, 1819; Hospodářská Pražská Kuchařka : která dle wlastnj cedulky na gjdla na každý den w roce tak wařitivč... : ku poslauženj wssem panjm a kuchařkám... Druhý djl / od mnohým Pražským obywatelům dobře známé hospodyně, W Praze: Cýs. král. dwořská knihtiskárna, 1820; Kuperius, Antonín: Nowá wýborná Knižka Kuchařská, aneb, Zřetedlná ponavčenj pro panj, děwčata a kuchařky, kterak rozličné pokrmy, gak masyté, tak postnj dobře a lacyně připrawowati, neb strogitimajg... / od Antonjna Kuperyusa, W Gindřichowé Hradcy: Wytisštěná v Jozefa Aloizya Landfrasa, 1821; Pražská kuchařka, aneb, Co strogiti dnes? : kniha přjručnj pro ssetrné hospodyně... / přeložil Kadeřawský; W Praze: Karel Wiljm Enders, 1823.

²⁶ První vydání mělo 133 stran, druhé z r. 1831 přes 340. Náklad ani v jednom případě neznáme, ale Josef Johanides odhaduje, že první vydání v češtině se mohlo pohybovat kolem 2000 kusů, v němčině kolem 2500 – 3000 kusů, a že další náklady mohly být ještě vyšší, srov. JOHANIDES, ref. 7, s. 143, 145.

²⁷ JOHANIDES, ref., s. 158-159.

²⁸ RETTIGOVÁ, Domácí kuchařka, 7. vydání, Hradec Králové: Ladislav Pospíšil, 1857, předmluva.

v českém a 10 v německém jazyce. Poslední exempláře měly ale s *Domácí kuchařkou* z roku 1826 společné jen jméno Magdaleny Dobromily Rettigové v záhlaví, které knihu „prodávalo“. Je zřejmé, že plagiátorství nebylo při této frekvenci výjimkou – ostatně už v předmluvě ke čtvrtému vydání *Domácí kuchařky* si autorka stěžuje, „že se hojně v německých knízkách kuchařských předpisy z mé opisují, čehož důkaz se v litoměřické, od paní Walburgy Schifflerovy vydané knížce zřetelně nachází, an tam nejméně třetí díl z mé knížky kuchařské od slova k slovu vypsaný jest.“²⁹

Konkurentem J. H. Pospíšila byl jindřichohradecký (později i táborský) tiskař Josef Alois Landfras (od roku 1825 vedl firmu syn Alois Josef Landfras), který ve vydávání kuchařek Pospíšila předběhl. Patrně už roku 1809 vydal spis s názvem *Knížka Kuchařská, aneb, Zřetedlná ponaučení pro paní, děvčata a kuchařky, kterak se rozličné pokrmy gak masité, tak postní dobře připravovati, aneb strojiti magi; gižtovyznamenanj posléz stojicj registřík ukáže* vydal v Hradci Králové i Pospíšil. Ačkoliv Pacovský působil jako kuchař hraběnky Netolické³⁰ a jeho jméno mělo jisté renomé, nedosáhly jeho knihy tak velkého ohlasu jako získala Rettigová.

Roku 1821 vytiskl Landfras zjevný plagiát nesoucí titul *Nová výborná knížka kuchařská, aneb: zřetedlná ponaučení pro paní, děvčata a kuchařky, kterak rozličné pokrmy, jak masité tak postní, dobře a lacině připravovati neb strojiti mají, jako posléz stojící rejstřík ukazuje*. Autorem měl být neidentifikovatelný „knížecí“ kuchař Antonín Kuperius (Kuperyus), šlo ale o recepty ukradené paní Rettigové. Navzdory snahám Rettigové i Pospíšila nebyla tato literární krádež potrestána³¹ a „knížecí“ kuchařka, vydaná česky i německy, zaujala své místo v dějinách tohoto žánru.

Třebaže autory – či spíše autorky – kuchařských knih vydávaných po polovině 19. století netřeba podezírat z plagiátorství, vliv *Domácí kuchařky* je zde zřejmý. Z počátku 60. let pochází kniha od Marie Anny Lev, *Nová česká kuchařka*.³² Tiskem ji vydala vdova po Janu Spurném. Také tato autorka se primárně obracela na městské ženy, ale počítala rovněž se čtenářkami z vesnických středních vrstev. Podobně jako *Domácí kuchařka* M. D. Rettigové byla i kniha paní Lev vhodná jak pro každodenní použití, tak pro přípravu hostin; inspirovat se jí mohly pro faršské kuchařky, úsporných receptů bylo možno využít v méně zámožných rodinách.

²⁹ RETTIGOVÁ, Domácí kuchařka, Hradec Králové, Praha: Jan Hostivít Pospíšil, 1844, předmluva, cit. dle RETTIGOVÁ, ref. 3, s. 44.

³⁰ Šlo o Terezii Alžbětu Quasco z Clavieru, roz. Netolickou, která zemřela v roce 1813.

³¹ JOHANIDES, ref. 7, s. 150-152; celou záležitost vysvětlila M. D. Rettigová k předmluvě k druhému vydání své kuchařky v r. 1829, srov. RETTIGOVÁ, ref. 3, s. 41-42; též Felicitas WÜNSCHOVÁ (Alexandr STICH), Spisovatelka a kuchařka, in ref. 3, s. 9-32. V drobné práci MUK, Jan. Alois Landfras, probuzenský knihtiskař a jindřichohradecký starosta. K 150. výročí jeho narozenin a založení Landfrasovy tiskárny, Jindřichův Hradec: A. Landfras syn, 1947, není tato skutečnost zmíněna.

³² LEV, M. A. Nová česká kuchařka, aneb Ponaučení kterak se nejprospěšnější a nejchutnější masité a postní porkmy, vaří, pekou a zadélávají, Praha: Jan Spurný, vdova, 1861. Identitu autorky se nepodařilo dohledat.

nách. Akcent na spořivost je zde silný; ostatně tato kuchařská kniha byla menšího rozsahu, měla pouze 82 stran, byla tedy levnější a dostupnější méně zámožným domácnostem. Autorkou *Nové české kuchařky, aneb Navedení ku připravování všelikých pokrmů, hodících se pro skrovnou i skvostnější domácnost*, již roku 1864 vydal pražský nakladatel Ignác Leopold Kober, byla Františka Hansgirgová, manželka gymnaziálního profesora, vlastence, přítele Jungmannova, Hankova a Čelakovského a matka botanika Antonína. Obdobně jako Rettigová (která byla ostatně jejím velkým vzorem), také Hansgirgová vycházela z osobní zkušenosti. *Seznam cizích slov, nejobyčejněji v kuchařství užívaných*, které je částí úvodních partií této knihy, dokládá přetrvávající vliv francouzské kuchyně, nebo aspoň technologických postupů odtud přejatých.³³

Obecně lze říci, že M. D. Rettigová představovala pro své následovnice nepopratelný vzor a stanovila základní pravidla, jak by správná kuchařská kniha měla vypadat, jaké recepty a v jaké formě měla obsahovat. Pokračovatelkami Rettigové byly ženy, výjimku tvořila pouze další vydání opusu V. Pacovského. Muži kuchaři se uplatnili spíše v kuchyni šlechtické a v prostředí velkých restaurantů. Prostředí domácí kuchyně zůstalo plně v rukách žen.

Ještě připomeňme, že kuchařské knihy nemusely být typologicky čisté, někdy jsou kuchyňské recepty součástí příruček určených budoucím i stávajícím manželkám a hospodynám obsahujícím rady týkající se vedení domácnosti, úklidu, péče o šatstvo, vzácnější péče o dítě. Zpravidla v nich jsou i recepty na přípravu léčivých a pěstících kosmetických prostředků. V českém prostředí první a počátků druhé poloviny 19. století to nepřekvapí, literární synkretismus byl jedním z určujících znaků české kultury, ale v případě kuchařských knih to zjevně platí i pro ostatní národy.³⁴

Kuchařské knihy jako výpověď autorky o sobě samé

Psaním kuchařských knih jako „psaní o sobě“ věnovala publikaci *Eat my Words. reading Women's Lives through Janet Theophano*.³⁵ Analyzovala v ní především rukopisné kuchařské knihy sepsané ve Spojených státech a Velké Británii od 17. do poloviny 20. století. Její metodické přístupy je možné aplikovat i na tištěné kuchařské knihy vycházející v Čechách v 19. století, včetně *Domácí kuchařky* Magdaleny Dobromily Rettigové.

Dobové kuchařské knihy jsou pramenem k ženské každodennosti, pramenem psaným ženou samotnou. Odhalují identitu své autorky, často dokonce více, než měla původně v úmyslu. Platí to samozřejmě ve větší míře pro rukopisné kuchařky (kde často jméno autorky ani neznáme), ale obdobnou vypovídací schopnost mají i kuchařky vydané tiskem. I ony vypovídají o sociálním prostředí autorky, o jejím rodinném zázemní, víře i dalších aktivitách.³⁶ Každý recept je příběh –

³³ HANSGIRGOVÁ, Františka. Nová česká kuchařka, aneb Navedení ku připravování všelikých pokrmů, hodících se pro skrovnou i skvostnější domácnost. Praha: I. L. Kober, 1864, s. 1-3.

³⁴ THEOPHANO, Janet. Eat my Words. reading Women's Lives through. New York: Palgrave, 2002, s. 5.

³⁵ THEOPHANO, ref. 34, s. 2an.

³⁶ THEOPHANO, ref. 34, s. 2an.

napoví, kde, co a z čeho se vařilo, jaké byly technologické parametry „pracoviště“, tedy kuchyně, spíše, případně sklepa, vypráví o vztahu mezi roční sezónou a složením jídelníčku, naznačuje, k jaké cílové skupině strávníků se autorka obraci. Jen stručně připomeňme, že industrializace a s ní spojená modernizace společnosti vedla (i v českých zemích, kde se tento proces oproti západní Evropě o několik desetiletá opozdil) k oddělení soukromého a veřejného prostoru; muž se stal bytostí veřejného, žena soukromého prostoru. Dobře vedená domácnost a pečlivě připravená chutná strava se staly prostředky vyjadřující podstatu feminity, schopnost ženy vládnout tomuto vnitřnímu prostoru, rodině.

Od začátku 19. století přibývá i v Čechách kuchařek, jejichž autorkami jsou ženy. Je to jistě důsledek alfabetizace: zákon o povinném vzdělávání dětí obou pohlaví přiznal právo umět číst a psát také dívкам. K napsání kuchařské knihy zvládnutí bazální úrovně jazyka samozřejmě nestačilo. Žena, která tuto úroveň překročila a našla ve čtení a psaní zálibu, se často pustila i do psaní dopisů, deníků i do opisovaní kuchařských receptů. Jednak se od ní tvůrčí přístup k vaření očekával (připomeňme opět nesmlouvavý fakt oněch 365 obědů a večeří ročně), jednak mohla tímto způsobem rozšířit už nabité znalosti a dovednosti. Příklad M. D. Rettigové je přímo modelový: její vzdělání bylo jen primární, ale našla zálibu ve čtení, v které ji po uzavření sňatku (vdávala se ve 23 letech) podporoval její manžel. Pomáhal jí i v začátcích její literární činnosti: protože ona sama psát česky bez chyb ještě neuměla, pomohl jí napsat páár veršů, jimiž pronikla na veřejnost. Jako autorka didaktických povídek pro dívky, jež byly inspirovány dobovou německou tvorbou,³⁷ si už počínala samostatnější.³⁸ Kuchařské knihy stály na vrcholu její tvorby, nejen svým rozsahem, ale i úrovní jazyka.

Psaní a případné vydání kuchařské knihy nijak nenarušovalo dobový konstrukt feminity; připomeňme, že kuchyň byla hmatatelným dokladem jeho re-spektování. Psaní kuchařek nejenže otvíralo cestu ženské literární tvorbě, ale vytvářelo základ ekonomické nezávislosti autorky.³⁹ Ostatně podle tradice stály ekonomické důvody i u vzniku *Domácí kuchařky*: Rettigová měla prvním výtiskem zaplatit honorář rodinnému lékaři Františku Xaverovi Korábovi, neboť rodina neměla na placení dlouhodobé léčby, jíž nemocné autorce poskytl. Sám jí prý k napsání kuchařské knihy vybídl, navíc ona sama už o podobném počinu delší dobu přemýšlela. Podle jiné verze jí k sepsání kuchařské knihy vyzval sám nakladatel Pospíšil.⁴⁰ Ani jeden z motivů však nevyplývá z textové analýzy *Domácí kuchařky*. Co tedy na jejím základě můžeme o autorce říci?

³⁷ Srov. např. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. Mařenčín košíček. Hradec Králové: Jan Hostivít Pospíšil, 1821-1822; RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. Příběhové pro dcerky české a moravské. Z Kocebue přeložené od Magdaleny Dobromily Rettigové. Hradec Králové: Jan Hostivít Pospíšil, 1828 aj.

³⁸ Srov. např. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. Narcisky. Hradec Králové: Jan Hostivít Pospíšil, 1834; RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. Jaroslava Terinka. Hradec Králové: Jan Hostivít Pospíšil, 1841 aj.

³⁹ THÉOPHANO, ref. 34, s. 9. V anglosaském prostředí probíhal tento proces dříve, podle autorky v průběhu 18. století.

⁴⁰ JOHANIDES, ref. 7, s. 146-148. Autor zde uvádí i další „legendy“ spojené s prvním vydáním kuchařky, tamtéž, s. 148 - 149.

Rettigová byla bytostně přesvědčená o významu řádně vedené domácnosti pro zdárny chod rodiny, spokojenosť manžela a blaho všech jejich členů, včetně služebnictva. Dbala na pečlivou přípravu pokrmů, na jejich estetický vzhled, názvy svých pokrmů vybírala pečlivě a s ohledem na to, že čeština umožňuje využívání četných zdrobnělin. Její slova, že *Domácí kuchařka* je „jenom sbírka jídel, jak je má babička a máti (obě Češky), vařily,⁴¹ obsahují jak úctu k tradici, tak mezigenerační perspektivu, fungování kolektivní paměti i akcent na češtství.

Rettigová byla přísná, leč svobodomyslná. Její kuchařka neměla být dogmatem: nabádá své čtenářky, aby se nebály experimentovat, improvizovat... Jen radí, co lze a co nelze kombinovat. Sama byla velkou experimentátorkou, řadu receptů uvádí v nejrůznějších variantách, které všechny sama vyzkoušela; zkoušela i nové suroviny – tradice opět praví, že si na tuto skutečnost její manžel často stěžoval.⁴²

Zásady vedení domácnosti vyjádřila později v knížce *Mladá hospodynka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosť došla*. Dárek dcerám československým, představující jakési desatero šťastného a mravného rodinného života. Napsána byla roku 1833, vyšla o sedm let později. Autorce šlo o stanovení základních norem ženského chování a jednání - náboženské víry, smyslu pro pořádek a čistotu, pracovitosti, šetrnosti, pokory, submisivního chování vůči manželovi, dovednosti zacházet se služebnictvem. Dívкам zde poskytla rozsáhlé pensum poučení o vedení domácnosti – o ošetřování lůžkovin, péci o prádlo, čištění obrazů, pletení punčoch, domácích léčivých prostředcích, o přípravě pokrmů. Získaly i základní poučení o etiketě české vlastenecké společnosti: jazykem společenské komunikace zde byla čeština.

Domácí kuchařka M. D. Rettigové shrnula a kodifikovala dobovou měšťanskou kuchyni. Kuchařky zde nalezly nejen recepty převzaté (Rettigová si už v dívčím věku zapisovala recepty jakéhosi zámeckého kuchaře, později hromadila recepty další, nejen ty, které zdědila po matce a babičce⁴³), ale především návody na přípravu jídel s určitou domácí tradicí, na jídla, která novopečené hospodyně znaly podle názvu, jejich manželé z domova, ale mladé paní je nedovedly bez podrobnějšího návodu a poučení samy připravit. Nemalou měrou k úspěchu přispěl i pedagogický talent Rettigové a její zkušenosť nabyté v kurzech vaření, které pořádala pro měšťanské dcery v místech, kde s rodinou pobývala. Všechny tyto znalosti a zkušenosť pak zúročila v psaní kuchařky.

Kuchařská kniha je výrazem kolektivní sdílené paměti, odráží soudobé představy o stravování, ekonomických a technologických možnostech dané společnosti. Je i výpovědí o ženě, která ji napsala, je souhrnem jejích teoretických i empirických znalostí. Navíc je příběhem autorky, podobně jako její dopisy, osobní deník či domácí účty. I kuchařská kniha prozradí, jak její autorka žila, jak vladla jazykem, kterým psala, jak daleko z okna kuchyně viděla.

⁴¹ Cit. dle JOHANIDES, ref. 7, s. 153.

⁴² JIRÁSEK, Alois. Z mých pamětí II. Sebrané spisy 39, Praha: J. Otto, 1925, s. 1; cit. dle J. JOHANIDES, ref. 7, s. 154- 155.

⁴³ JOHANIDES, ref. 7, s. 147.

KAŽDODENNÍ ŽIVOT NA VENKOVSKÉ FAŘE V 19. STOLETÍ

Jana STRÁNÍKOVÁ

Ústav historických věd, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice, Česká republika
jana.stranikova@upce.cz

STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Everyday life in a country parish in 19th century.* Following article uses the example of František Šembera (1786-1840), priest in rural area in the first half of the 19th century. Introduced is not only his role of priest, but focus is given also on his everyday life – his letters and personal correspondence, his relation to siblings and his household.

Klíčová slova: kněz; duchovní péče; farní domácnost; každodenní život; 19. století;

Keywords: priest; pastoral care; parish household; everyday life; 19th century;

Dějiny každodennosti či dějiny všedního dne si v české historiografii již našly své místo a stále se rozvíjejí.¹ Vycházejí a navazují přitom na metodické podněty zahraničních odborníků. Připomeňme alespoň edici *Histoire de la vie quotidienne* vycházející v pařížském nakladatelství Hachette, která za několik desítek let své existence nejenom přinesla více než dvě stě titulů a zároveň dokládá proměny v pojetí tohoto směru historického bádání ve francouzské historiografii. Zajímavé a často i ostré diskuse daly vzniknout německým dějinám každodennosti, *Alltagsgeschichte*. Jejich kořeny můžeme sice vidět již v sedmdesátých letech 20. století v aktivitě historiků z Institutu Maxe Plancka v Göttingenu, zejména po příchodu Alfa Lüdtkeho, nicméně teprve díky pozdějším diskusím, především té, která se odehrála v roce 1984 na 35. sjezdu německých historiků, se jejich koncepce ujasnila.² Vykrystalizovala i díky odmítnutí jedné z tezí prosazovaných němc-

¹ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Průvodce všedním životem v moderní době. Úvaly: Albra 2014; MATĚJEK, Marek. Dětský svět ve středověku. Ostrava: Moravapress, 2014; LUKÁŠEK, Vladimír. Každodennost sedláka a jeho rodiny ve vzdělávacích lidových knížkách přelomu 18. a 19. století. In *Paginae historiae*: sborník Národního archivu, 2014, sv. 22, č. 1, s. 48–84; KUČERA, Rudolf. Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013; LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie. Z dějin české každodennosti: Život v 19. století. Praha: Karolinum, 2010; KOLDINSKÁ, Marie. Každodennost renesančního aristokrata. Praha – Litomyšl: Paseka, 2001.

² IGGERS, Georg G. Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 95–110; von TIPPELSKIRCH, Xenia. La historia

kými sociálními dějinami o pozitivním působení modernizačních procesů. Zcela odmítli existenci pokroku předpokládajícího modernizaci lidstva a zaměřili se na vytvoření kritického pohledu, který by odkryl její skutečný přínos i negativa. Zároveň požadovali přisouzení většího významu historickým aktérům – konkrétním lidem. Historii nevnímali jako důsledek strukturálních okolností, ale projev kulturních praktik jednotlivců a skupin. Proto se zaměřili na prožitky jednotlivců, jejich intelektuální a duševní determinace, místo v prostředí, v němž žili, a možnosti jednání, které tím bylo ovlivněno. Jejich pozornosti se těšili zejména obyčejní lidé (*kleine Leute*),³ kterým se chtěli ve svých výzkumech přiblížit. Dobre to vyjadřuje výraz *Annäherung*, jenž je ústředním hermeneutickým termínem v metodologii tohoto směru historiografie.⁴

Objektem zájmu byli jednotlivci, nevýznamné historické postavy, které po sobě zanechaly obvykle jenom sporadický počet pramenů, případně vůbec nic. Dochované osobní písemné památky jsou velkou výjimkou. Právě tyto prameny ovšem nabízejí unikátní možnost přiblížení se jedinci.⁵ Středem pozornosti tohoto článku bude František Šembera, syn vysokomýtského řemeslníka a katolický kněz. Představuje naštěstí výjimku, neboť se po něm zachovalo celkem třicet zajímavých dopisů, které zde budou analyzovány. Představují ovšem pouhé torzo mnohem rozsáhlejší korespondence s rodinou a přáteli. Kromě těchto písemností vytvořil během svého života i jiné; vedl matriky a další písemnou agendu, což patřilo k jeho povinnostem duchovního správce. Tyto materiály budou ale vzhledem ke svému charakteru (jde hlavně o evidenční prameny) využity jen okrajově, neboť osobní písemnosti, které jsou k dispozici, jsou velmi zajímavým a cenným materiálem nejenom o obsahové, ale i jazykové stránce. „Na jazyk nahlížíme jako na centrální součást kultury a současně jako na její nejuspořádanější a nejsystematizovanější část. Mezi jazykem a kulturou je úzký vztah – jazyk kulturu odráží a je jejím hlavním médiem.“⁶ Tato slova Františka Burdy nebyla sice formulována pro historiky, nicméně naznačují nové možnosti využití písemných pramenů ve výzkumu dějin každodennosti (a potažmo i kulturních dějin, do nichž se nejen české historiografii obvykle řadí).⁷ Nemusí přitom jít o rozkrývání gramatických forem, analýzu pravopisu nebo aplikaci metod lingvistické pragmatiky, kterým se některé práce věnovaly.⁸ Historik zaměřený obvykle na obsahovou stránku

cultural en Alemania. In POIRRIER, Philippe (ed.). La historia cultural: ¿Un giro historiográfico mundial?. València: Universidad de València, 2012, s. 217–232; LÜDTKE, Alf. Alltagsgeschichte – ein Bericht von unterwegs. In Historische Antropologie: Kultur – Gesellschaft – Alltag, 2003, roč. 11, č. 2, s. 278–295.

³ LÜDTKE, Alf (ed.). The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiennces and Ways of Life, Princeton: Princeton University Press, 1995, s. 3–40.

⁴ LÜDTKE, ref. 3, s. 13, 25, 313.

⁵ SCHULZE, Winfried (ed.). Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte. Berlin: Akademie Verlag, 1996, s. 11–30.

⁶ BURDA, František. Kultura, doličný předmět obětního mechanismu. Hradec Králové: Oftis – Katedra náboženských studií PedF UHK, 2013, s. 207.

⁷ LEDNEROVÁ – JIRÁNEK – MACKOVÁ, ref. 1, s. 403.

⁸ SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové. Praha: Karolinum, 2005; LENDEROVÁ, Milena - BOROVIČKOVÁ, Martina - STRÁNÍKOVÁ, Jana. Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy. 2015 (v tisku); VAN LEEUWEN-

pramenů často pomíjí otázku, jakou roli hrály písemnosti v životě člověka, který je vytvořil. V následujícím článku proto bude vedle dílčích témat každodennosti kněze Františka Šembery a jeho prostředí věnována pozornost i samotným dopisům.

Kdo vlastně byl František Šembera? Narodil se 5. února 1786 v početné rodině vysokomýtského řemeslníka. Na svět přišel jako druhé z celkem patnácti dětí Doroty a Františka Šemberových. Dům, v němž rodina pobývala, stál v boční ulici za náměstím a kromě obytných místností disponoval i hospodářským zázemím a prostory pro provoz řemesla. Řemenářské dílně, kterou otec František Šembera provozoval, se vcelku dobře dařilo, bezpochyby i díky přítomnosti vojenské posádky ve městě. Ve chvílích volna se věnoval četbě náboženské a naučné literatury. „Pohled jeho byl ostrý, jadrný a v myšlinkách vězíci, jindy ale veselý a směšný. Do společnosti on rád chodil, do takových ale nejrači, kde o užitečných věcech se mluvilo, v jiných on k nalezení nebyl.“⁹ Tato charakteristika otce Františka Šembery je uvedena v jeho životopise, který sepsal několik dní po jeho smrti jeden z jeho synů, a i díky své idealizované podobě dobrě odráží očekávané ctnosti maloměstského řemeslníka – ctnostného, pracovitého a šetrného muže.

Z početného potomstva rodiny Šemberových se dospělosti dožilo pouze pět dětí – nejstarší syn Jan (1784–1857), který se rovněž stal katolickým duchovním, pak František, ústřední osoba tohoto článku (1786–1840), dále dcera Františka (1792–1859), jež se později provdala za místního mlynáře Vojtěcha Brychtu, a také synové Josef (1794–1866), který se stal úředníkem, a Alois Vojtěch (1807–1882), pozdější profesor vídeňské univerzity.¹⁰

Když bylo Františkovi třináct let, stal studentem piaristického gymnázia v nedaleké Litomyšli¹¹ a později tam absolvoval i dvouletou filozofii.¹² Poté spojil svůj osud s Hradcem Králové, centrem diecéze a rovněž místem, kde mladí muži mohli získat potřebné vzdělání a duchovní formaci, aby se stali kněžími. Stolní titul¹³ poskytl Františkovi náboženský fond, a tak mohl být v srpnu roku 1808 vyšvěcen královéhradeckým biskupem M. Tadeášem z Trauttmansdorfu.¹⁴ Primiční mši celebroval podobně jako jiní novosvěcenci v jeho době v Chrasti u Chrudimi,

---

TURNOVCOVÁ, Jiřina – STRÁNÍKOVÁ, Jana. Schreiben im Alltag des 19. Jahrhunderts I: Das Schreib- und Schriftschechische zur Zeit der nationalen Wiedergeburt (1790–1860) in Briefen der patriotischen Kreise. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2011.

⁹ Regionální muzeum Vysoké Mýto (dále RM VM), fond Alois Vojtěch Šembera (dále f. AVŠ), karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Životopis Františka Šembery, 1823.

¹⁰ ČEVELOVÁ, Zuzana – STRÁNÍKOVÁ, Jana. Přítel příteli, bratr bratu, muž muži. Jan, František, Josef a Alois Vojtěch Šemberovi ve své vzájemné korespondenci. In *Theatrum historiae*, 2009, č. 5, s. 245–262.

¹¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (dále SOkA SY v L), f. Gymnázium Litomyšl I, kniha č. 112: Třídní výkaz gymnázia, 1797–1822, nestránkováno.

¹² SOkA SY v L, f. Gymnázium Litomyšl I, kniha č. 369: třídní výkaz filosofie, 1803–1829, nestránkováno.

¹³ Stolní titul (též titul výživy), lat. *titulus mensae* – šlo o závazek šlechtice či určité instituce zajistit v případě potřeby zaopatření čerstvě vysvěceného kněze. Byla to jedna z podmínek udelení kněžského svěcení. Viz Ottův slovník naučný XVII. Praha, 1901, s. 107.

¹⁴ Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOkA HK), f. Biskupská konsistoř, spisová manipulace II, kniha č. 188, nestránkováno.

letním sídle biskupa.¹⁵ Jeho následná dráha duchovního pastýře je poměrně pestrá. Jak bývalo obvyklé, začala postem pomocného duchovního – po vysvěcení působil František několik měsíců jako kaplan na faře v Heřmanově Městci. Poté však odešel na území dnešního Slovenska, tj. do tehdejších severních Uher, kde působil zhruba rok a půl jako polní kaplan. V roce 1810 se vrátil zpět do vlasti, stal se kaplanem v Borohrádku a dlouhých deset let pomáhal tamnímu faráři. Jeho tamní působení vyžadovalo vykonávání běžných církevních úkonů – vysluhování svátostí (křty, svatby), pastoraci a mnohé další. Kaplani jako pomocní duchovní nečerpali přímo z výnosů beneficia (ty náležely faráři), ale dostávali stálý plat, který byl výrazně nižší. Soužití faráře a pomocného kléru proto nebývalo vždy úplně harmonické.¹⁶ O vztahu mezi Františkem Šemberou a třemi duchovními, kteří se vystřídali na postu faráře v Borohrádku, prameny mlčí, a tak se můžeme jen dohadovat, jaký ve skutečnosti byl. Během jeho tamního působení ale došlo k jednomu významnému setkání, a sice s osiřelou dcerou po panském bednáři, Annou Podrazilovou, která s ním odešla do jeho nového působiště a na řadu let se stala jeho hospodyní. Bylo to v roce 1820, tehdy se na něho konečně usmálo štěstí, když získal samostatné, byť drobné beneficium – stal se lokálním kaplanem v Černíkovicích u Rychnova nad Kněžnou. Tamní lokálie se nacházela na území rychnovského panství, které stejně jako borohrádecké patřilo Františku Antonínu, hraběti Kolowrat-Libštejnskému. V jeho službách už František Šembera zůstal po zbytek života. I nedaleká Lukavice, kam v roce 1833 odešel na post faráře, byla součástí rychnovského panství. Lukavice byla jeho posledním působištěm, na sklonku roku 1840 tam zemřel.¹⁷

Dopis v každodenním životě kněze

Právě při působení v posledních dvou zmiňovaných lokalitách, Černíkovicích a Lukavici, sepsal František Šembera oněch třicet dopisů, které se z jeho soukromé korespondence jako jediné dochovaly. Adresoval je mladšímu bratrůmu Josefovi a Aloisi Vojtěchovi. Mapují jeho působení na rychnovském panství a časově tedy zachycují závěr jeho kariérní dráhy. O skutečném rozsahu jeho korespondence se můžeme jen dohadovat – zmínky v existujících dopisech naznačují písemný kontakt s ostatními sourozenci i přáteli. Kromě toho měl František Šembera z titulu své profese povinnost v případě potřeby komunikovat s nadřízenými církevními úřady a rovněž s úřady světskými. Dále vedl rozsáhlou písemnou agendu – zapisoval do matrik údaje o křtech, sňatekách a pohřbech, vedl knihu zkoušek snoubenců, evidenci obyvatelstva, pravidelně zapisoval do staré farní kroniky a vytvořil množství jiných písemností.¹⁸ Mnoho jeho selských sousedů neumě-

¹⁵ Viz zápis jeho otce Františka Šembery v Knize pro zaznamenání dluhů (RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 1, neuspořádáno – bez inv. č.).

¹⁶ ŠOTOLA, Jaroslav. Kariéra v černém: Předpoklady pro získání farního beneficia v 18. století. In Časopis Matice Moravské, 2007, roč. 126, č. 2, s. 319–341.

¹⁷ Ref. 14.

¹⁸ Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou (dále SOKA RnK), f. Archiv fary Černíkovice; SOKA RnK, f. Archiv fary Lukavice.

lo číst ani psát a úřední dokumenty signovali třemi křížky.¹⁹ Svou vzdělaností obyvatele farnosti výrazně převyšoval, neboť jenom málo z nich bylo schopno vzít pero do ruky a vytvořit smysluplný text. František Šembera psal nejenom česky, ale také latinsky a německy. V dochovaných dopisech bratrům se němčina neobjevuje – tam užíval jen češtinu a ojediněle i latinu. V obou jazycích se přitom vyjadřoval familiérně – informoval o novinkách, svěřoval se se svými trápeními a vyjadřoval stesk po svých blízkých, zejména nejmladšímu Aloisi Vojtěchovi, ke kterému choval obzvláště láskyplný vztah. Jeho latinské dopisy jsou opravdu velmi vzdálené oficiálním textům a jsou vlastně pouze jinojazyčnou obdobou jeho českých dopisů. „Aeconomia te serventissimae salutat,”²⁰ tedy: „hospodyně tě poníženě zdraví,” napsal svému mladšímu bratrovi Aloisi Vojtěchu Šemberovi 10. května 1831. V jiném dopise adresovaném oběma mladším bratrům Aloisi Vojtěchovi i Josefovì zase píše: „Dnum Affinem prolesque amicissime persaluto Vosque omnes optime valere exopto”,²¹ tedy: „pana Affina a jeho děti přátelsky zdravím a Vám všem přeji dobré zdraví.“ Vyřizování pozdravů od a pro známé a stejně tak i úvodní a závěrečné zdvořilostní formulace najdeme jak v českých tak i v latinských dopisech. Patřily k jeho obvyklému zdvořilostnímu repertoáru. V obou jazycích František Šembera rovněž popisoval širší okolnosti doručení dopisu, které mohly být pro adresáta či adresáty důležité. Pokud spolu s psaním posílal ještě něco dalšího, např. peníze, potraviny nebo jiné věci, neopomněl se o tom zmínit. „Aloisio mitto 5 f.,²² tedy: „Aloisovi posílám pět zlatých.“ Jindy zase napsal: „[s]krze přítomného odesílám bratroj Aloisioj šest zlatých.”²³ I tyto typy vět tvořily běžnou součást jeho dopisů. Byly důležité, neboť adresát či adresáti si mohli zkontrolovat, jestli posel splnil poctivě svůj úkol a v pořádku doručil opravdu vše.

Skutečnost, že jeho bratři bydleli v Praze, resp. Alois Vojtěch později v Brně a Olomouci, využíval František k občasným žádostem o zakoupení různých věcí

¹⁹ Státní oblastní archiv Zámrsk (dále SOA Zámrsk), Sbírka matrik, signatura (dále sign.) 9-5: Matrika narozených, oddaných a zemřelých Borohrádek, 1796–1833; SOA Zámrsk, Sbírka matrik, sign. 17-2 a 17-3: Matriky narozených Černíkovice, 1799–1831 a 1831–1849; SOA Zámrsk, Sbírka matrik, sign. 93-3: Matrika narozených Lukavice, 1832–1845.

²⁰ RM VM, f. AVŠ, karton 12, inventární číslo (dále inv. č.) 954: Latinský dopis F. Šembery bratru Aloisi Vojtěchovi z 10. 5. 1831.

Ediční poznámka: Citáty z latinských dopisů jsou ponechány v původním znění; nejsou opravovány chyby v psaní ani pravopisné chyby.

²¹ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Latinský dopis F. Šembery Josefovì a Aloisi Vojtěchovi z 2. 5. 1829.

²² RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Latinský dopis F. Šembery Josefovì a Aloisi Vojtěchovi z 11. 7. 1829.

²³ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Český dopis F. Šembery Josefovì a Aloisi Vojtěchovi z 9. 1. 1830.

Ediční poznámka: V citátech z českých dopisů byl text z části upraven: především byly odstraněny všechny aspekty dobového stylu grafického záznamu (gsem → jsem, sstipla → štípla, kawka → kavka, ykrutnjk → ukrutník, mau → mou), interpunkce, diakritika, psaní velkých a malých písmen, s/z a dalších souhlásek na asimilačních pozicích a také i/y byly upraveny podle dnešních pravidel českého pravopisu. Psaní číslovek bylo sjednoceno tak, že číslovky do dvaceti a celé desítky či stovky jsou uváděny slovem, v ostatních případech pak číslem. Archaické a nářeční výrazy včetně skloňování byly ponechány v původní podobě.

a zařízení jiných záležitostí. „Až zas žid Heřman, pokteréms p. Koutskýmu peníze posílával, do Brna pojede, tak mně dle tvé dobroty zaopatř klobouk dle přiložený míry a spolu mi také dej vědět číslo tvého obydlí,“²⁴ napsal mu 3. prosince 1829. Venkovské prostředí, ve kterém se pohyboval, nedávalo zdaleka takové možnosti k pořízení některých věcí, jaké nabízely Praha nebo Brno. Kromě věcí pro svoji pro domácnost nebo osobní potřebu, mu bratři obstarávali i výukové pomůcky pro místní školu.²⁵ Naopak František pomáhal svým bratrům s dodáváním některých surovin, které by se ve velkých městech kupovaly mnohem dráž. Především je zásoboval medem, který sám produkoval, neboť včelaření bylo jeho velkým koníčkem. Kromě toho pro ně u místních kupoval další komodity. Na přelomu roku 1829 a 1830 se ho bratři dotázali, zda by jim mohl opatřit peří. Na jejich žádost 9. ledna 1830 odpověděl: „Co se peří dotýče, odpiš mně Josefa, kolik asi libo byste ho chtěli.“²⁶ Dodávka se ale pozdržela, ještě v únoru nebyla vyřízená, protože peří nebylo k dostání.²⁷ Bratrům kupoval v místě, kde působil, i plátno,²⁸ posílal jim také sůl,²⁹ pro Aloise Vojtěcha nechal šít košile a jiné oděvy³⁰ a pořizoval řadu dalších věcí.³¹ Písemný kontakt na dálku tedy vedle zprostředkování komunikace umožňoval i realizaci spolupráce a pomoci mezi venkovskou domácností kněze a městskou domácností Josefa a Aloise Vojtěcha. Vzájemné zásobování věcmi, které nebyli v místě pisatele, resp. adresátů k dostání, nebo by jejich pořízení bylo zbytečně nákladné, je obvyklým tématem většiny Františkových dopisů. Díky nim se nám odkrývá obraz venkovského kněze jako člověka, který nežil ve vzduchoprázdnu, ale pohyboval se v prostředí, které mu vytvářelo hmotné zázemí.

Jeho dopisy ovšem reflekují i jeho vnitřní svět – přání, obavy a emoce. Zejména Aloisi Vojtěchovi se často svěřoval se svým pocitem osamělosti a žádal ho, aby ho přijel navštívit.³² Dopisy, které od něho dostával (a které se bohužel nedochovaly), vítal se zvláštní radostí. Přinášely mu informace o milovaném bratrovi a zároveň ho vytrhovaly z každodenního stereotypu, náročné práce a pocitu osamění. „Tvé psaní [...] mně bylo milo a opět nějakou jasností mé mračnami trudu zakalené živobytí obestřelo a nějaký obláček rozehnalo. Jen jedině to pomyšlení, že ty [j]si zdráv a vesel a snad brzo tvého cíle dojdeš, poněkud mou rozcepýřenou

²⁴ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 951: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchu z 3. 12. 1829.

²⁵ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Český dopis F. Šembery Josefovi a Aloisi Vojtěchovi ze 7. 4. 1829 a latinský dopis z F. Šembery Josefovi a Aloisi Vojtěchovi z 2. 5. 1829.

²⁶ Ref. 23.

²⁷ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Latinský dopis F. Šembery Josefovi a Aloisi Vojtěchovi z 27. 2. 1830.

²⁸ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Latinský dopis F. Šembery Josefovi a Aloisi Vojtěchovi z 1. 6. 1830.

²⁹ Ref 22.

³⁰ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 957, 958 a 963: České dopisy F. Šembery Aloisi Vojtěchovi ze 14. 8. 1832, 9. 9. 1832 a 16. 1. 1834.

³¹ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 951-974: 42 českých a latinských dopisů F. Šembery Josefovi a/nebo Aloisi Vojtěchovi z let 1829–1840; RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: 6 latinských a českých dopisů z let 1829–1830.

³² Ref. 31.

mysl uhlazuje,”³³ napsal mu na začátku roku 1832. Chování bratra Jana a jiných příbuzných mu naopak bylo někdy velmi nemilé, a i s tím se nejmladšímu bratrovi často svěřoval. Jejich vztah byl velmi důvěrný. František neváhal otevřeně popisovat své pocity hněvu, a když šlo o něco velmi závažného, nebránil se ani silným výrazům typu: „Již do smrti nechci nic z přátelstva.“³⁴ Že na své příbuzné přesto nezanevře, bylo zřejmě už předem jasné jak jemu samotnému, tak i příjemci dopisu. Otevřenosť a upřímnost komunikace (i v otázkách vztahu k ostatním sourozencům) mezi Františkem a jeho oblíbeným nejmladším bratrem odkrývá pozadí rodinných vztahů a také to, jak je sám František vnímal. O své příbuzné se zajímal, vždycky je u sebe rád uvítal – bezpochyby i kvůli tomu, že ho jejich návštěva vytrhla z obvyklého stereotypu a pocitu samoty. Na tu si ostatně stěžuje opakováně.³⁵ Návštěvy příbuzných a přátel pro něho byly příjemnou změnou, kdy mohl v klidu a radosti rozmlouvat s lidmi nikoli v rámci svých povinností, ale pro své vlastní potěšení. Náročná funkce římsko-katolického kněze působícího na nejnižším postu v přímém styku s obyčejnými lidmi, kteří neměli vždy pochopení pro jeho povinnosti a nezřídka se uchylovali k nekalostem,³⁶ nabízela jen málo příležitostí k realizaci vlastních citových potřeb.

Skutečnost, že František používal v soukromé korespondenci svým blízkým i latinu, ho řadí do určité sociální skupiny, do skupiny lidí s vyšším než elementárním vzděláním. Většina obyvatelstva patřila k nižším vrstvám a žila na venkově, také městští řemeslníci a členové jejich rodin získali vzdělání pouze více či méně pravidelným navštěvováním místní triviální nebo hlavní školy, kam musely chodit od šesti do dvacáti let. Na povinné nedělní opakovací hodiny docházeli jen někteří.³⁷ Když si lidé udrželi schopnost číst a psát až do dospělosti, nebo byli dokonce schopní samostatně vytvářet text, tak obvykle nepoužívali pravopisný úzus, který nalézáme v dobových tiscích nebo v písemnostech vzdělanějších lidí. Mnoho z nich psalo zcela foneticky, případně se více či méně odchylovalo od pravopisného úzu. Příklady můžeme vidět i v rodině Šemberových – Františkova otce Františka, matku Dorotu i sestru Františku sice lze považovat za zdatnější pisatele, než byli ti, jež ovládali pouze rudimentální schopnost psát,³⁸ nicméně roz-

³³ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 956: Český dopis Františka Šembery Aloisi Vojtěchovi z 21. 2. 1832.

³⁴ Ref. 24.

Pozn.: Výraz „přátelstvo“ je dobové označení pro „příbuzné“.

³⁵ Ref. 31.

³⁶ V jednom z dopisů se František Aloisi Vojtěchovi zmiňuje o případu, kdy umírající žena učinila v jeho přítomnosti a v přítomnosti dalších svědků zbožný odkaz ve prospěch kostela, nicméně pozůstalí i svědci poté využili toho, že to nebylo sepsáno písemně a tvrdili, že kostelu odkázala mnohem menší částku.

Viz ref. 33.

³⁷ MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří. Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914. Praha: Karolinum, 2010, s. 113–125; NOVOTNÝ, Miroslav. Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí. In LORMAN, Jaroslav – TINKOVÁ, Daniela (edd.). Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství. Praha: Casablanca, 2008, s. 148–163; STRÁNÍKOVÁ, Jana. Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století. In Theatrum historae, 2011, č. 8, s. 151–162.

³⁸ STRÁNÍKOVÁ – VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, ref. 8, s. 65–67.

díl mezi jejich schopnostmi a schopnostmi všech čtyř vzdělanějších synů je přesto výrazný.³⁹ Naučit se v kvalitní podobě ovládat pravidla pravopisného úzu bylo zřejmě mnohem těžší než naučit se obratnému písemnému vyjadřování. I v řemesnickém prostředí totiž nacházíme osoby, které měly velkou invenci a tvůrčí schopnost psát.⁴⁰ Kvalita stylu i kvalita jazyka byly závislé na vzdělání pisatele, nicméně ne ve stejném míře. Rozsah a obsah vzdělání pisatele je přesto kromě jeho individuálních schopností nutné považovat za určující pro kvalitu textu. Pro vyšší vrstvy je typický silný důraz kladený na kultivované vyjadřování, a dopis pro ně nebyl jen nositelem informace nebo prostředkem udržování kontaktu, ale i prostorem k pěstování a prezentaci dosažené úrovně kultivovaného vyjadřování.⁴¹

Františkovy dopisy jsou pro svůj věcný charakter a řešení soukromých záležitostí ryze osobní, některé bychom však mohli označit za téměř intimní, neboť obsahují cituplné vyjádření stesku a bratrské lásky. I jemu ale sloužily dopisy nejenom ke sdělení a udržování vztahu na dálku. Právě užití latiny je dokladem další funkce korespondence. Alois Vojtěch, kterého František několik let podporoval na studiích, mohl přečtením a následným vytvořením latinského textu prokázat, že prostředky, které obdržel, nebyly vynaloženy nadarmo. František díky tomu měl zpětnou vazbu a rovněž možnost osobně si zkontovalovat, jak na tom jeho nejmladší bratr je. Latina jako jazyk soukromého dopisu se v jejich podání stává atributem vzdělaného muže z církevního či akademického prostředí (ženy v dané době ještě nemohly pomýšlet na univerzitní studia) a dává mu možnost komunikovat pouze se stejnými muži. Dopisy, které adresoval František společně Josefově i Aloisi Vojtěchovi, který u něho při svých pražských studiích bydlel, si nemohla přečíst Josefova žena ani jeho děti. Bylo jen na zvážení obou mužů, co jim sdělí a co si ponechají pro sebe. Latinský dopis na rozdíl od českého nemohl v rodině adresáta putovat z ruky do ruky, nebo být předčítán. Tento (ne)mrtvý jazyk umožňoval oběma stranám vytvořit exkluzivní prostor komunikace, ze které byli ostatní vyloučeni. Kromě toho poskytoval ochranu i před dalšími nežádoucími čtenáři – např. v případě že bylo doručení dopisu svěřeno ne zcela důvěryhodné osobě, nebo pokud hrozilo, že se cestou dostane do nepovolaných rukou. Jen výjimečně bylo možné odeslat dopis prostřednictvím blízkého člověka. Po slové byli buď zaměstnanci pošty nebo obchodníci či řemeslníci, kteří latinsky neuměli. Když František 7. července 1829 psal svým bratrům do Prahy, na konci latinského dopisu uvedl: „*Fui tamen coactus per istum minus fidum mittere et Epist. et nummos*“, tedy: „Byl jsem už nucen peníze a dopis poslat po tom méně spolehlivém poslu.“⁴² Měl tak jistotu, že si posel nepřečepte tajně sdělení a nebude varován. Jeho bratři poté mohli pečlivě zkontovalovat správnost doručené částky.

³⁹ STRÁNÍKOVÁ – VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, ref. 8, s. 67–69, 83–85, 98–103, 125–128, 148–157.

⁴⁰ STRÁNÍKOVÁ, Jana. Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořiněveského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci. In *Theatrum historiae*, 2014, č. 14, s. 9–29

⁴¹ VELLUSIG, Robert. Schriftliche Gespräche. Briefkultur im 18. Jahrhundert. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2000, s. 21–24.

⁴² Ref. 22.

K psaní dopisů se František uchyloval ve volném čase, když se nemusel věnovat povinnostem svého úřadu. Tehdy usedal ke stolu, bral pero do ruky a na dálku rozmlouval se svými blízkými. Byl přitom občas vyrušován zaměstnanci své domácnosti, případně jinými tvory. „[...] teď mě kavka štípla do pera,” napsal 6. ledna 1831 svému nejmladšímu bratrovi Aloisi Vojtěchovi. Ačkoli je jeho psaní velmi úhledné a kavka svým zásahem nezpůsobila kaňku, za kterou by se musel omlouvat, přerušil František uprostřed věty své líčení, aby o tom bratra informoval. Jeho spontánní sdělení může působit úsměvně, avšak přináší zajímavou informaci o tom, za jakých okolností dopis vznikl. Ochočená kavka se po hybovala volně po obydlí duchovního a létala i v okolí, na zavolání vždy přilétla zpět. „Má kavka jest ještě na živě a co jest nejdivnějšího, že v houfu vran, krkavců a kavek lítá, a když na ni [j]sem nedávno jdouce z Domašína zavolal: ,Kavka na,’ a prst [j]sem ji nastrčil, ona z celého houfu as sto na počet na ten komandowort se dolů spustila a mně na prst sedla. Teď jí právě vyháním ven, neb mně med mlsá,”⁴³ informoval František svého bratra Aloise Vojtěcha 22. února 1831. Jako ochočený domácí mazlíček mu dělala při psaní dopisů blízkým. O tom, zda si troufl zapisovat v její přítomnosti i např. do matrik a psát jiné oficiální dokumenty bez obav z nehody se však můžeme jen dohadovat...

Rodina – radosti i starosti se sourozenci

Mnohem milejší byl Františku Šemberovi kontakt se sourozenci. Vůči rodině měl silný pocit zodpovědnosti. Živě se zajímal o osudy svých bratrů a sestry a jejich rodin i o matku (otec již tehdy nežil). Silnou vazbu měl zejména na nejmladšího bratra Aloise Vojtěcha, k němuž choval velice blízký a cituplný vztah. Po celou dobu jeho studií a v začátcích jeho profesní kariéry ho hmotně podporoval; pravidelně mu posílal domluvenou finanční částku, která činila pět a později i osm zlatých měsíčně.⁴⁴ Zároveň ho však nabádal, aby poskytnuté prostředky užíval výhradně na obživu a zabezpečení při studiu. Když si Alois Vojtěch koupil Časopis Českého museum, nelibě to nesl jako zbytečné plýtvání, neboť obsah periodika nijak nesouvisel s jeho studijním oborem a pozdější profesí. Nabádal ho, aby to nedělal a zároveň ho konejšil: „Nouzí netrp, ani nehejrej. Trochu víc si dopřejeme až v Černíkovicích. Teď se vaří od nového sládka kvasinského takové pivo, že mu je sotva v Praze rovného.”⁴⁵ Svého bratra v Černíkovicích a později i v Lukavici vítal opravdu velmi rád. Neopomněl ho pozvat zejména tehdy, když se očekávala možnost hojného pohoštění – o posvícení, nebo o masopustu, když se porazilo prase.⁴⁶

Vztah Františka k nejmladšímu bratrovi byl velice úzký, ačkoli je dělil věkový rozdíl jedné generace – 21 let. Snad právě proto tak silně lpěl na tom, aby se mu dařilo dobře a byl dostatečně zabezpečen. Když ho káral, radil mu, nebo ho nabádal k jinému chování, blíží se jeho postoj roli otce. Jeho starostlivý postoj je bezpochyby blízký otcovskému. Z Františkových dopisů vyplývá, že ho Alois

⁴³ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 953: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi z 22. 2. 1831.

⁴⁴ Ref. 31.

⁴⁵ STRÁNÍKOVÁ, ref. 40.

⁴⁶ Ref. 23.

Vojtěch uznával jako autoritu a vážil si ho pro jeho štědrou podporu. Bez finančních prostředků, které mu poskytoval, by stěží mohl vystudovat a získat dobré postavení. František mu posílal peníze během jeho studií, tuto částku bral jako dobrovolné příspěvky, za které nic nežádal. Ani později, poté co absolvoval, mu neupíral svoji pomoc. Tehdy už se s ním však domluvil, že mu peníze bude nadále dávat už jenom jako půjčku. „[C]okoliv od začátku běžícího roku 1832 tobě odešlu na penězích, toliko za půjčené pozorovati musíš. Cokoliv [j]sem dříve na tebe vynaložil, to tobě darováno jest, a mé svědomí se ozývá, že [j]sem dost pro tebe učinil, co bratr,⁴⁷ napsal mu 9. září roku 1832.

Určité prostředky poskytovala Aloisi Vojtěchovi i matka, nicméně byl nejmladším bratrem, který absolvoval svá univerzitní studia a začátek profesní dráhy až po otcově smrti, takže nemohl počítat s velkou podporou z rodného domu, a tak pro něho byla Františkova pomoc velice důležitá. Bez jeho subvence by stěží dokázal překonat počáteční léta své profesní dráhy, kdy zastával neplacené nebo málo placené úřednické funkce. Snaze finančně podporovat nejmladšího bratra, podřízoval František i rozhodování o vlastní profesní dráze. Černíkovická lokálie skýtala jistotu stálého, byť ne úplně vysokého příjmu, který mu však zajišťoval dostatečné zázemí pro něho a vedle toho mu i dával možnost posílat pravidelně (a později dle potřeby) peníze Aloisi Vojtěchovi. Když se mu naskytla možnost žádat o uprázdněnou lokálii v nedalekém Liberku, vzdal se této příležitosti a ráději zůstal v Černíkovicích, aby se ušetřil výdajů spojených s přesunem a zbytečně se nevystavoval finanční nejistotě. I proto očekával, že se mu bude bratr odpovídajícím způsobem revanšovat a v případě potřeby se o něj postará. „Kdybych já potřeben a ty velkomocný pán se stal, bys tou bratrskou laskavou ochotností hradil příval mých nedostatků,⁴⁸ napsal mu na začátku roku 1832. Zabezpečení v případě potřeby přitom žádal nejen pro sebe, ale i pro svou hospodynii Annu, která byla v jeho službách od získání černíkovické lokálie: „Cokoliv tehdy od začátku téhož roku [j]sem tobě poskytl a budoucně poskytnu, to u tebe na kapitál ukládám, z čeho[ž] někdy kdybych já smrtí odešel, jíouroky splácat povinen budeš, až tobě lze bude. S kapitálem to bratrsky ujednáme; protož, cožkoliv potřebuješ, směle se na mně obrátit můžeš, má ruka ještě dosaváde ukrácená není,⁴⁹ dodal v září téhož roku.

Sestra Františka zajížděla do Černíkovic a Lukavice jen výjimečně, stejně jako její manžel Vojtěch Brychta. Početná rodina i práce v mlýně a v hospodářství jim neumožňovala být dlouho pryč, a tak se s Františkem zřejmě setkávali spíše při jeho občasných návštěvách rodného Vysokého Mýta. V jeho domácnosti v Černíkovicích určitou dobu pobývala nejmladší dcera Brychtových Marie. Když se na jaře roku 1833 vrátila zpět do Vysokého Mýta, kvitovala její matka s velkým povděkem, jak pečlivě se o ni František staral, že se hodně naučila, a také, že jí pořídil nové šaty.⁵⁰ O několik let dříve tam chtěla poslat také starší dceru Veroni-

⁴⁷ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 958: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi z 9. 9. 1832.

⁴⁸ Ref. 33.

⁴⁹ Ref. 46.

⁵⁰ RM VM, f. AVŠ, karton č. 13, inv. č. 1276: Dopis Františky Brychtové Aloisi Vojtěchu Šemberovi z 12. 4. 1833.

ku, ale nakonec to neudělala, protože už pomáhala v domácnosti a hospodářství. Delší dobu pobývala v Černíkovicích také prostřední Františka. Rodiče ji tam odvezli někdy na podzim roku 1828, snad na začátku školního roku, a zůstala u něho až do května nebo června. Pobyt této neteře byl pro Františka ovšem poměrně nepříjemný, neboť se chovala rozpuštěle a někdy dost nezpůsobně. V jednom z latinských dopisů si František stěžuje Aloisi Vojtěchovi na její nevhodné chování vůči pomocnému knězi: „Nuper fuit in hortulana vitridomo (Glashaus) junior socius me[us] Duschanek inclinavit se modicum suo in labore ad terram; malesana ergo mea viperā ivit abscondite ad ipsum, et injecit illi osculum currens autem abhinc cum celeritate, cecidit in humum (šikownost Brichtiana) in quo casu nontantum aliquam ollam floream cadere fecit et frangi sed etiam denu-davit suum corpus Socium puduit, me magis.“ Tedy: „Nedávno byl ve skleníku (Glashaus) v zahradě můj mladší společník Dušánek, naklonil se trošičku k práci na záhoně, nezdárnice neboli moje zmije šla pokradmu k němu, vlepila mu pusu a pak rychle utekla, spadla na zem (šikownost Brychtovská), v důsledku čehož nejen že shodila a rozbila některé květináče, ale také se obnažila a společníka uvedla do rozpaků, mě však ještě více. Pevně a jistě jsem rozhodnut, že ji v příštím týdnu odvezu.“⁵¹ Chtěl jí do Vysokého Mýta odvézt už dříve, ale bránilo mu v tom špatné počasí a také nedostatek času kvůli profesním povinnostem.⁵² Její chování ho trápilo dlouhodobě. Vadila mu, že je příliš vybírává v jídle, a stěžoval si také, že ne vždy poděkuje za věci, které jí dává: „Nedávno [j]sem jí dal šátek za 3 zlaté, abych ji lecjak z domu nepustil, za ten mně má ještě poděkovat,“⁵³ svěřil se v dopise Aloisi Vojtěchovi. Dívka v Černíkovicích pobývala, aby poznala jiné prostředí, což mělo prospět jejímu vzdělání a dovednostní edukaci. Ze strany Františka šlo zároveň o pomoc sestřině rodině; za pobyt své neteře totiž nic nepožadoval, naopak ji z vlastních prostředků šatil a živil. Dívka v Černíkovicích chodila do školy, vzhledem ke svému věku (8,5 roku)⁵⁴ totiž ještě podléhala všeobecné vzdělávací povinnosti. Její návštěva školy však Františkovi také přinášela nemalé starosti, neboť se chovala způsobem, který poškozoval jeho dobrou pověst mezi obyvateli obce: „Tak předešlý úterek měli [j]sme dobré maštěnej hrách s uzeným masem, od kteréhož také díl dostala. Odpoledne ve škole žebraла na dětech chleba, řka, že se doma nenají, že dostala drbítek masa. A předce bezbožnice uzené maso snědla a hrách na talíři nechala. Je to hlad? A když chléb vyžebraла, tak ho házela pod škamnou.“⁵⁵ Ve chvílích volna ji měla na starosti hospodyně, která dohlížela na to, aby se sblížila i s „ženskými pracemi“ a případně se i něčemu novému přiučila. Kvůli dívčině rozvernosti však nebylo ani soužití s ní a dalšími Františkovými podřízenými bezproblémové.⁵⁶

⁵¹ Ref. 21.

⁵² Ref. 51.

⁵³ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi ze 7. 4. 1829.

⁵⁴ SOA Zámrsk, Sbírka matrik, signatura (dále sign.) 2285: Matrika narozených Vysoké Mýto, 1816–1826, fol. 214.

⁵⁵ Ref. 53.

⁵⁶ Ref. 53.

Snad ještě komplikovanější byl pobyt synovce Pavla, syna Františkova bratra Josefa. Vzal ho k sobě jako sotva šestiletého chlapce před Vánoci roku 1837, tehdy už několik let zastával post faráře v Lukavici. Pozvání bylo i v tomto případě motivována snahou ulehčit bratrovi se starostmi o hmotné zabezpečení početné rodiny a pomoci mu s výchovou dětí. Bohužel netušil, jak těžké chvíle si svým rozhodnutím přivodil. Již několik dní po jeho příchodu si postěžoval Aloisi Vojtěchovi, že je: „obsah vší rozpustilosti, zvýmyslnosti a falše.“ A vyjádřil velké podivení nad tím, jak může takový chlapec pocházet z jejich rodu vyznačujícího se mírností povah.⁵⁷ Dnes by byl patrně diagnostikován jako dítě s poruchou chování, neboť reakce a jednání, které František popisuje, byly opravdu velmi neobvyklé. Chlapec byl velmi nevyzpytatelný a výbušný, terorizoval všechny jeho podřízené svými zlomyslnými nápady, reakcemi a agresivním chováním. „[K]dyž mlatci a čeládka snídali, vzal hůl a děvečku tak nelítostně byl, že plakala,“ s rozhořčením o něm napsal František Aloisi Vojtěchovi. Podobné útoky uskutečnil i vůči dalším lidem, domácího kocoura dokonce záměrně zmrzačil a vyhrožoval, že ublíží i jiným zvířatům. František se Aloisi Vojtěchovi svěřoval se svým zoufalstvím a bezradností. S chlapcem, který se vůči svému okolí neustále projevoval agresivními slovními i fyzickými výpady, se nebylo možné domluvit po dobrém ani po zlému.⁵⁸ Byla to rozhodně jeho nejhorší zkušenost, pobity ostatních dětí jeho sourozenců zdaleka tak náročné nebyly.

S bratrem Josefem se František moc nevídal, hlavním prostředkem komunikace tedy byla korespondence, kterou kvůli profesním povinnostem nemohl vést dostatečně často.⁵⁹ O jeho osudech se dozvídá také od příbuzných, když zajel do rodného Vysokého Mýta, nebo od bratra Aloise Vojtěcha, který ho občas přijel navštívit. Josefova pražská domácnost nedisponovala hospodářským zázemím, stejně to bylo, i když se přestěhoval do východních Čech. Skutečnost, že mu František mohl darovat některé plody svého hospodaření, případně za dobrou cenu obstarat suroviny a jiné komodity, pro něho byla vítanou pomocí.⁶⁰

Jan, jediný Františkův starší sourozenec, byl tak trochu černou ovcí rodiny. Absolvoval rovněž litomyšlské piaristické gymnázium a později odešel do Hradce Králové, biskupského sídla, kde byl rovněž kněžský seminář. Na rozdíl od Františka ale po získání potřebné edukace a duchovní formace a následném vyšvěcení pokračoval v dalším vzdělávání. Odešel do Prahy, kde se oddal studiu teologie a v roce 1813 byl promován bakalářem bohosloví.⁶¹ V následujícím roce se stal lokalistou v Sopotech. Bylo to jeho první a také poslední beneficium. Z blí-

⁵⁷ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 971: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi z 21. 12. 1837.

⁵⁸ Ref. 57.

⁵⁹ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 955: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi ze 4. 11. 1831.

⁶⁰ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Český a latinské dopisy F. Šembery Josefu a Aloisi Vojtěchovi z 11. 7. 1829, 9. 1. 1830, 1. 6. 1830.

⁶¹ SOKA SY v L, f. Gymnázium Litomyšl I, kniha č. 112: Třídní výkaz gymnázia, 1797-1822 (nestránkováno); RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Diplom Jana Šembery, 22. 2. 1813; Catalogus Universi Cleri episcopalis Dioeceseos Reginae Hradensis. Hradec Králové, 1832, s. 59.

že nezjištěných důvodů o něj později přišel a v roce 1827 byl penzionován.⁶² Vrátil se do rodného Vysokého Mýta, bydlel u matky a nezastával žádnou duchovní funkci, což působilo celé rodině velké starosti. Jeho přítomnost bylo pro matčinu domácnost zátěží, navíc tak často navštěvoval vysokomýtské děkanství, až to bylo místním duchovním nepříjemné.⁶³ V roce 1835 byl přidělen na faru v Nekoři, ležící mezi Žamberkem a Jablonným nad Orlicí ve východních Čechách, ale pouze jako pomocný duchovní bez konkrétní funkce.⁶⁴ Rodina vnímala jeho počinání jako nezodpovědné a také netaktní; často projevoval nedostatek respektu vůči potřebám a povinnostem ostatních. Ve snaze najít si nějakou náplň času, komplikoval život nejenom duchovním ve Vysokém Mýtě, ale i celé rodině. Nejistota zabezpečení kvůli Janovu bezprizornímu postavení tížila patrně mnohem více jeho sourozence a matku než jeho samotného. „Z Mejta bejvaj psaní, kterých [j] sem letos již dvě obdržel, plný lamentac[í]. Nevím, komu mám dříve pomoci,“⁶⁵ reflektoval situaci František v dopise Aloisi Vojtěchovi.

Přes komplikované vztahy se František snažil Janovi pomáhat. Když se doslechl o volném místě ve svém okolí, hned začal uvažovat, že by ho bratr mohl získat. Obyvatelé obce Lično nedaleko od jeho tehdejšího působiště v Černíkovicích požádali o zřízení samostatné lokálie, neboť cesta do farního kostela jim trvala více než půl hodiny. Duchovní by měl vlastní obydlí a také dostatečné zabezpečení, navíc bez vedlejších povinností jakými byly např. poutě. Na přelomu let 1829 a 1829 získali i příslib zřízení samostatné lokálie. Možnosti, že by Jan získal toto beneficium, se však František zároveň obával: „[A]lle jej, při jeho tit[vorných] povahách mít na blízce? Jaká traplivá myšlenka!“⁶⁶ I Nekoř, kam byl Jan nakonec v roce 1835 dosazen, však byla poměrně nedaleko od jeho tehdejšího působiště, Lukavice. O tom, jak poté fungoval vztah obou bratrů, kněžíčků, však dochovaná rodinná korespondence mlčí...

Vedle matky, u níž Jan bydlel, to byl především František, kterému vznikaly konkrétní problémy. Jan ho totiž často navštěvoval s úmyslem, že mu bude pomáhat při vykonávání kněžských povinností. František však jeho počinání nevnímal jako pomoc a na jeho přítomnost si stěžoval, neboť bratr se nechtěl přizpůsobit zavedenému režimu dne v jeho domácnosti a také církevní obřady prováděl způsobem, který nebyl pro místní obvyklý. Bohoslužby trvaly neobyčejně dlouho a ani kázání nebylo v pořádku. Znepříjemňoval a komplikoval život nejen Františkovi, ale i jeho zaměstnancům a v neposlední řadě i farníkům.⁶⁷ Ačkoli měl kvalitní stylistické schopnosti i znalost Písma a texty kázání si pečlivě

⁶² SOkA HK, f. Biskupská konzistoř, část fondu knihy, kniha 188: Catalogus cleri, 1814-1886, nestránkováno.

⁶³ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Český dopis Aloise Vojtěcha Šembery Josefově ze 14. 8. 1830.

⁶⁴ Catalogus Universi Cleri episcopalis Dioeceseos Reginae Hradensis. Hradec Králové, 1836, s. 11 a 58.

⁶⁵ Ref. 43.

⁶⁶ Ref. 23.

⁶⁷ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: České dopisy F. Šembery Josefově a Aloisi Vojtěchovi ze 7. 4. 1829, 9. 1. 1830; RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 954, 955, 957, 959, 963: Latinský a české dopisy F. Šembery Aloisi Vojtěchovi z 10. 5. 1831, 4. 11. 1831, 14. 8. 1832, 20. 12. 1832, 16. 1. 1834.

připravoval,⁶⁸ tak jejich přednes nebyl dobrý (patrně kvůli určité vadě řeči a zbytečné zdlouhavosti). Problémy také vznikaly z Janova chaotického přístupu: Nikdy se předem nedomluvil na takovém harmonogramu spolupráce, který by pro Františka představoval účinnou pomoc a ulevil mu od některých povinností ve dnech, kdy jich měl hodně. Jan přicházel neohlášen a přes Františkovy protesty se ujímal realizace církevních úkonů; to Františka uráželo a s rozhořčením si stěžoval nejmladšímu bratrovi Aloisi Vojtěchovi: „A kdyby aspoň řek[li], na neděli přijdu zas, ale vždycky: „muže,‘ prý ,bejt.‘ Já jako blázen študýruju na exorty neb kázání a když všecko k přednešení pohromadě mám, tu on přiběhne bud pozdě večír, neb celý uduh těsně ráno v neděli a exhortu neb kázání proti mé vůli odbude sám. Pak je škoda mého mučení.“⁶⁹ Když byl František nemocný, velice by ocenil, kdyby Jan převzal jeho povinnosti, tehdy však zrovna nepřijel.⁷⁰

Janova „pomoc“ Františkovi opravdu komplikovala život. Svým někdy až povýšeným chováním komplikoval chod jeho domácnosti. Hospodyně a další zaměstnanci byli často v rozpacích, zda splnit jeho požadavky, na které nebyli od mnohem střídmějšího Františka zvyklý. Někdy se k nim choval dost netaktně; na potřeby Františkových podřízených ani samotné domácnosti a hospodářství nebral vůbec žádné ohledy. „Ančka ho již má plné oči,“ napsal o něm František a dále si stěžoval: „v čas žní, kde je koní v poli zapotřebí, zdržoval on koně celého půl dne.“ Odjel totiž zaopatřovat umírajícího do vzdálenější osady, kde se zdržel neobvykle dlouho. Navíc trval na tom, že jako bakalář nepojede sám, ale vyžádal si s sebou kostelníka, kterému bylo rovněž velmi nemilé, že se na tak dlouhou dobu zdržel od běžné práce.⁷¹ Koňský potah duchovním obvykle v rámci robotních povinností poskytovali místní sedláci, kteří je využívali k práci. Janovo počínání se jim bezpochyby nelíbilo a poškozovalo Františkovu pověst mezi farníky a dobré sousedské vztahy. I ve vlastní domácnosti musel duchovní provozovat nejenom svoji autoritu ale také znalosti hospodáře a schopnost koordinace jednotlivých činností, aby hospodářství prosperovalo a poskytovalo mu dobré zabezpečení. To byly činnosti, které byly nedílnou součástí role venkovského duchovního, která vyžadovala cit pro kompromis a stanovování priorit. Bez toho by ve svém prostředí neobstál. Tyto povinnosti, které zůstávají často opomíjeny, jakoby v pozadí za povinnostmi duchovního úřadu, byly nedílnou součástí jeho role. Správné plnění všech aspektů své role František evidentně zvládal mnohem lépe než jeho starší bratr Jan.⁷²

⁶⁸ RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Texty kázání Jana Šembery, 1838–1848.

⁶⁹ Ref. 59.

⁷⁰ Ref. 68.

⁷¹ RM VM, F. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 957: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi ze 14. 8. 1832.

⁷² RM VM, f. AVŠ, karton „dodatky“ č. 2, neuspořádáno – bez inv. č.: Český dopis F. Šembery Josefovi a Aloisi Vojtěchovi ze 7. 4. 1829 a 9. 1. 1830; RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 952–955, 957 a 964: České a latinské dopisy F. Šembery Josefovi a Aloisi Vojtěchovi z 6. 1. 1831, 22. 2. 1831, 10. 5. 1831, 4. 11. 1831, 14. 8. 1832, 17. 3. 1834.

Domácnost, kostel a hospodářství – duchovní a jeho okolí

Fara nebo kaplanka obvykle nestála osamoceně, ale byla součástí areálu, ke kterému patřilo i hospodářské zázemí včetně stájí pro dobytek, obydlí pro čeleď a zahrady. Obydlí černíkovického duchovního i s hospodářstvím se nacházelo na východním okraji obce, v blízkosti kostela a zámku. Šlo o stavení zbudované po zřízení tamní lokálie v roce 1787. Svému účelu sloužilo celých šedesát let, neboť teprve těsně před polovinou 19. století vznikla nová fara; byla vystavěna společně s novou školou, čímž se vyřešil ožehavý problém špatných prostor pro obydlí učitele a výuku dětí.⁷³ Toho už se František Šembera při svém působení v Černíkovicích ale nedočkal.

Původní budova, v níž bydlel, však skýtala dostatečný prostor k tomu, aby si tam zval své přátele a příbuzné na návštěvu, nebo poskytl přístřeší a výchovu dětem svých sourozenců. Podobné to bylo i v Lukavici, kde byla vzdálenost kostela a fary ještě menší.

Hospodářské zázemí poskytovalo duchovnímu obživu. V tomto ohledu byl podobně jako jeho selští sousedé závislý na kooperaci s ostatními členy domácnosti, jejich pracovitosti a poslušnosti. Pro své zaměstnance představoval autoritu srovnatelnou s postavením hospodáře na selském gruntu nebo řemeslníka-hospodáře v řemeslnické rodině. Kromě čeledi pracovala pro duchovního i hospodyně. Tou byla Františkovi po dlouhá léta Anna Podrazilová (později provdaná Jetmarová). Seznámil se s ní v Borohrádku, kde působil jako kaplan. Když Anna na začátku roku 1820 oslavila své 29. narozeniny, bezpochyby netušila, kolik zvrátů jí v následujících měsících čeká. Nejprve to byla tragická ztráta – v březnu zemřel na souchotiny její otec, panský bednář.⁷⁴ Několik týdnů nato se naskytla možnost služby u Františka Šembery, který získal své první samostatné beneficium jako lokalista v Černíkovicích. Anna musela odejít z rodného Borohrádku a opustit matku a sourozence, získala však samostatnou obživu, což určitě vítala. Dobové konvence jasně vymezovaly některé práce v domácnosti a hospodářství jako ryze ženské – vaření, výrobu oděvů i zpracování materiálu na ně, část práce v hospodářství i některé další činnosti nemohl provádět muž. V rodině řemeslníka i sedláka tuto práci vykonávala jeho manželka. Katolický duchovní, pro něhož platila povinnost celibátu, si potřebnou pracovní sílu najímal. Adeptky hledal ve svém příbuzenstvu, případně v širším okolí. Skutečnost, že v obydlí duchovního přebývá žena, mohla snadno zavdat příčinu k pomluvám. Církev stanovovala pro kněze jasná pravidla a nabádala je, aby byli opatrní ve svém vystupování v domácnosti i na veřejnosti, neboť dobrá pověst a příkladný život duchovního pastýře byly považovány za důležité. Jiljí Chládek, autor příručky *Počátkové opatrnosti pastýřské* vydané v roce 1780, důrazně nabádá kněze k obezřetnosti. Zároveň zdůrazňuje, že jejich poslání spočívá v pastorační činnosti, kterou by práce v hospodářství neměla zastiňovat. Rolí faráře definuje jako dozorující autoritu, jehož úkolem není pracovat, ale pouze kontrolovat a dávat příkazy. Důrazně nabá-

⁷³ Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, f. Archiv školy Černíkovice, kniha č. 136 – školní kronika, s. 6.

⁷⁴ SOA Zámrsk, Sbírka matrik, sign. 9-5: Matrika narozených, oddaných a zemřelých Borohrádek, 1796–1833, část II: zemřelí, s. 57.

davý tón jeho příručky však sám o sobě svědčí o tom, že kaplani a faráři se často chovali zcela jinak.⁷⁵ Kromě pastorace, na níž byli při edukaci a duchovní formaci především připravovány,⁷⁶ se starali o práce na polích a v hospodářství, obchodovali s vyprodukovanými surovinami a prováděli jiné výdělečné činnosti.⁷⁷

Anna Jetmarová dostávala za svou práci padesát zlatých ročně.⁷⁸ Její postavení se však postupně změnilo, nebyla už pouhou zaměstnankyní, ale doslova členem rodiny. Když František Šembera psal svým bratrům, dávala je vždycky pozdravovat, někdy dokonce i sama něco připsala. Zejména v dopisech, kde František zval svého milovaného nejmladšího bratra k sobě na návštěvu, se přidávala a snažila se ho rovněž přemluvit k příjezdu: „nám [se] tuze po nich stejská, mně se zdá, jako bych jich deset let neviděla,”⁷⁹ napsala mu v srpnu roku 1832. Když mu posílala zhotovené košile, rovněž neopomněla připomenout, že je už dlouho nenavštívil: „košile [j]sem jim juž ušila, pane Lojzíčku, [k]dypak ale ten den šťastnej bude, aby zas do Černíkovic přišli?”⁸⁰

Náplní její služby byla především práce v kuchyni a obsluhování svého zaměstnavatele i jeho hostů u stolu, dále udržování pořádku v celém domě, šití a další práce.⁸¹ Svou službu však mohla po dohodě s Františkem Šemberou opuslit. V roce 1829 se chystala do Prahy, chtěla se zúčastnit velkolepých oslav stého výročí kanonizace sv. Jana Nepomuckého. Dlouho zvažovala, zda se má na cestu vydat. Nakonec zůstala v Černíkovicích, a sice z důvodů, které zřejmě nepředpokládala – zradilo ji zdraví.⁸²

Anna pracovala u Františka Šembery téměř deset let. Pak provdala za Josefa Jetmara, syna černíkovického mlynáře. Ženich měsíc po svatbě slavil své 29. narozeniny. Věk nevěsty je v matrice lichotivě uveden jako 32 let (ve skutečnosti jí bylo 39!).⁸³ František Šembera píše vyčítavým tónem v jednom ze svých dopisů Aloisovi Vojtěchovi, že se vdala, protože zůstal v Černíkovicích a neusiloval o uprázdněné beneficium v Liberku, neboť chtěl mít jisté finanční zázemí, aby ho mohl nadále podporovat: „Mé skrz Tebe opovržení lokálíí reberskou bylo příčinou, že se Ančka vdala, a nešťastně vdala.“⁸⁴ Manželství samo o sobě zřejmě nešťastné nebylo, to spíše okolnosti. Na jaře 1831, tedy rok po svatbě, byl Josef Jetmar odveden

⁷⁵ CHLÁDEK, Jiljí. Počátkové opatrnosti pastýřské, sv. III. Praha, 1780, s. 20–21.

⁷⁶ NOVOTNÝ, Miroslav. Výchova a vzdělání kněží v diecézních seminářích v Čechách ve druhé polovině 18. a v první polovině 19. století. In Historie – Otázky – Problémy, 2009, roč. 1, č. 2, s. 119–132; KUCHAŘOVÁ, Hedvika – NEŠPOR, Zdeněk R. Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. In Český časopis historický, 2007, roč. 105, č. 2, s. 351–392; ČEVELOVÁ, Zuzana. Katolicismus kolem roku 1800 – římskokatolický kněz jako příslušník jedné sociální vrstvy, podoby pastorace a její dopad. In TINKOVÁ, Daniela – LORMAN, Jaroslav (eds.). Post tenebras spero lucem? Duchovní tvář českého a moravského osvícenství. Praha: Casablanca, 2008, s. 314–318.

⁷⁷ CHLÁDEK, ref. 75, s. 20–21.

⁷⁸ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 952: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi z 6. 1. 1831.

⁷⁹ Ref. 71.

⁸⁰ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 963: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi z 16. 1. 1834.

⁸¹ Ref. 31.

⁸² Ref. 22.

⁸³ SOA Zámrsk, Sbírka matrik, sign. 17-5: Matrika oddaných Černíkovice, 1799–1859, s. 28.

⁸⁴ Ref. 47.

na vojnu. Anna zůstala sama, „stále pláče a naříká,“⁸⁵ popisoval její rozpoložení František Šembera. Novomanželé u něho po svatbě bydleli a Anna nadále pracovala jako hospodyně. Ve službě zůstala i poté, co byl její manžel odveden. Byl nejprve v Lanškrouně a pak v Josefově, později už o něm Anna neměla žádné zprávy. Dostal se s vojskem do Horního Slezska a později i jinam.⁸⁶ Ještě častěji pak připisovala vzkazy na dopisy, které František posílal Aloisi Vojtěchovi, a znova a znova ho žádala o informace: „[k]dyby mně něco potěšitelného psali stranu vojny.“⁸⁷ Služba pro Františka Šemberu jí poskytovala hmotné zázemí a střechu nad hlavou, když se stal farářem v Lukavici, odešla s ním proto do nového působiště. Na přelomu let 1835–1836 vyřešila neutěšenou situaci tím, že tam „zakoupila pro svého manžela sedlskou živnost, aby ho z vojny dostala.“⁸⁸ Do nákupu nemovitosti vložil své prostředky i František Šembera. Formálně se jednalo o investici, která byla ovšem zamýšlena především jako pomoc Anně a jejímu manželovi. Po jeho návratu službu opustila, a František Šembera si tak musel najít novou hospodyně. Zůstala u něho však pouze rok. „Má nynější hospodyně jest o řádkou desítku starší než Ančka. Jest vyhlášená Xantippe, ale jsem s ní tak dalece spokojen, až na to, že zvyklá jsouc na výnosných farách na hojný kraj, jak říkáme, i v mé tenké faře dle té šňůrky přísti,“ charakterizoval ji František Šembera v jednom z dopisů Aloisi Vojtěchovi a ještě dodal: „domácím i dělníkům popředu i zadu cpáti chce, čímž by se brzy na mně vyplnilo: ,bude brzy na ulici vrabce chytat pod čepici‘.“ Na sklonku roku se při jedné z návštěv rodného Vysokého Mýta domluvil s jinou ženou z širšího příbuzenstva, která u něho od ledna roku 1837 nastoupila.⁸⁹ O ní se vyjadřoval vždy pochvalně a v dopisech se o ní zmiňoval jako o „tetičce“. Z jeho rádků je patrné, že mít dobrou hospodyně považoval za důležité nejenom pro bezproblémový chod hospodářství, ale i pro svůj vlastní klid: „Tetička, která jest skrz své dokonalé chování mé nynější půl blaženosti a spokojenosti, Tebe nastokrát pozdravuje, nápodobně též Jetmarka.“⁹⁰

V hospodářství bylo zaměstnáno několik čeledínů i děvečky. Věnovali se péčí o dobytek, drůbež a polnosti, rovněž práci na zahradě, které se František rád občas účastnil. Některé plodiny se pěstovaly i ve skleníku, na čemž se také osobně podílel, podobně jako pomocný duchovní. František se rád chlubil úspěchy v chovu a svého milovaného nejmladšího bratra zval na hody, když porazili prase. Rovněž ho informoval o úrodě jablek, hrušek a dalšího ovoce.⁹¹ Jeho nejoblíbenější činností bylo včelaření. Bylo pro něho natolik typické, že je o něm zmínka i v jeho životopise zaznamenané v černíkovické farní kronice a ve stručné cha-

⁸⁵ Ref. 20.

⁸⁶ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 954, 955, 957, 958, 959, 963: České a latinské dopisy F. Šembery Aloisi Vojtěchovi 10. 5. 1831, 4. 11. 1831, 14. 8. 1832, 9. 9. 1832, 20. 12. 1832, 16. 1. 1834.

⁸⁷ Ref. 79.

⁸⁸ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 965: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi z 12. 11. 1835.

⁸⁹ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 971 a inv. č. 967: České dopisy F. Šembery Aloisi Vojtěchovi 13. 9. 1836 a 31. 12. 1837.

⁹⁰ RM VM, f. AVŠ, karton č. 12, inv. č. 972: Český dopis F. Šembery Aloisi Vojtěchovi ze 17. 4. 1838.

⁹¹ Ref. 31.

rakteristice v tamní školní kronice. V obou dokumentech se uvádí, že měl přes třicet úlů.⁹²

Plnění povinností i práci v hospodářství Františkovi někdy znemožňovala zdravotní indispozice. Stěžoval si na bolesti zad, problémy s trávením i respirační problémy. Nejvážnější problémy zažil na podzim roku 1831, při první vlně cholery. Onemocněl tehdy tak vážně, že jeho stav vypadal beznadějně, nakonec se však uzdravil.⁹³ Druhá vlna cholery zasáhla kraj v létě následujícího roku a vyžádala si mnohem více obětí.⁹⁴ Jako duchovní byl denně vystavován nebezpečí. Nemoc denně napadala další a další oběti, z nichž někteří umírali velmi rychle. Pokud byl průběh pomalejší a byl čas přivolat kněze, přicházel František Šembera k umírajícím, aby jim poskytl útěchu. Byl tedy v přímém styku s nakaženými. Naštěstí se ale už nenakazil. „Já [j]sem byl téhož času zdravější než jindy a [j]sem dosaváde,⁹⁵ informoval radostně svého bratra Aloise Vojtěcha několik týdnů poodeznění.

Dvacetileté působení v Černíkovicích a v Lukavici tvoří stěžejní část jeho kariéry, která je reflektována v dopisech, jenž v té době vytvořil. Z nich vystupuje obraz římsko-katolického kněze jako člověka, který nejenom vysluhuoval svátosti, kázal a katechizoval. Ačkoli považoval dobrý vztah k farníkům za důležitý, stejně jako pečlivé vykonávání povinností, byl jeho život mnohem pestřejší. Role duchovního pastýře totiž nebyla jedinou náplní jeho života; i kněz totiž žil v prostředí bohatých sociálních vazeb. Autoritou, která stála nad ním, byli nejenom jeho nadřízení v hierarchii církevní správy, ale také majitelé panství, vůči nimž musel být loajální, chtěl-li pomýšlet na zisk lepšího beneficia. Jeho sousedé nebyli jen ovečky, o jejichž duchovní péci se staral, ale také obchodní partneři (kupoval od nich různé komodity), zaměstnanci (najímal si je na různé práce) a poddaní (pracovali pro něj i v rámci robotních povinností). Specifickou skupinu, v níž se pohyboval, představovala jeho domácnost. Zde vystupoval jako autorita v roli hospodáře, který byl zodpovědný za řízení, a tudíž dobrý chod hospodářství. Nebyl ale pouhým dozorcem a příkazcem vykonávaných prací, ale podle svých preferencí někdy i přiložil ruku k dílu. Silnou vazbu měl na svou původní rodinu, s níž byl v častém kontaktu, navštěvoval je a zval je na návštěvy. Pojily ho s nimi nejenom citové, ale i ekonomické vazby. V rámci svých možností sourozencům finančně vypomáhal a jeho podíl na dědictví po rodičích nijak nesnižoval fakt, že se stal duchovním. Hovoří-li Jiljí Chládek ve své příručce pro kněze o tom, že by se měli věnovat především pastoraci,⁹⁶ nabízí se otázka, jestli jeho požadavek byl reálně možný. Nešlo jen o zbožné přání?

⁹² Ref. 31; Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou (dále SOkA RnK), f. Sbírka kronik, signatura 774: Farní kronika Černíkovice, s. 13; SOkA RnK, f. Archiv školy Černíkovice, kniha č. 136: Školní kronika, s. 84.

⁹³ Ref. 59.

⁹⁴ SOkA RnK, f. Sbírka kronik, signatura 774: Farní kronika Černíkovice, s. 10.

⁹⁵ Ref. 47.

⁹⁶ CHLÁDEK, ref. 75, s. 20–21.

VÝUKA KATECHISMU – KAŽDODENNOST KNĚZE A ŽÁKA VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Hana STOKLASOVÁ

Ústav historických věd, Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice, Česká republika
hana.stoklasova@upce.cz

STOKLASOVÁ, Hana. *Teaching catechism – the everydayness of a priest and a pupil in the second half of the 19th century.* The paper focuses on all aspects of teaching catechism in the second half of the 19th century. The article deals with state legislation and the education laws relating to teaching religion in the observed period. It also describes how catechist posts were filled up and what demands were placed on the applicants. In addition, the paper studies the organization and the way of teaching catechism; a number of lessons in various types of schools, kinds of textbooks and methodology according to which catechism was taught.

Klíčová slova: kněz; duchovní péče; farní domácnost; každodenní život; 19. století;

Keywords: priest; pastoral care; parish household; everyday life; 19th century;

V předmoderní společnosti tvořila výuka katechismu, jejímž garantem byla církev, jeden ze základních pilířů vzdělání. Katolická církev si prostřednictvím katechismu udržovala podstatný vliv na náboženské směřování vzdělávaného obyvatelstva, a i ty vrstvy populace, které v předtereziánských časech neabsolvovaly školní výuku, byly s katechismem v jeho elementární podobě seznamovány při pravidelných bohoslužbách a během přípravy na přijímání svátostí.¹

I osvícenští panovníci přiznali katechismu nezastupitelnou úlohu, jeho výuka však už směřovala k jinému cíli, než tomu bylo v předcházejících obdobích. Záměrem osvícenců bylo zbavit víru prvků barokní zbožnosti, posílit její niterní prožívání a provázat ji s láskou k bližnímu. Katechismus se ve shodě s osvícenskými ideály stal základem mravní výchovy obyvatelstva a jeho hlavním úkolem bylo posilovat vliv státu, a to často i na úkor církve.

Podoba výuky katechismu v první polovině 19. století byla formována vyhlášením Všeobecného školního řádu Marie Terezie (1774), jímž byla zavedena po-

¹ K rozdílům a definici pojmu katechismus a katecheze blíže ČEVELOVÁ, Zuzana. Výuka katechismus v 1. polovině 19. století. In Od početí ke školní brašně: sborník z odborného semináře konaného 29. – 30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích. Pardubice: Východočeské muzeum, 2008, s. 75.

vinná školní docházka a školství podřízeno dozoru státu. Úloha katechismu byla redukována na šíření osvícenského ideálu zbožnosti a tak tomu bylo až do roku 1805, kdy byl vydán Všeobecný školní zákon Františka I., který vrátil školu pod dohled církve, což se projevilo i posílením výuky náboženství.² V důsledku této legislativy měl katecheta – většinou místní farář – po celou 1. polovinu 19. století zásadní roli nejen při výuce náboženství, ale i co se týkalo duchovního směřování žáků. Svým intelektem dalece převyšoval znalosti venkovských učitelů, jeho postavení vůči nim bylo privilegované a požíval značné autority v místní komunitě. Tato autorita pramenila také z role, jakou hráli čeští kněží před polovinou 19. století v národním hnutí a díky níž výrazně přispěli k emancipaci českého etnika.

Tato situace se však změnila po neúspěchu revoluce v roce 1848 a byla dovršena uzavřením konkordátu v roce 1855, jímž se katolická církev do jisté míry zdiskreditovala spojenectvím s absolutistickým režimem. V důsledku toho postupně slábla pozitivní role českého kněžstva v národním hnutí, a to i navzdory tomu že velká část zejména nižšího duchovenstva měla z nově nabytých pozic církve rozporuplné pocity, neboť se jí jevily opakem toho, oč usilovalo hnutí za vnitřní demokratizaci církve, jež se profilovalo během revoluce 1848.³

Vlivem nastíněných politických změn lze způsob výuky katechismu ve druhé polovině 19. století rozložit do dvou etap – po uzavření konkordátu (1855) a po vydání Hasnerova zákona (1868/1869).

Konkordát uzavřený mezi katolickou církví a státem v roce 1855 znamenal úplnou kontrolu církve nad nižším a částečně středním školstvím a také cenzuru veškeré náboženské a školní literatury. Biskupství disponovala díky konkordátu rozsáhlými pravomocemi, výuka byla podřízena jejich kontrole a musela probíhat výhradně v katolickém duchu, který prostoupil charakter celé školy. Biskupové jmenovali a odvolávali katechety, cenzurovali učebnice a církevnímu dozoru podléhali také všichni učitelé národních škol.⁴ Žáci začínali a končili výuku modlitbami nebo náboženskými písňemi, součástí vyučování byla téměř každodenní návštěva bohoslužeb (bylo-li do kostela blízko a bylo-li příznivé počasí), samozřejmostí byla soustavná příprava ke svátostem a slavení liturgických svátků, jichž se za dozoru katechetů a učitelů účastnili všichni žáci. Pokud se katechetové potýkali v tomto období s nějakými problémy, byla to především nedostatečná docházka žáků do školy, zvláště v době sezónních zemědělských prací, jež jim bránila v plnění náboženských povinností a také nedostatečná zbožnost v rodinách, která nebyla konsenzuální se školní náboženskou výchovou.⁵

² LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 197-198.

³ RAK, Jiří. *Dělníci na vinici Páně nebo na roli národní?* In HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman. *Bůh a bohové: církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha, 2003, s. 136; URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982, s. 117-118.

⁴ JONOVÁ, Jitka. *Školské zákony v souvislosti s postupným rušením konkordátu z roku 1855*. In E-pedagogium, 2010, č. 3, s. 20-21.

⁵ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006, s. 178-181; O příčinách zmáhajících se nevěry a náboženské netečnosti. In Časopis katolického duchovenstva, 1851, roč. 24, č. 1, s. 23.

Politické turbulence vedoucí k pádu Bachova absolutismu, válka s Pruskem v roce 1866 a následně vytvoření dualistického soustátí, vyvrcholily v zákonomádarné rovině prosincovou ústavou (1867). Liberálové, kteří se dostali k moci, se rozhodli vyvázat z těsného konkordátního spojenectví s Římem a proti církevnímu dogmatismu postavili liberální ideál osobní náboženské a morální svobody, jenž byl vtělen i do nové reformy školství schválené přijetím tzv. májových zákonů v letech 1868 a 1869, které byly připraveny podle návrhu ministra kultu a vyučování Leopolda Hasnera.⁶ Tzv. Hasnerův zákon, který prodloužil školní docházku na 8 let, zajistil přístup ke vzdělání všem vrstvám obyvatel bez rozdílu pohlaví či konfese, přispěl k zahuštění sítě škol a vymýtil analfabetismus venkovských vrstev.⁷

Pro katolickou církev však znamenala tato reforma těžkou ránu, protože zcela odstranila její vliv na vzdělávání. Veškerý dozor nad školstvím přešel na státní úřady, takže úlohu biskupství převzaly zemské školní rady, vikariátů okresní školní rady a pravomoce farářů převzaly místní školní rady.⁸ Církvi byla odňata kontrola učebnic, byl jí ponechán pouze dozor nad výukou náboženství, ale i zde musely učebnice a osnovy schvalovat nadřízené státní úřady.⁹ V roce 1874 byla navíc zrušena výuka náboženství na vyšších reálných školách.¹⁰

Povolání učitele se stalo otevřeným pro všechny konfese, zavedením čtyřletých učitelských ústavů byla zkvalitněna průprava pedagogů, kteří byli vzati „pod penzi“ a byly jim zvýšeny platy, což výrazně posílilo jejich sociální status.¹¹ Učitelé převzali vzdělávací a osvětovou roli klérů a katechetům neváhali dávat najevo své antiklerikální postoje. Tyto reformy provázela v církevních a společenských kruzích vyostřená diskuze, která byla reflektována v dobových odborných periodikách pedagogického i teologického zaměření.¹²

Výhrady vůči nové reformě školství vyústily na sklonku roku 1879 v organizovaný protest biskupů, kteří vydali společné memorandum adresované ministerstvu kultu a vyučování. V něm vyjmenovali ty skutečnosti, které se jim jevily v nově koncipované škole nejvíce závadné. Kromě těch, jež byly již výše zmíně-

⁶ VEBER, Václav et al. Dějiny Rakouska. Praha: Lidové noviny, 2002, s. 456.

⁷ LENDEROVÁ – JIRÁNEK – MACKOVÁ, ref. 2, s. 200-201.

⁸ RÝDL, Karel. Cesta k Hasnerovu zákonu a reakce na něj v českých zemích. In E-pedagogium, 2010, č. 3, s. 108.

⁹ JONOVÁ, ref. 4, s. 22-23.

¹⁰ HAKL, Bohumil. O zrušení náboženského vyučování na vyšších reálkách. In Časopis katolického duchovenstva, 1874, roč. 15, č. 2, s. 134 – 144.

¹¹ HLAVAČKA, Milan et al. České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době. Praha: Historický ústav, 2014, s. 67; RÝDL, ref. 8, s. 109; KASPER, Tomáš – KASPEROVÁ, Dana. České učitelstvo a Hasnerovy zákony. In E-pedagogium, 2010, č. 3, s. 36.

¹² Pro ilustraci citujeme výběrově několik statí z dobových teologických periodik: HLOŽEK, Karel. O náboženském vyučování mládeže na školách národních. In Časopis katolického duchovenstva, 1867, roč. 8, č. 3, s. 204–231; KOHN, Theodor. Sv. apoštolská stolice a nynější národní zákonodárství školní. In Pastýř duchovní, 1881, roč. 1, s. 722-731; ŘIČÁK, E. V. Listy vychovatelské. Zásada nábožensky mravného vychování nedá se z osnovy školních zákonů vymýtit. In Pastýř duchovní, 1883, roč. 3, s. 177-181; POHUNEK, František. Sliby a chyby školy bezkonfesní. In Rádce duchovní, 1895, roč. 2, s. 46-49, 129-132, 190-192, 265-267, 347-351; WOLF, František. Kontroverze vyplývající ze zákonů školních v čase nynějším. In Rádce duchovní, 1899, roč. 6, s. 409-412.

ny, k nim patřilo například to, že učitelé byli zproštěni povinnosti přisedat výuce náboženství a látku následně s žáky opakovat, že vyučování ostatních předmětů již nebylo vázáno na věrouku a učebnice byly zcela akonfesijní, že ve výuce byly upřednostňovány přírodovědné předměty a technické či praktické vzdělání. Biskupové kritizovali také zrušení společných modliteb žáků před a po vyučování, omezování odpoledních náboženských cvičení, která povolovala jen místní školní rada, a úplné zrušení opakovacích škol. Upozorňovali, že kromě církevního dozoru, podléhá katecheta také dozoru okresního školního inspektora, přičemž má ovšem minimální vliv v místních školních radách a je často vystaven despektu ze strany světských učitelů. Poukazovali na to, že náboženství bývá suplováno světskými učiteli (v nouzi dokonce i nekatolickými), k čemuž přistupovala skutečnost, že pokud suplovali hodinu náboženství učitelé, dostávali ji zaplacenu, katechetovi však plat nepříslušel. Finanční stránky katechetského úřadu se dotýkala také stížnost, že platy katechetů jsou vypláceny z obecních a církevních daní, což vyvolává nevraživost obyvatel, kteří si stěžovali, že jsou zatěžování dalšími platy. K tomu přistupovala i skutečnost, že za cesty do škol (často i velmi vzdálených) dostávali katechetové finanční náhradu se zpožděním, neboť obce posílaly cestní náhrady do pokladen školních rad jen velmi liknavě. Biskupský list byl zakončen lakonickým prohlášením, že stát vykázal katechetovi „místo vedle učitele hudby, tělocviku, opatrovnice dítěk a učitelky ručních prací...“¹³

Memorandum dosti přesně vystihuje skutečnou realitu, totiž že autorita kněží značně poklesla ve prospěch světské školy a katechizace společnosti prostřednictvím povinné výuky náboženství měla spíše opačný dopad, než stát původně zamýšlel. K tomu se přidružovaly antiklerikální nálady ve společnosti vyvolávané tvrdošíjným postojem Vatikánu v záležitostech papežské neomylnosti a z Německa se šířící Kulturkampf.¹⁴

Stížnosti, které nacházíme v memorandu, byly církvi opakovány po celá sedmdesátá léta 19. století a tlak kléru ve spojení s konzervativními politickými snahami staročechů nakonec vyústil v reformu Hasnerova zákona v roce 1883, která byla krokem zpět v nastoupeném kurzu. Kromě výjimek týkajících se délky školní docházky bylo touto novelou částečně ustoupeno katolické církvi tím, že řídící učitel musel absolvovat zkoušku z náboženství.¹⁵ Tato novela však nijak

¹³ Biskupský protest byl uveřejněn např. v Ordinariátních listech královéhradecké diecéze, odkud ho také citujeme. Srov. Vysoké císařské a královské ministerium kultu a učení! In Ordináriátní list královéhradecké dieceze, 1876-1880, díl 2, č. 37, s. 1-8.

¹⁴ Antiklerikální postoje českého učitelstva jsou dokumentovány v řadě statí, pro příklad uvedeme alespoň jednu citaci: „Na jedné straně mladistvý učitel vykládal 13letým žákům, že ono znamení, které se Konstantinu Velikému okázalo v boji proti Maxentiovi, nebyl kříž plamenný, nýbrž letící pták pelikán, jenž roztaženýma křídloma tvořil kříž. – Jinde zdráhal se jeden učitel obecné školy jít se žáky své třídy uvítat J. Em. kardinála pražského při generální vizitaci, vymlouvaje se, že uvítání arcibiskupa nenáleží mezi výkony náboženské a zákon školský, že toho nenařizuje.“ BERAN, Josef. Kterých prostředků užívají hlavně za našich dnů nepřátelé sv. Církve, aby lid o víru připravili? – Kterak tomu má duchovní pastýř zabráňovati? In Pastýř duchovní, 1881, roč. 1, s. 122.

¹⁵ Ve školní docházce bylo zavedeno několik úlev, např. sociálně slabým rodinám bylo umožněno ukončit docházku dětí ve 12 letech, v době polních prací mohlo být uvolněno ze školy dokonce šestileté dítě. Srov. LENDEROVÁ – JIRÁNEK – MACKOVÁ, ref. 2, s. 201.

nezasáhla do výuky katechismu, který byl až do konce existence monarchie vyučován podle ustanovení Hasnerova zákona.

Požadavky na výkon katechetského úřadu

Přestože katecheze věřících je spojena se samými počátky křesťanství, emancipace katechetiky jako samostatného oboru přichází až v poslední třetině 18. století. Souvisí s formováním generálních seminářů a se zavedením výuky pastorální teologie jako nového předmětu, jemuž jsou osvícenští adepsi kněžství vyučováni. Výuka katechismu byla podstatnou částí pastorační práce duchovních a již v nejstarších pastoračních příručkách z konce 18. století jsou jí věnovány samostatné kapitoly.¹⁶

Nároky ohledně způsobilosti k výkonu katechetského úřadu ve školách byly zpočátku totožné s požadavky kladenými na kněze při běžné pastorační praxi. Avšak v 1. polovině 19. století se stále častěji objevují příručky a statě, které se zabývaly specifiky výuky náboženství ve školách, zvláště ve vztahu k věku žáků a k používaným metodám výkladu. Jsou zde vytčeny i základní vlastnosti, které měl mít správný katecheta.

Pro výuku katechismu na obecných školách nebylo nutné absolvovat zvláštní zkoušku, neboť vyučování náboženství na nejnižších typech škol patřilo k běžným povinnostem farního duchovního. Jinak tomu už ovšem bylo v případě, kdy se obsazovala místa samostatných katechetů na vyšších typech škol, jimiž byla gymnázia a reálky. Ve druhé polovině 19. století už měly zkoušky žadatelů o samostatná katechetská místa pevně stanovená pravidla, o nichž se dozvídáme z biskupských obězníků, v nichž se uveřejňovaly výzvy ke katechetickým konkurzům.¹⁷ Velmi podrobné charakteristiky katechetských zkoušek se pak v Ordinariátních listech královéhradeckého biskupství vyskytují na přelomu 19. a 20. století.

Adept katechetského místa na gymnáziu a vyšší reálné škole musel splnit přísné požadavky kladené nejen na prospěch během studia, ale také na jeho dosavadní praktické zkušenosti. Musel se prokázat chvalitebnou průměrnou známkou na gymnáziu včetně maturity, velmi dobrým prospěchem na teologických studiích a tříletou praxí v duchovní, školské nebo církevní správě (pokud neměl praxi, jeho prospěch musel být hodnocen jako výtečný). Splnil-li tyto podmínky, mohl prostřednictvím biskupského vikariátu podat žádost o připuštění ke katechetské zkoušce.

První částí zkoušky bylo sepsání písemné práce, jejíž téma bylo zkoušenému sděleno při podání přihlášky. Na její vypracování měl lhůtu šest měsíců, místo ní však mohl také předložit výtisk vědecké práce. Po úspěšném absolvování písem-

¹⁶ Prvními českými učebnicemi katechetiky, podle nichž se vyučovalo v generálních seminářích, byly příručky premonstráta Jiljího Chládka a překlad knihy Franze Giftschütze od Václava Stacha. Srov. CHLÁDEK, Jiljí. Počátkové opatrnosti pastýřské, neb krátká naučení jakby se pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli. Díl 1-3. Praha, 1780; GIFTSCHÜTZ, Franz. Počátkové k veřejnému v cír. král. zemích předepsanému vykládání pastýřské theologie. Díl 1-2. Praha, 1790.

¹⁷ Ohlášení zkoušek pro farní konkurs na rok 1877 a spolu pro místa katechetická. In Ordinářní list královéhradecké diecéze, 1876-1880, díl 2, č. 10, s. 38.

né zkoušky, mohl být připuštěn ke zkoušce hlavní, tu musel složit nejpozději do dvou let po písemné zkoušce.

Hlavní zkoušky se konaly zpravidla jednou do roka ve svatodušním oktávu.¹⁸ Žadatel byl podroben ústnímu i písemnému zkoušení z apoletiky, věrouky, mravouky a církevních dějin, přičemž písemné části zkoušky byly tzv. klausurní, tj. směl při nich používat jako pomůcky pouze Bibli a Acta Tridentino -Vaticana.¹⁹ V ostatních předmětech, jimiž byly dějiny zjevení Božího, liturgika, pedagogika a metodika, probíhalo zkoušení pouze ústně. Další části zkoušky byla písemná exhorta²⁰ na zadané téma a nakonec musel adept přednést před zkoušební komisi patnáctiminutovou přednášku na téma vybrané z látky pro vyšší gymnázium. Zkouška byla skládána v jazyce, kterým měl katecheta v budoucnu na škole vyučovat, popřípadě v obou zemských jazycích (čeština, němčina), písemné práce z mravouky a věrouky musely být sepsány v latině.²¹ Výsledek zkoušky byl hodnocen pouze dvěma stupni, a to buď „velmi dobře způsobilý“ nebo „způsobilý“.²²

Mírnější požadavky byly kladený na přelomu století na uchazeče o místo katechety v měšťanské škole. Stačil mu pouze dobrý prospěch z bohosloví, dvouletá praxe a odpadla písemná zkouška půl roku předem. Zde ustoupily teoretické nároky tém praktickým, zkoušely se znalosti osnov, znalosti církevní a státní legislativy týkající se nábožensko-mravní výchovy mládeže a pedagogicko-didaktické znalosti.²³

Z pramenů se také dozvídáme složení komisi, na přelomu století dokonce jména zkoušejících. Komisi ustanovoval ordinariát, předsedou byl obvykle generální vikář, dále zde zasedal místopředseda a čtyři zkoušející podle oborů.²⁴

Celá zkouška byla samozřejmě zpoplatněna, z královéhradeckých Ordinariátních listů víme, že v roce 1911 činil poplatek 10 korun, což byla přibližně cena deseti vajec, nejednalo se tedy o nijak horentní sumu.²⁵

Pokud uchazeč ve zkoušce obstál a obsadil kýzené místo katechety, mohl své teoretické znalosti uplatnit v praxi. Realita však byla velmi tvrdá a prvotní op-

¹⁸ Svatodušní oktáv začínal svátkem Seslání Ducha sv., neboli Letnicemi (Pentecostes), a trval následujících osm dní. Jednalo se o svátek pohyblivý, který byl odvozován od data konání Velikonoc, a byl slaven 50. den po Velikonocích a 10. den po svátku Nanebevstoupení Páně. V moderní liturgii se již svatodušní oktáv neslaví, byl zrušen v roce 1969.

¹⁹ Dokument shrnoval závěry tridentského a I. vatikánského koncilu.

²⁰ Exhorta – krátká, většinou povzbuzující, promluva při bohoslužbě či liturgických úkonech.

²¹ Prováděcí ustanovení ke zkoušebnímu řádu pro zkoušky způsobilosti k vyučování náboženství na školách středních a ústavech jim podobných. In Ordinářní list královéhradecké diéceze, 1907, č. 4, s. 34-36; Nový řád zkoušební k dosažení způsobilosti učitelské k vyučování náboženství na školách středních a ústavech jim podobných. In Ordinářní list královéhradecké diéceze, 1906, č. 1, s. 27.

²² Úlevy měli jen doktoři bohosloví, kteří skládali ústní zkoušku pouze z pedagogiky, metodiky a liturgiky, vypracovávali písemnou exhortu a proslovili přednášku před komisí. Tamtéž, s. 28.

²³ Zkušební řád k průkazu způsobilosti katechetské pro školy měšťanské. In Ordinářní list královéhradecké diéceze, 1912, č. 1, s. 14-15.

²⁴ Collegium examinatorum pro catechetis scholarum civilium probandis constituitur. In Ordinářní list královéhradecké diéceze, 1912, č. 1, s. 16.

²⁵ Zkušební řád k průkazu způsobilosti katechetské pro školy měšťanské. In Ordinářní list královéhradecké diéceze, 1912, č. 1, s. 15.

timismus začínajících katechetů často rychle vyprchal. Nováčci si stěžovali, že i přes důkladnou teoretickou přípravu si odnášejí ze semináře (ve srovnání s učiteli) jen velmi málo praktických dovedností. Mnozí považovali výuku náboženství za obtížnou povinnost, na níž si dlouho zvykali. Jak těžké bylo uplatnit se v praxi, vystihuje trefně rčení, které bylo v souvislosti s výukou katechismu často opakováno: „*Poeta nascitur, catecheta fit.*“²⁶

Při výuce hrály nezastupitelnou roli povaha a charakter katechetovy osobnosti, což zmiňují i příručky. Důraz byl kladen na to, aby žáci cítili nadšení pro víru a pro předmět výkladu, který měl být vhodný, pravdivý, prostý a pochopitelný. Katecheta měl být ve stálém duchovním styku se svými žáky, měl tlumit jejich pochybnosti, být vlídný, shovívavý a katechizovat s radostí („*gaudens catechizat*“).²⁷

Kontrola katechetovy činnosti se děla prostřednictvím duchovního dozoru. Na reálných školách a gymnáziích prováděl kontrolu místní děkan, jemuž katechetové odevzdávali vždy na začátku roku rozvrh hodin a osnovu. Děkan pak mohl kdykoli během školního roku navštívit výuku a provést kontrolu. Jinak tomu bylo na obecných a měšťanských školách, kde kontrolu prováděl jednou za rok biskupský vikář (výjimečně samotný biskup) při kanonické vizitaci. Vikář byl přítomen zkoušce z náboženství, která však měla dosti formální ráz. Katecheta obvykle před tím s dětmi nacvičil zvolenou část látky a zkoušel žáky podle předem daného scénáře, což vikáři znemožňovalo přesvědčit se o skutečných znalostech žáků, nehledě na to, že vzhledem k velmi těsnému časovému rozvrhu vizitace, nemohl vikář v každé třídě strávit více než půl hodiny času. Kritici těchto formálních zkoušek to považovali za chybu především proto, že katecheta postrádal zpětnou vazbu a potřebnou reflexi své výuky.²⁸

Organizace a způsob výuky, počet hodin, učebnice

Všeobecný školní řád Marie Terezie (1774) a Všeobecný školní zákon Františka I. (1805) vyčlenily výuce náboženství dvě hodiny týdně, pokud byla třída vícetřídní, pak se katechismus vyučoval tři, maximálně čtyři hodiny. Na hlavních a normálních školách se počet hodin v jednotlivých ročnících různil, nejvíce dosahoval šesti až sedmi hodin.²⁹

V období platnosti konkordátu (1855–1868) stanovoval počet hodin biskup, náboženskou výchovou byli v tomto období vázani i světí učitelé, neboť byli povinni účastnit se katechetického výkladu a následně ho s žáky opakovat při výuce ostatních předmětů. Kromě toho žáci navštěvovali denně bohoslužby a byli systematicky připravováni k přijímání svátostí, zvláště k prvnímu sv. přijímání a biřmování. To významně posilovalo podíl a důležitost náboženské výuky ve

²⁶ CÍVKA, Emanuel. Některé myšlenky o dozoru na vyučování náboženství ve školách. In Rádce duchovní, 1894, roč. 1, s. 584.

²⁷ TUMPACH, Josef. Katecheta středních škol jako duchovní správce studující mládeže. In Časopis katolického duchovenstva, 1911, roč. 52, č. 9, s. 721.

²⁸ CÍVKA, ref. 26, s. 499-500.

²⁹ JINDRA, Jan Nepomucký. Katechetika. Hradec Králové, 1904, s. 17.

školním vzdělávání, špatná známka z náboženství mohla dokonce zabránit postupu žáka do dalšího ročníku.³⁰

Po vydání Hasnerova zákona stanovil stát dvě hodiny náboženství týdně,³¹ biskup ovšem mohl počet hodin navýšit, což činil zvláště tam, kde bylo spojeno více tříd dohromady.³² Učitelé zneužívali mezery v zákoně, který se sice zmíňoval o povinnosti navštěvovat mše v neděli a ve svátek, nezmiňoval však všední dny, a tak odpírali katechetům povinnost vodit žáky na bohoslužby a konat nad nimi dozor, v důsledku čehož návštěva bohoslužeb značně poklesla.

Hodiny náboženství se měly odbývat dopoledne, po Hasnerově reformě pak většinou na konci nebo na začátku výuky, aby nekatolickým žákům, kteří se jich neúčastnili, nebyla narušována výuka.³³

Po celé sledované období byla pravidelnost výuky katechismu narušována také tím, že kněží museli plnit své každodenní, často neplánované, pastorační povinnosti, jako například zaopatřování umírajících či asistenci u nouzových křtu. V tom případě byli světí učitelé povinni vyměnit katechetům hodinu, aby výuka byla nahrazena. Z opakovaných výzev v oběžnících je však zřejmé, že to nečinili příliš ochotně a často kvůli tomu docházelo ke sporům.³⁴

Příručky a učebnice

Volbu vhodných učebnic k výuce náboženství považovala většina katechetů za velký problém. Kromě stručných kapitol v učebnicích pastorální teologie formovaly v 1. polovině 19. století přístup katechetů k výuce, obsahu a metodice předmětu průkopnická díla Aleše Vincence Pařízka *Biblická vypsání nynějších příběhů, Výklad na nedělní a sváteční evangelia a Obraz dokonalého učitele*. V polovině století dostali katechetové příručku Jana Karla Škody *Katechetika* (1864), na počátku 20. století vydal Jan Nepomuk Jindra příručku nazvanou rovněž *Katechetika* (1905).³⁵ Tyto tituly byly po celé 19. století hlavním zdrojem teoretického poučení i praktických návodů pro učitele katechismu.

Pro žáky se od osvícenství používal katechismus Benedikta Straucha, který byl koncipován podle Felbigerovy písmenkové a tabulkové metody.³⁶ Na počátku 19. století pak vzniká řada katechismů, které se inspirují Malým katechismem

³⁰ Vysoké císařské a královské ministerium kultu a učení! In Ordinariální list královéhradecké diéceze, 1876-1880, díl 2, č. 37, s. 4.

³¹ JINDRA, ref. 29, s. 30.

³² Počet hodin vyučování náboženství ve školách obecných a měšťanských se rozmnožuje a uvedení katechismu prof. A. Skočdopole se nařizuje. In Ordinariální list královéhradecké diéceze, 1876-1880, díl 2, č. 15, s. 87.

³³ BRYCHTA, Antonín. Právní přítel a rádce (Rozhodnutí školních úřadů o vyučování náboženství). In Rádce duchovní, 1902, roč. 9, s. 816.

³⁴ Poměr katechetů na národních školách k stát. školdozorství. In Ordinariální list královéhradecké diéceze, 1876-1880, díl 2, č. 5, s. 25-26; Výpomocné vyučování sv. náboženství učiteli světskými. In Ordinariální list královéhradecké diéceze, 1907, č. 8, s. 70.

³⁵ ČEVELOVÁ, ref. 1, s. 76-78.

³⁶ Zahánský převor Benedikt Strauch nazval svůj katechismus vydaný poprvé v roce 1766 Römischt-katholischer Katechismus für die erste, zweite und dritte Klasse. Blíže HRONEK, Josef. Z dějin katechismu: nástin vývoje katechismu od počátečních jeho prvků až do doby přítomné. Praha, 1939, s. 28.

Petra Canisia, jenž vznikl v době reformace, a po přelivu osvícenských časů se k němu autoři katechismů vraceli jako k velké inspiraci, zvláště co se týkalo jeho kompozice a členění látky na pět částí. Asi nejvýznamnějším katechismem, který vznikl po vzoru Canisiova, byl v polovině 19. století katechismus Němce Josepha Deharbea, podle něhož bylo vyučováno ve většině katolické Evropy.³⁷

V českých zemích však zůstával respektován původní Canisiův katechismus, který byl přepracován Janem Bernardem a pod názvem *Katechismus pro české hlavní školy* byl po celou první polovinu 19. století užíván v pražské arcidiecézi, proto byl také nazývaný „*Pražský katechismus*“.³⁸ Jeho nedostatečnost však byla pocítována už v polovině století, z tohoto důvodu se pražská provinciální synoda konaná v roce 1860 usnesla, že dle jejích zásad musí být vypracován katechismus nový. Obtížného úkolu se ujal až téměř o dvacet let později Josef Loužecký, jehož katechismus byl vydán v roce 1883, avšak pro výuku byl záhy shledán nevyhovujícím.³⁹

Výuka ve druhé polovině 19. století se tak nakonec nejčastěji inspirovala katechismy, které vyšly již dříve v 70. letech, byl to katechismus Antonína Skočdopole⁴⁰ a Jana Doležela,⁴¹ které doplnil v roce 1896 „*Oltář*“ Edvarda Bryncha.⁴²

Žáci si měli katechismus obstarávat sami, pro chudé děti pak farář hradil katechismy ze svého, případně požádal o výpomoc movité rodiče jiných žáků nebo místní školní radu o příspěvek.⁴³ Cena katechismů nebyla zanedbatelná a pro chudé venkovské vrstvy jistě představovala určitou finanční oběť. Pro ilustraci uveďme, že první díl Skočdopoleho katechismu vydaný v roce 1877 stál 15 krejcarů (např. cena jedné slepice), druhý díl 33 krejcarů (cca 20 krejcarů byl denní plat nádeníka).⁴⁴

Metody výuky

Co se týče metodiky uplatňované při výuce náboženství, na počátku 19. století se ustoupilo od zmíněné Felbigerovy písmenkové a tabulkové metody a ve výuce převládla tzv. metoda sokratická. Ta spočívala v kladení otázek žákům a ti z nich následně sami vyvozovali odpovědi. Metoda je měla přirozenou cestou dovést ke

³⁷ Tamtéž, s. 33-35.

³⁸ Tamtéž, s. 36.

³⁹ LAUŽECKÝ, Josef. Katolický Katechismus ku potřebě školní i domácí zpracovaný dle zásad, provinciální Synodou Pražskou z r. 1860. Praha, 1883; KOŠÁK, František. Dějiny české katechetiky. Díl 2. Olomouc: Matica Cyrilometodějská, 1922, s. 303.

⁴⁰ SKOČDOPOLE, Antonín. Malý katechismus náboženství katolického pro školy obecné. Jindřichův Hradec, 1873; TÝŽ. První katechismus náboženství katolického pro školy obecné. Praha, 1878; TÝŽ. Druhý katechismus náboženství katolického pro školy obecné. České Budějovice, 1875.

⁴¹ DOLEŽEL, Jan. Katolický katechismus pro menší žáky škol obecných. Praha, 1877; DOLEŽEL, Jan. Katolický katechismus pro žáky dospělejší. Praha, 1879.

⁴² BRYNYCH, Edvard. Instrukce o katechismu a „oltáři“. Hradec Králové, 1899; KOŠÁK, ref. 38, s. 306.

⁴³ MAURER, František. Jakých prostředků třeba užívat, aby dítka měly učebnice náboženské a při svém výstupu ze školy důkladně modlitební knihy. In Rádce duchovní, 1901, roč. 8, s. 128-129.

⁴⁴ Počet hodin vyučování náboženství ve školách obecných a měšťanských se rozmnožuje a uvedení katechismu prof. A. Skočdopole se nařizuje. In Ordinariátní list královéhradecké diécese, 1876-1880, díl 2, č. 15, s. 87.

znalostem katechismu. Název byl odvozen od filozofa Sokrata, který tento způsob dotazování používal při debatách se svými žáky. Již před polovinou století však začíná být tato metoda kritizována. Kritici poukazovali na to, že sokratická metoda vyžaduje nejen zdatného tazatele, ale také bystrého respondenta, s čímž se u většiny žáků dalo jen stěží počítat, a sokratická metoda tak ve skutečnosti byla především memorováním odpovědí na kladené otázky. Její hlavní nevýhoda byla spatřována v tom, že vyučování bylo díky ní zdlouhavé, což znemožňovalo vyložit celý katechismus za jeden školní rok. Kromě sokratické metody uvádějí doboví autoři řadu dalších metod – např. akroamatická, dialogická, Pestalozziho a další – ne všechny však byly shledávány vhodnými k výuce náboženství.⁴⁵

Vyučovací osnovy byly ve druhé polovině 19. století koncipovány obvykle dvěma způsoby. Vyučovalo se buď metodou progresivní – lineární, kdy se učivo vykládalo postupně v jednotlivých ročnících, nebo metodou soustředovací – cyklickou, což v praxi znamenalo, že každý rok se vykládalo totéž a s postupem do vyšších ročníků se podle věku žáků a s ohledem na liturgický běh roku přidávaly další a další podrobnosti. Druhá z těchto metod byla používána častěji, zvláště v poslední třetině 19. století a na jeho přelomu.⁴⁶ U nejmenších žáků bylo hlavní téžiště výkladu v biblické dějepravě, skrze niž byly přibližovány poznatky z dalších náboženských oborů, postupně tak žáci nabývali vědomosti z katechetiky, liturgiky, výkladu perikop a církevních dějin.⁴⁷

Závěr

S postupující sekularizací společnosti byla výuka katechismu pro duchovní stále komplikovanější. Samotné vyučování většinou probíhalo podle daných pravidel, slábla však ochota žáků aktivně se podílet na výuce, nechyběly posměšky směrem ke katechetovi nebo na vykládanou látku, předmět byl považován zvláště staršími studenty za zbytečný a prospěch žáků se zhoršoval. Vše, co se odbývalo mimo školní lavice (bohoslužby, přijímání svátostí), mohli katechetové ovlivnit čím dál méně. Snaha přivést žáky k Bohu a trvalému praktikování víry v době, kdy vrcholí proces sekularizace většinové společnosti, končívala často neúspěchem a pravděpodobně tehdy se zrodilo známé klišé katechety s rákoskou v ruce. Jaká byla každodenní realita katechety na národní škole na sklonku století, popisuje výstižně Emanuel Cívka v časopisu Rádce duchovní: „...text katechismu a biblické dějepravy musí nejprve pracně do hlavy vštěpovati a vypracuje-li na hodinu nějakou vzornou, podle všech pravidel, katechezi, poboří se snadno celá stavba, pracně zbudovaná, některou nejapnou odpovědí, nebo špatně zvolenou otázkou. A jak se namáhá a nakříčí, aby si udržel potřebnou pozornost a kázeň! A jak neznalý jest zákonů školních! – Jaký potom div, že mnohemu svědomitému nováčku – katechetovi není škola místem radosti, ale hrůzy!“⁴⁸

⁴⁵ VACEK, František Alois. O metodách panujících při vyučování mládeže. In Časopis katolického duchovenstva, 1833, roč. 6, č. 1, s. 74-94.

⁴⁶ JINDRA, ref. 29, s. 51-52.

⁴⁷ Tamtéž, s. 45-46.

⁴⁸ CÍVKA, ref. 26, s. 501.

JOSEFA KŘÍŽKOVÁ, NÁPRSTKOVÁ – VŠEDNÝ ŽIVOT SLÚŽKY

Milena SECKÁ

Národní muzeum – Náprstkovo muzeum
Betlémské náměstí 1, 110 00 Praha 1, Česká republika
milena_secka @nm.cz

SECKÁ, Milena. Josefa Křížková, Náprstková – everyday life of maid. Josefa Křížková, Náprstková (1838 – 1907) entered the service of the house U Halánek in 1856, as a servant at the distillery. Her desire for further education and her effort to bring some contribution to Czech society were fulfilled after the son of her employer Vojtěch returned to Prague. In 1874 opened Vojta his Czech industrial museum, and after his death, Josefa persevered the realization of his dreams, which she had completely adopted.

Klíčová slova: Josefa Náprstková (1838-1907); Náprstkovo muzeum; České průmyslové muzeum; Americký klub dam;

Keywords: Josefa Náprstková (1838-1907); Náprstek Museum; Czech Industrial Museum; American Club of Ladies;

Josefa Křížková¹ provdaná Náprstková byla výjimečná žena, která si zaslouží větší pozornost, než jaká jí dosud byla věnována.² Je typem ženy, která vždy více myslela na blaho druhých než na své a svou nenápadnou činností ve stínu manžela položila základy k novodobému muzejnictví, především pak ke sběru výšivek a krajek.

Josefa Křížková se narodila 8. října 1838 v Praze jako prvorozená do rodiny pivovarského dělníka a domovnice. Doslova celý život strávila na Betlémském náměstí a v jeho nejbližším okolí Starého Města pražského. Ve dvanácti letech ukončila povinnou školní docházku a zůstala doma k výpomoci matce. V rodiňe se po ní narodili ještě tři chlapci a dívka. Zatímco nejstaršímu synovi bylo umožněno vysokoškolské vzdělání, další dva synové se vyučili tiskařskými dělníky a dívky byly ponechány doma, aby se naučily vařit a vést domácnost. Josefa matce vypomáhala s posluhou v domácnostech, úklidem v domě a podomním

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKR-VO 2015/36, 00023272).

² Josefě byla zatím samostatně věnována jen práce: SECKÁ, Milena – ŠÁMAL, Martin. Byl to můj osud. Zápisky Josefy Náprstkové. Národní muzeum, 2014.

prodejem kvasnic, kterým si matka přivydělávala. V osmnácti letech nastoupila do služby do pivovaru a vinopalny U Halánků (na Betlémském náměstí), který vlastnila známá pražská mecenáška – Anna Fingerhutová. V tomto podniku pracoval již od roku 1836 otec Josefy, Adolf Křížek. Paní Anna, která znala rodiny svých zaměstnanců, si Josefou vybrala pro její poslušnost a pracovitost. Dívka měla ze služby velké obavy a bála se, že práci nezvládne.

„Ubohá maminka jak plakala a naříkala, že mně ztratí, když jsem ji těšila, že přijdu nazpět, že se k obchodu nehdím, tu zavrtěla hlavou a pravila: Jak ty se to naučíš, víc už mně domů nepřijdeš, vím to dobře.“³

Práce pomocné sily ve skladu byla pro mladou dívku náročná, ale brzy se zapracovala a postoupila na prodavačku alkoholických nápojů. Znamenalo to od sedmi hodin ráno sedět v studeném skladu a prodávat lihové nápoje do přinesených nádob. Večer pak po 19 hodině vypomáhala ve výčepu. „Když sobě vzpomenu, co vše jsem musela dělat; každý den přes 1 hod. v noci ve skladě při pivě, ráno v 7 hod už zase být v obchodě, v neděli jsme prali... a vše jsme rádi konali a pracovali.“⁴

Ačkoliv měla Josefa bydliště u rodičů v domě přes ulici domu U Halánků, přesto spala zde a domů chodila jen v neděli odpoledne, kdy měla volno. Doma pak především šila prádlo pro sebe i bratry. „Byla jsem doma, spravovala jsem prádlo a Emilovy na košile stříhla.“⁵

Službou u tak známé mecenášky, jakou paní Anna byla, si Josefa zlepšila své společenské postavení. Polepšila si navíc jak po materiální stránce, tak i duchovní. Z domova byla zvyklá na jednoduchou a chudou stravu, což se ve službě změnilo. Důležitou roli hrál také pravidelný plat. „Já měla za čtvrt roku 21 zlatých služby... a když jsem dostala ponejprve 21 zl., myslela jsem, že jest celá Praha moje.“

Zcela ojedinělý byl ale duchovní růst Josefy, který jí služba v domě U Halánků umožnila. Paní Anna byla na své zaměstnance přísná, ale také uznalá a chápala, že je třeba, aby se její zaměstnanci také pobavili. Proto jim sama kupovala vstupenky do divadla a v plesové sezóně jim umožňovala chodit tancovat. Uvědomovala si, že pro obchod je důležitá komunikace se zákazníky a k tomu patřila alespoň minimální znalost němčiny. Podporovala proto četbu jak v češtině, tak i němčině.

„...též málokdo česky mluvil, neb německy kdo promluvil, každý více vážnosti chtěl mít, a tak i k nám do obchodu přicházelo mnoho Němců a tu paní maminka, an sama dobré německy neuměla, přála sobě, bych co nejmladší německy se učila a co možná knihy německé čtla...“⁶

Radikální posun v životě služebné Josefy nastal s návratem syna paní Anny, Vojtěcha z desetiletého exilu. V roce 1848 uprchl český vlastenec, student práv Vojta Náprstek (německé jméno si přeložil a důsledně používal jen český ekvivalent) do Ameriky a po devíti letech získala matka pro něho amnestii. Vrátil se se zkušenostmi z demokratické společnosti, kde začínala průmyslová revoluce a kde se již ženy běžně angažovaly ve veřejném životě. Tyto nové myšlenky se

³ Po dvanácti letech služby Josefy vzpomíná. Deník Josefy Křížkové 16. ledna 1868. Archiv Náprstkova muzea (dále jen NpM), osobní fond Náprstek Vojta 2/19.

⁴ Vzpomínky Josefy Náprstkové 1890-1894. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta, trezor.

⁵ Deník Josefy Křížkové 1860, 12. – 18. srpna. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta, trezor.

⁶ Vzpomínky Josefy Náprstkové 1890-1894, ref. 4.

snažil uplatnit v pražské společnosti, ale k pochopení a realizaci ještě nedozrály podmínky. Josefa, která Vojtu znala již z dětství, byla jím okouzlena a podle deníkového záznamu se do něho v roce 1859 zamílovala. Vojta, který byl policejně sledovaný a nemohl tudíž prakticky převzít matčinu živnost, se omezil na vedení účetních knih a byl tak denně s Josefou v kontaktu i profesně. Zcela jistě ji ovlivnil svými názory a výběrem četby. Začala si uvědomovat důležitost práce pro národní povzbuzení a nezastupitelnou roli, kterou v tomto procesu mohou sehrát vzdělané ženy. Důsledkem jejího zrání byl jistě i počátek psaní deníkových záznamů, z kterých vyplývá, že kromě rodiny, práce, počínající tajné lásky a četby sledovala také politickou situaci v Čechách. Již to, že si obyčejná služebná psala deníky, nebylo běžné a navíc aby v něm reflektovala pronásledování vlastenců, to je zcela ojedinělé.⁷

„*Ubohý Barak jak asi s ním budou nakládat. Jonáš je už puštěný ale jen na den neb zítra má již být z Prahy. Kratochvíl je již venku a také již z Prahy.*⁸“

Zatímco deník z roku 1860 je psán heslovitě, s mnoha chybami a bez znalosti podrobnějších reálií je pro čtenáře téměř nesrozumitelný, deníky z dalších let již vykazují určitou zběhlost jak ve vyjadřování, tak i v písemném projevu. Láska k Vojtovi Náprstkově, která byla od roku 1860 velmi cudně opětovaná, dala Josefě sebevědomí a také příležitost k přemýšlení o Vojtových názorech. Byla jeho bezmeznou obdivovatelkou, ale dokázala také jeho činy kriticky hodnotit.

„Že se poděkoval z Výboru pro národní divadlo, to mě netěší, také jsem to jemu řekla. Já býti mužem, a takovém stavu, přála bych si mnoho oučinkovati; ačkoliv mnoho pomáhá, ale vždyť jest to každého radost, když může pro své bližní něco učiniti.“⁹

O tom, že Josefa byla velmi neobvyklá služebná, svědčí i to, že již v roce 1862 zaslala do Národních listů několik výzev, které byly otiskeny. První vyzývala k pořádání sbírky na pomník právě zemřelé Boženě Němcové¹⁰ a druhá se týkala delegace českých vlastenců na světovou výstavu do Londýna. Zde doporučovala českým vlastenkám, aby si objednaly z Londýna strojky pro domácnost, které jim ušetří práci a získaný čas mohou věnovat studiu.

„Víme dobře, jak mnoho strojů mají Angličané, skoro každá práce koná se pomocí strojů, zvlášť pak šití, pletení atd. Jak velice je to potřebné to nejlépe my víme, když musíme s trpělivostí mravenčí při mnohé práci celé týdny tráviti. Pak ovšem je těžko vyhověti požadavkům, které na nás se kladou. Buďto prý jen vězíme v hospodářství a nejsme vzdělaný – aneb příliš učené a neumíme ani punčochu uplésti. Ale postavme tyto pány do kuchyně, dejme jim jen punčochu do rukou a uvidíme mnoho-li času jim zbyde k studiu. Nás nebohé ženské pořád kárájí, ale aby se o nás nějak postarali, to jim ani nenapadne. Musíme tedy samy se o sobě starati, a tu jsem právě u toho, o čem jsem chtěla promluvit s Vámi, milé sestry. Mnohá snad z Vás uchránila sobě něco peněz na nějakou okrasu neb nové šaty: slyšte, moje drahé, nebylo by užitečnější, kdybychom místo šatu neb skvostu snad nepotřebného zaopatřily stroj sobě nějaký prospěšný pro domácnost? A právě ta

⁷ LENDEROVÁ, Milena. A ptáš se, knížko má... : ženské deníky 19. století. Praha : Triton, 2008.

⁸ Deník Josefy Křížkové 1860, 20. – 26. května, ref. 5.

⁹ Deník Josefa Křížkové 17. února 1862. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta 67/7.

¹⁰ Národní listy 24. ledna 1862.

okolnost, že z naší vlasti ubírají se mužové zkušení do Londýna, tím více nám připomíná, jak lehounce můžeme zaopatřiti sobě ten nebo onen stroj. Každý z oněch pánů jistě nám poslouží s radostí a za peníze, které mu pošleme nebo samy doručíme, přiveze nám užitečnou upomínu na Londýn.¹¹"

Vojta Náprstek po svém návratu vytvořil postupně z domu své matky prostor, kde se v jeho veřejné knihovně scházeli čeští vlastenci. Josefa si ke své práci přibrala ještě úklid knihovny a často Vojtovi pomáhala s organizací i za zády paní Anny, která nerada viděla ve svém domě početné návštěvy. Josefa tak měla možnost se seznámit s předními českými politiky, literáty, vědci a umělci, a to vše jistě napomáhalo k formování jejích názorů. „*Byl Dýchánek u p. Vojtěcha. Též byl přítomen jako obyčejne Dr. Rieger, ku kterému přišli Chorváti, který zde studujou, přáti k novému roku. Jsou to statné hoši, jak pěkně vypadají v jejich národním kroji... pro ty Dýchánky bych nikdy nebyla, neb mnoho stojí peněz, a za to by mohlo být mnohem něco užitečnějšího.*¹²"

V roce 1865 se sešlo v Náprstkově knihovně 49 paní a dívek, které si pod patronací Karoliny Světlé vyslechlo přednášku Dr. Františka Studničky o nejnovějších objevech v astronomii. Přednáška je natolik zaujala, že se rozhodly pro pokračování v přednáškovém cyklu a téhož večera (15. ledna 1865) založily první ženský vzdělávací spolek v českých zemích s názvem Americký klub dam (AKD). Slovo „americký“ znamenalo „moderní“ a klub měl své členky seznamovat s nejnovějšími objevy ze světa vědy, techniky a kultury. Mezi zakladatelkami byly v té době již známé propagátorky ženské vzdělanosti, jako byla Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Marie Riegrová s dcerou, Augusta Braunerová s dcerami a také Josefa Křížková. V naprosto demokratickém prostředí sedávaly při přednáškách vedle sebe ženy předních českých vlastenců, ženy s šlechtickým původem, chudé švadlenky i služebná Josefa. Měly dvakrát týdně k dispozici Náprstkovu knihovnu, pořádaly si jazykové kurzy, hodiny zpěvu i tělocviku a v létě chodily na exkurze a výlety. Kromě toho se věnovaly charitativní činnosti a podpoře Náprstkových veřejných aktivit (přednášky, knihovna, muzeum). Josefa byla v klubové činnosti limitována službou v domě U Haláneků, a tak mnohdy jen zápis v deníku dává tušit, že byla srdcem s Vojtou a dámami. „*Přednáška o telegrafu, též se telegrafovalo z jednoho pokoje do druhého, kde u každého stolku seděl jeden telegrafista. Byla jsem však v kuchyni, neb se slavila Martinská Neděle.*¹³ *Klub byl dnes v Štěchovicích a Svatojanských proudech. Odpůldne jsem byla na pohřbu paní Homolové.*¹⁴"

A nebyla to vždy jen pracovní povinnost, která Josefě bránila v klubových aktivitách. Často využívala a zneužívala Josefinu ochotu pomáhat její sestra, rovněž aktivní členka klubu, např. hlídáním synovce. „*Výlet na Mělník a Kokořín. Jarouš byl na tyto dva dny u mě.*¹⁵"

Josefa byla ve velmi nezáviděně hodném postavení. Byla svobodná, zamilovaná do syna své zaměstnavatelky a i když se Vojta označoval za demokrata

¹¹ Deník Josefy Křížkové 19. dubna 1862, ref. 5.

¹² Deník Josefy Křížkové 1. ledna 1862, ref. 5.

¹³ Deník Josefy Křížkové 22. listopad 1868, ref. 5.

¹⁴ Deník Josefy Křížkové 25. května 1873. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta 3/144.

¹⁵ Deník Josefy Křížkové 15. srpna 1867, ref. 5.

a muže s moderními názory, v realitě zcela podléhal rozhodnutím své matky. Synův výběr partnerky považovala za naprosto nevhodný a nepřijatelný. Sama Josefa si svou situaci uvědomovala a nejinak její rodina. Když v roce 1860 umírala Josefě matka, žádala ji o vyřešení situace: „*Tu v neděli, kdy obyčejně jsem doma u matičky sedávala, mně vzala za ruku a řekla „má drahá děvečko... teď mně musíš něco slíbit, že mně to vyplníš“; když jsem řekla: „Ale má drahá matičko, vše vyplním, co sobě budete přát.“ Tu pravila „vidíš, Pepčo, se mnou to jde ke konci, já to cejtím“ na mé namítání pravila „no, jen mně nech vymluvit, mám to na srdci a bude lehčejí, když ten slib vyplníš. A tu, když bych umřela, co by sobě tatínek počal; proto mně slib, kdyby se to stalo, že půjdeš domů a že u Halánků nezůstaneš;“ – řekla jsem „slibuji, ale vím, že budete zdráva“... na to den... matička má drahá zemřela. Před tím pravila „klidně umírám, když tvůj slib mám.*“¹⁶

První větší krize nastala v roce 1863, kdy se oženil Vojtův starší bratr Ferdinand. Manželka – Marie Storchová, patrně poukazovala na nevhodný vztah mezi Vojtou a Josefou, protože Josefa jí odmítala „prokazovat úctu“ líbáním ruky. Konflikt vyvrcholil v srpnu, kdy paní Anna vyčetla synovi jeho vztah s Josefou a žádala, aby se Josefa k mladé paní „netočila zády“. Josefa dokonce uvažovala, jako ostatně již několikrát, o odchodu ze služby, ale vždy jí to Vojta vymluvil. Tak plynula Josefě služba řadu let a v roce 1867 se Vojta opět osmělil matky zeptat, co by řekla sňatku s Josefou. Paní Anna v té době již měla v Josefě neocenitelnou pomocnici, která pozvolna přebírala její práci, tak jak jí ubývalo sil (bylo jí 79 let!). Přesto synovi odpověděla, že pokud bude žít, bude v domě U Halánků jedinou paní. I když uznávala Josefinu pracovitost a spolehlivost, byla pro nijako partnerka pro syna nepřijatelná, protože pocházela z jiné společenské třídy. A to přesto, že paní Anna, ač pocházela z mlynářské rodiny, nepřízní osudu se stala sama služkou a na jednu z nejbohatších žen Prahy se vypracovala vlastní pílí. Syn matčino striktní rozhodnutí akceptoval a Josefa dál pokorně sloužila, jako by se nic neřeklo. Autorita paní Anny byla obrovská a Josefě ve službě držela jen lásku k Vojtovi, který ji bral jako spojence proti matce a nepřejícímu bratrovi.¹⁷ Josefa tedy stále více přebírala vedení provozu vinopalny, pomáhala Vojtovi v jeho vlasteneckých aktivitách a aktivně se účastnila činnosti několika spolků. Služba zaměstnavatelce, ale také národní myšlence byla její náplní života. Pod vlivem četby, názorů Náprstka i jeho přátel vyrostla v schopnou ženu s nevšedním rozhledem, který díky své vrozené inteligenci dokázala využít pro mnohé aktivity.

V roce 1873 zemřela Anna Fingerhutová a legalizaci vztahu Josefy a Vojty nestály již žádné překážky. Po dodržení dvouletého smutku uzavřeli pouze civilní sňatek na Staroměstské radnici. Josefa, ač se sňatkem dostala do vyšší společenské vrstvy, nezměnila své zvyklosti ani práci. Ted' již vinopalnu vedla zcela oficiálně, starala se Vojtovi o knihovnu i muzeum (které otevřel pro veřejnost v roce 1874) a především o jeho korespondenci. K tomu jí manžel přivedl během prvního roku manželství pět dívek sirotků na vychování a přičteme-li k tomu ještě

¹⁶ Vzpomínky Josefy Náprstkové 1890-1894, ref. 4.

¹⁷ Ten měl záhy vlastní problémy, protože jej manželka opustila a v roce 1867 požádala o rozvod, což byl pro pražskou společnost neodpustitelný skandál. Rozkol mezi bratry pak vyvrcholil smrtí paní Anny.

Josefiny spolkové aktivity, je jisté, že jí sňatkem nenastal „bezstarostný život chudé služky, která ke štěstí přišla“. Ona svou práci chápala jako službu Vojtovým aktivitám a v širším měřítku službě pro národ. Službě bližním a národu podřídila i své zvyklosti. Ve svých osobních potřebách byla nesmírně skromná a veškeré prostředky shromažďovala pro manželovu knihovnu a muzeum. Zatímco ona se starala o získávání finančních prostředků, její muž se věnoval komunální politice, svým zálibám a investování ušetřených peněz. Po nocích Josefa vyřizovala korespondenci a vystříhovala články z novin a časopisů¹⁸.

Pod vlivem manželových názorů získávala vztah k nejrůznějším muzejním artefaktům a přirozeným citem poznávala jejich hodnoty. Zcela intuitivně se nadchla pro vyšívání a krajky a spolu se svými známými a členkami Amerického klubu dam vyvolala ještě před vznikem Národopisné výstavy velkou sbírku po českých zemích, do které zapojila i místní učitele a inteligenci. Podařilo se jí tak shromáždit úctyhodnou sbírku lidových výšivek a krajek, z kterých vytvořila v muzeu samostatnou stálou expozici nazvanou Práce našich matek. Měla sloužit nejen k poznávání starých tradic, ale také jako vzorník pro výuku ručních prací na dívčích školách. Již v roce 1887 uspořádal Vojty Náprstek první výstavu lidového vyšívání, která upozornila na tento, do té doby opomíjený fenomén lidového umění.

Když v roce 1894 Vojta Náprstek náhle zemřel, byl život Josefy doslova převrácen a trvalo několik let, než začala opět žít normálním životem. Její smutek a deprese ji vedly k přesvědčení, že smrti manžela ztratila i své společenské postavení a stala se opět tou ubohou služkou, jakou kdysi bývala. I když to byl názor ovlivněný jejím psychickým rozpoložením, přesto ukazuje na špatné postavení žen – vdov, které ztrátou živitele, ztratily i sociální jistotu a ochranu. Josefa se v době svého vdovství věnovala zprvu jen živnosti, muzeu a částečně Americkému klubu dam. Živnost později přenechala nájemci, muzeum nechala přestavět tak, aby zvětšila jeho výstavní prostory a dál sháněla nové exponáty. Pokračovala v korespondenci jak s americkými Čechy, tak i cestovateli a krajany pracujícími v zahraničí a získávala od nich nové exponáty pro knihovnu (knihy, časopisy, fotografie, grafiku, plakáty aj.) a muzeum. To sice neslo název České průmyslové muzeum, ale již za života svého zakladatele získávalo charakter více umělecko-průmyslový a etnografický. Po Náprstkově smrti Josefa již technické předměty doplňovala jen sporadicky a orientovala se na artefakty lidového umění Evropy a zámoří. Důležité je, že nejen že sbírala pro své muzeum, ale některé exponáty rozdávala do dalších muzeí a obohatovala tak sbírky nejen v Čechách a na Moravě, ale i na Slovensku, jak o tom svědčí např. korespondence s Andrejem Kmetem.

¹⁸ Náprstek obohatil svou knihovnu o zajímavý fond, tzv. výstřížkové knihy, kterým říkal scrap-books. Byly založeny k různým tématům a Josefa (a po ní knihovníci) vystříhovala články z denního tisku a nalepovala je do patřičných dílů. Celý fond zahrnoval více jak 140 knih věnovaných např. Výstavám, Praze, Životopisům, Vychovatelství, Ženské otázce aj.

„Milostivá a Vysoko Ctená Pani!

Ráchte přijat výraz úprimnej vd'aky v méně Musea, v méně mojom a v méně dobrej věci za dárek pre naše Museum. Píšete „hračky“, ale sú tam i betlehemske figúrky, tak že sbierky naše v dvojakom smere budú zväčšené.¹⁹“

Služba manželovu odkazu a potřebám bližních naplňovala její vdovský život. Teprve z korespondence vyplývá, kolika lidem a jakým způsobem pomáhala. Tomu se naučila za léta života po boku svého manžela, který byl na svou dobu velmi pokrovkový a celý život se snažil české společnosti vštěpat myšlenky sociálního cítění tak, jak je zažil v americké společnosti a v r. 1862 v Londýně. Josefa navíc nikdy nezapomněla, že byla jen pouhou služebnou. Pro Americký klub dam iniciovala organizování kulturních programů pro služebné, které se konaly pod názvem Nedělní dýchánky pro dělné ženy a dívky od roku 1901 a o šest let ji přežily.²⁰

Výrazem její služby je i poslední vůle, podle které se univerzálním dědicem stalo České průmyslové muzeum (a nikoliv její příbuzní).²¹ To ostatně chápala jako vlastní dítě, kterému je třeba věnovat maximum.

„Chraň, Bože, to naše muzeum, tj. naše jediné poslušné a vzorné dítě, jak můj Vojtěch říkával; stojí mnoho peněz, ale ponesou úroky; čím bude starší, tím více se pozná jaké má vzdělání, aby mohl vzdělávat.²²“

¹⁹ Andrej Kmeť Josefě Náprstkové. Turčanský Sv. Martin 10. února 1907. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta 8.

²⁰ Nedělní dýchánky se konaly v Praze, v sále Konviktu v letech 1901 – 1913, uskutečnilo se jich celkem 57 a navštívilo je více jak 59 000 žen.

²¹ Viz poslední vůle Josefy Náprstkové. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta 13/18.

²² Zápisky Josefy Náprstkové, 20. února 1896. Archiv NpM, osobní fond Náprstek Vojta, trezor.

PROMĚNY ŽIVOTNÍHO STYLU V ZRCADLE REKLAMY

~~~~~

Pavla VOŠAHLÍKOVÁ

Historický ústav AV ČR Praha
Prosecká 809/76, 190 00 Praha, Česká republika
vosahlikova@hiu.cas.cz

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Changes in lifestyle in the light of advertisement.* Changes in lifestyles in the 19th and early 20th century were mainly associated with modernization processes. Among the important tools enforcing these changes belonged advertisement. Following contribution deals primary with the Czech society. The assumptions of adapting new lifestyles were visible since the 1860s' in the perspective region. The acceleration achieved peak after WWI. Important role played technical innovations on which focused also advertisement.

Klíčová slova: životní styl; modernizace; reklama; technické novinky; 19. a první polovina 20. století;

Keywords: lifestyle; modernization; advertising; technical innovations; 19th and 20th century;

Proměny životního stylu, které probíhaly v 19. a 20. století, souvisely s modernizačními procesy a zasáhly všechny oblasti života společnosti. Jejich konkrétní podoba, rychlosť, se kterou se prosazovaly, vztah veřejnosti k nim. To vše záviselo na výchozí situaci a životních podmínkách určité skupiny obyvatel, bylo ovlivněno zahraničními vzory, domácími autoritami i dalšími okolnostmi. Změny životního stylu většinou postupovaly z metropolí do provinčních center a na venkov, z komunikačních uzlů na periferii, a to jak v místním tak i přeneseném společenském smyslu. Nové zvyky a stereotypy určující podobu každodenních potřeb se ovšem neprosazovaly vždy přímočaře a rovnoměrně. Do tohoto vývoje se vedle obecných tendencí charakteristických pro velké civilizační okruhy promítala také celá řada specifických místních i osobních vlivů, včetně domácích mocenských i politických poměrů. V českém prostředí ovlivnilo například podobu a rychlosť změn v oblasti každodennosti v 19. století a částečně i později národně emancipační úsilí. Některé novinky v oblasti životních potřeb označovaly národní authority za cizí myšleno převážně německý import na jedné straně, naopak věrnost různým zvykům a tradicím za respekt k národním kořenům na straně druhé. Snahu odmítat inovace životního stylu, s odkazem na obranu národních práv, prosazovala česká reprezentace převážně v první polovině 19. století a v 50. letech v éře tzv. neoabsolutismu. Později, v posledních dekádách 19. a počátkem 20. století, spolu s tím jak se dařilo získat pro emancipační hnutí širokou veřejnost a stoupalo i sebevědomí národních vůdců nové generace, se vztah k proměnám každodenních zvyklostí postupně měnit. Mnohé inovace v oblasti všedního dne

se staly dokonce součástí českých politických požadavků a s odůvodněním, že je třeba předstihnout národní konkurenty, se prosazovaly poměrně rychle. Stále ovšem část tzv. národních výtečníků a veřejnosti modernizovanou podobu všedního dne odmítala nebo přijímala nanejvýš některé dílčí změny.¹

Typický příklad uvedených změn ve vztahu k jednomu z významných nástrojů modernizace životního stylu, ke školství, představoval postup při prosazování gymnaziálního vzdělání dívek. Odmítavý nebo alespoň vyhýbavý postoj mnoha významných představitelů českých národních snah včetně poslanců vídeňské říšské rady, jejichž podpora při prosazování návrhu dívčího gymnázia byla potřebná, se podařilo po obtížném jednání částečně překonat až argumentem, že tento školský ústav bude prvním svého druhu v Předlitavsku.²

Mezi významné nástroje proměn životního stylu na prahu moderní doby i později patřila vedle školy například také reklama. Obchodní propagace, jejíž projevy lze vystopovat až hluboko do minulosti, se mohla plně rozvinout ovšem teprve v době, kdy padly právní, politické i různé další překážky, které jí do cesty stavěla stavovská společnost. V českém prostředí nastala pro reklamu příznivá situace teprve ve druhé polovině 19. století, v době úspěšného formování a budování společnosti občanské a konzumní.³

V českých zemích, na jejichž příkladě budeme změny životního stylu sledovat, docházelo k mnoha právním, hospodářským, technickým a dalším inovačím, které podporovaly modernizaci, zejména od 60. let 19. století. Nejednalo se o jednorázovou ani univerzální proměnu, která by probíhala ve všech oblastech

¹ Mnozí národní představitelé zaujímali k modernizaci nevyhraněný přístup. Vyhovovala jim například v politické oblasti, ale odmítili ji v soukromí, vítili ji v podnikání, ale zavrchovali v rodinných vztazích. Podobný rozpor lze nalézt už v názorech Karla Havlíčka Borovského, který usiloval nepochyběně o modernizaci veřejného života společnosti, ale doma preferoval tradiční patriarchální model. Typický příklad dvojího metru v přístupu k proměnám životního stylu nabídl na přelomu 19. a 20. století také ve své době známý český národochospodář a politik Albín Bráf. Patřil současně k propagátorům hnutí „svůj k svému“, míněno v národnostním smyslu, které preferovalo vše české. Dokonce se zasloužil o dělení tohoto hnutí na tři etapy podle hlavních úkolů emancipačního hnutí na kulturně literární (zhruba v první polovině 19. století), státoprávně politickou (přibližně od 40. do poloviny 90. let 19. století) a hospodářskou (od poloviny 90. let do první světové války). Současně ovšem varoval před neuváženým odmítáním pokroku a všeobecně prospěšných změn, i když přicházely ze zahraničí. (BRÁF, Albín. Paměti, život a dílo. Praha: Vesmír, 1923, passim, zvl. s. 196.)

² Složité taktizování a přesvědčování českých poslanců, aby ve vídeňské říšské radě podpořili vznik dívčího gymnázia spolku Minerva v Praze, popsala věrně hlavní organizátorka uvedeného návrhu, Eliška Krásnohorská – Pechová. Odpor a nedůvěru mnoha politiků včetně mladočeských, podle programu liberálních, otupil až argument, že to bude první škola svého druhu v Předlitavsku a česká strana v této oblasti předstihne německou konkurenci. (Srovnej KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Boj o vyšší dívčí školu. In Výbor z díla II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 487 nn.)

³ Příznivou změnu ve vztahu české společnosti k obchodní propagaci koncem 19. a počátkem 20. století zaznamenal i jeden z prvních domácích reklamních teoretiků Zdenko Šindler, když napsal: „Reklama jest všude, kamkoliv pohlédneme... Podnikněme jen zcela krátkou cestu kupř. po pražském Příkopě, od Prašné brány k Václavskému náměstí. Jest to pranepatrna část města a zde již napočítáme na 2000 různých nápisů reklamních. Rozděleny jsou na 30 domů, takže na jeden dům připadá 33 tabulí, nepočítaje v to nesčetné nápisu ve výkladních skříních.“ (ŠINDLER, Zdenko. Moderní reklama. Praha: Nakl. F. Šimáček, 1906, s. 7 – 8.)

a oborech stejně rychle. Počátkem 60. let se však uplatnily souběžně různé vlivy, které společně předurčily podobu moderního životního stylu a urychlily jeho vítězství. Prvním příkazem zjednodušeně řečeno středních městských vrstev, jejichž příslušníci se na místo starých šlechtických elit stávali vzorem chování pro ostatní, přestávala být v této době věrnost starým hodnotám a zvykům. Dokonce ani šetrnost nepatřila nadále k předním společenským nebo individuálním cnotám. Do popředí se dostával pozitivní vztah k novotám nejrůznějšího charakteru, které souvisely s konzumem. Ten nově sloužil nejen elitám, ale také širší veřejnosti jako nástroj sociální, politické, případně národní aj. identifikace. Národohospodáři a veřejní činitelé hovořili a psali o spotřebě lidových vrstev poměrně často a ve srovnání s minulostí ji mnozí z nich hodnotili kladně. Oceňovali její ekonomický přínos a současně i demokratizační působení. Stále sice museli polemizovat s mravokárci a zastánci starých pořádků, kteří spotřebu směřující ke všeobecnému blahobytu a pohodlí kritizovali. Ti však ztráceli rozhodující vliv na veřejné mínění i oporu v zákonech a nařízeních předepisujících ještě na přelomu 18. a 19. století například oblékání přiměřeně stavu. Zejména šaty určené pro veřejné příležitosti, jako byla korunovace nebo jiná společenská událost, určovaly ještě tehdy nejen zvyk, ale i psaná pravidla. Ta stanovovala kvalitu materiálu, barvu a střih oděvu i podobu a velikost ozdob v závislosti na stavovské příslušnosti jejich nositele.⁴ Úřady a diktát tradice usměrňovaly ovšem i další potřeby a tím i životní styl široké veřejnosti. K uvolnění pravidel docházelo, jak bylo řečeno, zvolna krok za krokem, průkopníci novot v oblasti životního stylu se setkávali ještě i po polovině 19. století zejména na venkově často s nepochopením a odporem. Podobný vývoj lze v některých oblastech západní Evropy sledovat o několik desetiletí dříve než v českých zemích, i tam ovšem panovaly různé poměry ve městech a na venkově i v jednotlivých regionech.

Mocenské, politické i hospodářské otřesy a ztráty, které utrpěla habsburská monarchie v 60. letech, donutily státní moc postupně ustoupit od zastaralých direktivních příkazů a správu země i podnikání liberalizovat. Nechtěným nebo alespoň nezamýšleným důsledkem tohoto kroku bylo i postupné uvolnění veřejného života a urychlení změn v oblasti životního stylu. Každý politický otřes a ekonomická krize ovšem nemusel být východiskem zásadní přestavby v této oblasti. V průběhu 60. let zesílily i další vlivy podporující převrat v životních potřebách a hodnotách. Kupříkladu zásluhou školských reforem na zemské i státní úrovni, začala být mladá generace ve školách vychovávána v oblasti bydlení, oblékání, hygieny, stravování, ale i chování včetně respektování autorit v jednotném duchu. Cílem bylo integrovat prostřednictvím školy společnost a zjednodušit tím státní správu. Tento záměr se sice podařilo prosadit jen částečně, zejména proto že jeho realizace narazila na národně emancipační procesy, které společnost převážně rozdělovaly. Přesto se úspěšně žákům a studentům vštěpovaly společné,

⁴ Podrobněji k císařským patentům regulujícím do první poloviny 19. století spotřebu v závislosti na stavovské příslušnosti srovnej NOVOTNÝ, Antonín. Jak život Prahou šel (1576 – 1830). Praha, Nakl. Vladimír Žikeš, 1946, s. 40 – 43.

podle dobových kritérií zdravé a moderní životní potřeby, a vychovávali se s integrující vidinou úspěšného osobního uplatnění a společenského vzestupu.⁵

K dalším předpokladům proměn v každodenním životě širokých lidových vrstev patřily technické objevy a vynálezy. V 60. letech se lidé v nebývalé míře setkávali s technickými novotami ve sféře komunikací a dopravy, polygrafie, reprodukce obrazu i tištěného slova, osvětlení apod. Vzdálenosti se zkracovaly, informace se šířily do té doby nevídánou rychlostí, práce v domácnostech, v úřadech, dílnách i továrnách přestávala být zásluhou plynového nebo elektrického osvětlení omezena denním světem.⁶

Objevy a vynálezy ovlivnily pracovní činnost, rodinné vztahy i podobu tzv. volného času. Proměna se netýkala jen času a místa určeného k pracovní činnosti, ale výrazně poznamenala i vlastní výkon a jeho organizaci. Promítla se vedle pracovních postupů a podmínek do uspořádání domácnosti, školního rozvrhu i do volného času věnovaného rozptýlení a zábavě. Vedle vlivů, které změny životního stylu od 60. let 19. století urychlovaly a které v dlouhodobém výhledu převládly, působily i tendenze opačné. S odvoláním na zkušenosti předků, které je třeba cítit a zachovat, se novoty občas odmítaly jako škodlivé, nemravné, nekresťanské nebo jako zhoubný cizácký import. Prosadit nové životní potřeby bylo ve druhé polovině 19. století někde i později stále ještě poměrně obtížné a přinášelo novátorům různá rizika. Na venkově přežívala nedůvěra a odmítání změn ve sféře životních zvyklostí a běžných potřeb většinou ještě mnohem déle než v metropolích.⁷ Rozdílnou situaci v jejich prosazování však lze nalézt i mezi venkovskými obcemi. Některé vytvářely bezprostřední zázemí měst, jejich obyvatelé byli v častém styku s životními podmínkami v metropolích, ležely blízko železničních komunikací, tam se nové potřeby uplatnily rychleji než v zapadlých a izolovaných místech. Existovala řada vlivů působících ve prospěch inovací, ale i proti nim. To se ostatně netýkalo jen venkova. Ve větších sídlištích se různá dynamika při přebírání nebo odmítání modernizace životního stylu mohla projevit v jednotlivých čtvrtích a dokonce i domech.

Významný nástroj, který se od 60. let stále naléhavěji uplatňoval v prosazování nových cílů a životních potřeb, představovala už zmíněná reklama. V českých zemích, jako v celé západní části habsburské monarchie, se obchodní propagace dočkala své legalizace ne náhodou v roce 1860. V předchozím roce byl přijat a od května uvedeného roku vstoupil v platnost liberalistický živnostenský řád,

⁵ Společné zásady zprostředkované žákům školou v oblasti chování, životních potřeb a cílů stanovovala ve své třetí části už tzv. Kniha methodní (FELBIGGER, Ignác. Kniha methodní pro učitele českých škol w cjs. král. zemích. Praha: Nákl. cjs. a král. pravidelnj sskolské kněhotiskárny, 1777, s. 143 – 215). Podrobněji a soustavněji se prosazování nového životního stylu, zejména v oblasti hygieny a zdravovědy, chování apod. věnovaly další učebnice a pedagogické spisy. (Srovnej např. opakovaně vydávanou čítanku: Kniha ku čtenj pro druhau třídu městských a venkovských škol v cjs. a král Rakouských zemích. Praha: Normální knihosklad, 1835, s. 7- 10.)

⁶ Srovnej VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Zlaté časy české reklamy. Praha: Karolinum, 1999, s. 139 – 169.

⁷ Na rozdíly v životním stylu venkovánů a městských obyvatel vzpomínali ještě ve 20. století pamětníci a toto téma zpracovali i mnozí spisovatelé. Poukazovali zpravidla na sociálně profesní vlivy, které se odrážely v potřebách a možnostech jednotlivců i větších skupin. Podrobně se uvedenou problematikou zabýval například literát Ladislav Quis. (QUIS, Ladislav. Kniha vzpomínek. Praha 1902, s. 296 nn.)

který definitivně ukončil éru cechovních privilegií a zrušit tím i právní překážky, které do té doby stály reklamě v cestě.⁸ Skutečnost, že nějaká činnost nebyla tímto zákonem výslovně zakázaná, ovšem naznamenala, že se okamžitě prosadila. V provinčním prostředí českých měst včetně Prahy platila reklama ještě dlouho za neoprávněnou propagaci nebezpečných, českému duchu škodlivých novinek. S touto charakteristikou se lze setkat i v Riegrově slovníku naučném, který představoval ještě v 70. letech v očích české veřejnosti nezpochybnitelnou vědeckou autoritu. V době přípravy a vydávání tohoto díla však už bylo části veřejnosti, zejména ovšem podnikatelům zřejmé, že nová doba spojená na život a na smrt s konzumem se bez obchodní propagace neobejde. Tehdy (v roce 1863) se jeden z budoucích předních pražských obchodníků a vlastenců, Jan Neff, vrátil z vandru a zakládal v Praze blízko Prašné brány se společníkem svůj podnik, obchod zbožím galanterním. Dnes bychom ho asi označili jako potřeby pro domácnost. V domácnosti se mohly uplatnit různé především technické novinky, které Neffa mimořádně lákaly, a tento zájem ho sblížil se známým osvětovým pracovníkem a pražským komunálním politikem Vojtou Náprstkem. V případě Jana Neffa se hrávala mimořádnou úlohu v propagaci jeho podniku od počátku reklama, nejprve na šicí stroje, později i na různé kávovary, lihové vařiče, tlakové hrnce apod. Řešení, jak přesvědčit českého zákazníka ke koupi drahého šicího stroje nebo jiné technické novinky, nalezl v poměrně jednoduchém triku. Vzhledem k tomu, že znal v 60. a 70. letech stále ještě přežívající odpor české veřejnosti k označení reklama, hledal způsob, jak ji touto nálepou neodradit. Místo opovrhovaného slova reklama používal proto ctihonré slovo osvěta.⁹ Upovídánost dobových reklamních textů mu to snadno umožňovala. Obchodní propagace musela ve své nabídce často uvádět návod k použití, zejména u nejrůznějších vynálezů. Mnoha slovy vysvětlovala přednosti určité služby, například pojistění proti živelním pochodem. Osvětový charakter české reklamy převládal zhruba do 90. let. Později ve 20. století se oživil částečně za první světové války a v 50. letech.

Od konce 80. let 19. století se však česká reklama přestala většinou maskovat jako osvěta. Vypovídá o tom mimo jiné další z původních českých univerzálních encyklopedií Ottův slovník naučný. Za zhruba dvě dekády se ze slovníkové charakteristiky, která o obchodní propagaci mluví jako o opovrhované nezasloužené chvále, stala záslužná činnost ve službách národa a pokroku. Velký zlom v přístupu české veřejnosti k reklamě a spolu s tím i k předmětům, které souvisely s modernizací životního stylu, nastal mimo jiné vlivem velkých výstavních akcí: Zemské jubilejná a Českoslovanské národopisné výstavy. Uvedené dvě a po nich i další celonárodní nebo regionální výstavy přesvědčily velkou část české veřejnosti (návštěvnost dosáhla v obou případech dvou a půl milionů osob), že nový životní styl a zázemí, které pro něj vytváří celková modernizace všech oblastí života společnosti, nejsou zhoubné ani protinárodní.¹⁰

⁸ Podrobněji k právním podmínkám reklamní činnosti v českých zemích před první světovou válkou srovnej VOŠAHLÍKOVÁ, ref. 6, s. 29 – 35.

⁹ Tamtéž, s. 17 – 18.

¹⁰ Význam velkých výstav pro rozvoj reklamy zdůrazňoval mezi prvními Albín Bráf. (Srovnej BRÁF, ref. 1, s. 126 – 135.

Reklama však přes nesporné úspěchy v propagaci nejrůznějších životních potřeb, nepřesvědčila o svých doporučeních každého. Vedle zarytých odpůrců všech změn se k jejím kritikům přidávaly i osobnosti, které si uvědomovaly její manipulativní sílu a nebezpečí s tím spojené. Obchodní propagace obsah své nabídky nesoudila z hlediska užitečnosti nebo škodlivosti. Některá její doporučení sice bylo možné přičíst nedokonalým dobovým znalostem spojeným s konzumací určitých prostředků, zejména v oblasti zdraví. Patřila k nim například propagace alkoholických nápojů jako prevence proti různým dětským nemocem, těžkých aperitivových vín k posílení paměti, vhodných údajně zejména pro studenty před zkouškami, arseničitých minerálních vod, zdravotních cigaret pro astmatiky a kojící matky. Podobná doporučení se však objevovala i v době, kdy škodlivost zmíněných prostředků nebyla žádným tajemstvím. Modernizace životního stylu s sebou přinášela zjevně i rizika omyleů, které dokázala reklama zvyšovat.¹¹

Státní moc se už před první světovou válkou snažila obchodní propagaci a jejím prostřednictvím i proměny životního stylu ovlivnit. Především se pokusila zabránit propagaci zboží a služeb ohrožujících zdraví a mravopočestnost. Výsledky však byly mizivé. Připravovaný zákon proti nekalé soutěži neprošel v roce 1907 panskou sněmovnou a reklamu se dařilo kontrolovat jen v dílčích otázkách, jako bylo umístění plakátů a poutačů ve veřejném prostoru. Obsah reklamní básně, která například k léčbě nemocného žlučníku doporučovala místo lázeňského pobytu uzeniny píseckého uzenáře Josefa Václava Jabulky, byl úředně nepostižitelný. Ani později v roce 1927 za Československé republiky přijatý zákon proti nekalé soutěži nedokázal zákazníka spolehlivě chránit před nepravdivou občas i škodlivou nabídkou. Eráru se až na výjimky nedařilo získat z reklamy ani výrazný finanční příjem. Za určitý úspěch v této oblasti mohla považovat státní moc zavedení inzertního kolku jako podmínky ke zveřejňování inzerce v periodikách. Platby inkasované magistráty za poutače a plakáty umístěné i na soukromých domech přispívaly zpravidla k provozu městských dobročinných organizací, ale nepředstavovaly významný příjem do městské pokladny.

Moderní životní styl ovšem nebyl jen výsledkem klamavé reklamní nabídky. Obchodní propagace velmi často seznamovala veřejnost se skutečně užitečnými novinkami, které pomáhaly šířit všeobecné znalosti o bližším i vzdálenějším světě, měnila životní stereotypy a utvářela přání i životní očekávání. Reklama jako aktivní činitel společenských změn měla nepochybně svůj rub a líc. To ovšem nebyl jen její problém, ve všech svých projevech zrcadlila protiklady moderní doby.

¹¹ Varovat veřejnost před nevhodnou reklamou chtěli i někteří umělci, kteří ke staromilcům nepatřili. Na straně kritiků agresivní obchodní propagace vystoupil například malíř Karel Ladislav Klusáček, který se ovšem sám musel při publikaci své kritické alegorie vyrovnat s tím, že jeho kritické dílo vyvolalo ohlas až po zveřejnění v hojně čteném (propagačně vlivném) časopise *Světozor*, zatím co veřejnost příliš nezaujalo v dříve publikovaném Albu spolku Mánes Listy z Palety. (Srovnej KLUSÁČEK, Karel Ladislav, Reklama a humbuk. In *Světozor*, roč. XXIX, 1895, s. 46.)

KAŽDODENNÍ ŽIVOT DĚTÍ A PROBLEMATIKA DELIKVENCE ZA PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Martina HALÍŘOVÁ

Ústav historických věd, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice, Česká republika
martina.halirova@upce.cz

HALÍŘOVÁ, Martina. *The everyday life of children and problems of delinquency during the World War I.* The paper discusses the life of children during the First World War and the problem of delinquency and criminality of young people. The article uses the memories of Miroslav Mužík and Stanislav Řada. Stanislav Řada spent the war as a delinquent child – he stole coal, food and he roamed the streets of Prague while Miroslav Mužík spent his youth and the war in the reformatory. The paper describes the causes of the rising delinquency and also the lives of young delinquents. It compares the two life experiences. The war changed everything – influenced life in the institution and also the life out of the institution.

Klíčová slova: první světová válka; děti; mládež; delikvence; životní skušenosti;

Keywords: World War I.; children; young people; delinquency; life experiences;

Příspěvek se zaměří na sledování života dětí za první světové války. Důraz je kladen na výchovné problémy, které válka přinesla. Pramenem pro zmapování se staly paměti sepsané Stanislavem Řádou¹ a nepublikované vzpomínky Miroslava Mužíka.² Oba zmíňovaní pamětníci strávili část svého mládí v polepšovacím ústavu, přičemž Miroslav Mužík ve vychovatelně pobyl celou válku a Stanislav Řada se do polepšovacího ústavu dostal až po válce. Oba prožitky se od sebe diametrálně liší, zatímco Miroslav byl za zdmi ústavu relativně v bezpečí, Stanislav

¹ Stanislav Řáda (1905-1985) psal pod pseudonymem Vašek Káňa. Byl třetím z devíti dětí deputátního kočího, který padl v prvním roce světové války. První třídu obecné školy navštěvoval v Hoštíně u Kralup nad Vltavou, zbývající třídy a dva ročníky měšťanské školy dochodil v Praze. Zde se také začal učit strojním zámečníkem, doučil se v polepšovně v Opatovicích nad Labem. Na život rodiny za války vzpomíná v díle *Válkou narušení* (1959).

<http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=450> Za upozornění na autora děkuji prof. Mileně Lenderové.

² Miroslav Mužík (*1901-?) v raném dětství byl dán z důvodu těžké tuberkulózy matky na výchovu do pěstounské rodiny. Zde vyrůstal do svých osmi let, kdy jeho matka žijící v Praze zemřela. Od roku 1909 žil u svého strýce v Praze. Roku 1912 byl strýcem dán do Vychovatelny hlavního města Prahy, kde strávil období první světové války. Na tu dobu sepsal v roce 1951 vzpomínky uložené v archivu hlavního města Prahy. Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

musel čelit životu v ulicích Prahy. Dále byla využita dobová literatura reflekující život dětí za světové války a editované vzpomínky,³ přičemž vzpomínky sepsané Stanislavem Řádou jsou unikátní vylíčením života toulavých a zločinných dětí.

Koncept dětské delikvence a zločinnosti se objevuje na přelomu 18. a 19. století.⁴ K akcentaci problému dochází od poloviny devatenáctého století, což souvisí s industrializací, která vedla k postupnému uvolňování vazeb v rodině.⁵ Příčiny delikvence a kriminality dětí a mládeže jsou hledány v nedostatečné výchově, nedostatečné docházce do školy a v nedostatku dozoru. Vinu na delikventní chování neslo prostředí, ve kterém dítě vyrostlo – alkoholismus rodičů, nevzdělanost nebo nekvalitní bytové podmínky. Zároveň byly hledány prostředky, jak čelit kriminalitě mladistvých. Objevuje se myšlenka možnosti převýchovy pomocí doplnění vzdělání. Jedince bylo možné převychovat, pouze pokud byl vyjmut ze svého prostředí. Úspěch byl zaručen do dvaceti let života. Po dovršení tohoto věku byl delikvent považován za nepřevychovatelného.⁶

Nástrojem pro boj s delikvencí a kriminalitou mladistvých se stala zákonná opatření, vznik specializovaných ústavů a dobročinnost. První stanovení dětské trestní odpovědnosti nalezneme v zákoníku z roku 1803, začínala čtrnáctým rokem. Dítě se mohlo dostat před soud již dříve – i jako dvanáctileté, protože zákon uvádí jako jednu z polehčujících okolností věk pod dvanáct let.⁷ Zákon z roku 1852 upřesnil trestnost. Dítě zůstalo beztrestné do deseti let, za případné poklesky je měl potrestat otec nebo poručník, ale jedenácti až čtrnáctileté děti byly již trestány soudně – čekal je nižší trest. Pro čtrnácti až šestnáctileté osoby byl trest o něco vyšší a v šestnácti letech se stával jedinec plně trestně zodpovědným za své činy. Zákoník poprvé počítal i se speciálním vězením, které by bylo určeno pouze pro mladistvé, a kde by probíhala převýchova.⁸ Nicméně v této době žádné převýchovné ústavy specializované na děti a mládež ještě neexistovaly. Mladiství delikventi byli drženi ve stejných prostorách jako dospělí a vězení sloužilo v očích filantropů jako učiliště zločinu, proto první iniciativa vychází z těchto řad. V roce 1839 vznikl v Praze spolek zaměřený na péči o mladistvé delikventy, kteří byli propuštěni z káznice. Spolek *Jednota pro blaho propuštěných mladistvých káranců* usiloval o spolupráci s vedením nápravných nařízení a kromě karenční péče zřídil vlastní vychovatelnu „U dobrého pastýře“ určenou pro děti mladší čtrnácti let.⁹ Dopad aktivit *Jednoty* zůstal omezen na Prahu. Další nové soukromé ústavy vznikly až na počátku 80. let 19. století, jedním z nich byla i *Vychovatelna*

³ SCHNEIDER, Jan. Dítě a válka: smutné obrázky z velkého města. Praha: Melantrich, 1920; HÄMMERLE, Christa (Hg.). Kindheit im ersten Weltkrieg. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1993.

⁴ LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006, s. 296n.

⁵ LENDEROVÁ – RÝDL, ref. 4.

⁶ Národní archiv v Praze, Zemský výbor III. 1874-1928, XXIII. Zemské donucovací pracovny a polopšovny, Stanovy král. české zemské polepšovny pro mladistvé korrigendy, kart. 9945.

⁷ Kniha práv nad přeciněními hrdelními a těžkými rádu městského, (totiž polycie) přestupky. Vídeň: J.T. Grozný z Trattnerůw, 1804, § 2 a 39.

⁸ LEPAŘ, Mojmír. Ochrana práv osob nedospělých a nezletilých. Třebenice : Pařík, 1910.

⁹ SECKÝ, Rudolf. Smilování a útrpnost s ubohými a nešťastnými. Obrázky ze života těch, na něž rádi zapomínáme. Praha: Matice lidu, 1910, s. 194.

hlavního města Prahy otevřená roku 1883.¹⁰ O dva roky později vyšel zákon o zřizování polepšoven a donucovacích pracoven,¹¹ jenž navazoval na protitulácký zákon z roku 1873 a inicioval vznik zemských polepšoven. První polepšovna byla zřízena v Kostomlatach pod Milešovkou, brány chovancům otevřela roku 1888. V průběhu doby vznikly ještě polepšovny v Opatovicích nad Labem a v Králíkách. Do jmenovaných ústavů patřili mladiství, kteří spáchali trestný čin nebo přestupek „tuláctví, žebráctví a zahálky“.¹² Nové ústavy kapacitně nestačily, proto se do nápravné výchovy zapojovaly charitativní spolky. Rovněž se objevily pokusy o prevenci kriminality a delikvence, a to v podobě organizace volnočasových aktivit dětí a mládeže. Zároveň začaly být zřizovány školky určené pro děti pracujících matek,¹³ dále besídky a družiny pečující o děti v době mimoškolní. S těmito aktivitami se setkáváme především v průmyslových městech, která musela řešit sociální problémy spojené s industrializací.¹⁴

První světová válka a její dopady na zázemí více zviditelnila problematiku delikvence a zločinnosti dětí. Mobilizace převrátila, slovy Vaška Káni, všechno.¹⁵ Po odchodu otce na frontu chyběla dětem autorita, což pociťovaly především matky, které musely každý den shánět pro svoji rodinu potraviny. Většina pamětníků na dobu první světové války zmiňuje hlad a neustálé shánění potravin jako součást dětství. Děti byly pověřovány stáním ve frontách, sbíráním zbytků po sklizni na polích a často byly posílány i k sousedům, aby vyprosily chybějící poživatiny, ne vždy byly úspěšné.¹⁶

Mobilizace se nevyhnula ani učitelům, mnohé školy byly zabrány vojenským erárem, proto bylo zavedeno půldenní vyučování. Množily se dny, kdy se neučilo z důvodu epidemie nebo nedostatku uhlí. Tato situace měla vliv na chování dětí, které začaly trávit více dní mimo školu. Objevují se stížnosti na to, že mladíci chodí za školu, kouří a hrají ve skrytu karty.¹⁷ Odrostlé děti musely převzít část zodpovědnosti za výživu rodiny. Vašek Káňa tráví více dnů mimo školu, protože pracuje ve chlévě,¹⁸ nahrazuje tak chybějící ruce otce. Po příchodu do Prahy školu navštěvuje nepravidelně, protože v rodině jsou jediné boty, o které

¹⁰ Na území Čech vznikly: Vychovatelna arcivévodkyně Alžběty okresu vinohradského a žižkovského roku (1886), Vychovatelna manželů Olivových v Říčanech roku (1896), Chlapecká vychovatelna v Hradci Králové (1910). Vychovatelny určené pouze pro dívky vznikly v Černovicích u Tábora, v Lobči u Kralup nad Vltavou a ve Velešlavíně.

¹¹ Zákon ze dne 24. května 1885, č. 89 a zákon ze dne 24. května 1885, č. 90. Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené na rok 1885, Vídeň 1885.

¹² Zákon ze dne 24. května 1885, č. 89 o tom, kdo může být držen v donucovacích pracovnách nebo polepšovacích ústavech, Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené na rok 1885, Vídeň 1885, § 8.

¹³ Nedostatečný dozor nad dětmi ze strany rodičů byl považován za jednu z příčin delikvence.

¹⁴ K vývoje ochrany dětí viz HALÍŘOVÁ, Martina. Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství. Pardubice : Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012.

¹⁵ KÁŇA, Vašek. Válkou narušení. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 1.

¹⁶ Cenné vzpomínky na dobu první světové války vyšly v rámci projektu Damit es nicht verloren geht in roce 1993, viz HÄMMERLE, Christa (Hg.). Kindheit im ersten Weltkrieg. Wien - Köln - Weimar: Böhlau, 1993.

¹⁷ SCHNEIDER, ref. 3, s. 11.

¹⁸ KÁŇA, ref. 15, s. 8 - 10.

se dělí tři děti.¹⁹ Jindy je matkou pověřen, aby za ní vystál frontu před jatkami a přinesl domů krev.²⁰ Z ní upečená buchta měla nasytit devět hladových dětí.²¹ Ze školy definitivně Vaška Káňu vyhání zima a nedostatek uhlí. Společně s matkou chodí krást uhlí do výtopny. Není to jediná rodina, která se takto snaží přežít tuhou zimu, krást uhlí chodí celý „barák.“²² Kamarád Václava František Karásek ze zoufalství utíká z domova. Stává se z něj žebrák a tulák.²³ Žebrání v této době bylo trestné, i mladistvý žebrák mohl být chycen četníkem a odveden před soud. Pokud byl chycený žebrák starší čtrnácti let, čekalo ho vězení v délce osm dní až měsíc.²⁴ Děti žebraly často s malým sourozencem na rukou, aby budily větší soucit, a nebylo výjimkou, že je žebrat poslali rodiče. Postupem války začíná být žebrota větinovou společností tolerována, protože každý měl někoho ve válce.²⁵

Novým fenoménem městských ulic se stali tzv. pajčlíkáři – jednalo se o děti sbírající nedopalky cigaret a doutníků na ulici. Tabák byl za války nedostatkové a ceněné zboží. Doma navlhly tabák usušili, nacpali do nových dutinek a poslali znovu jako vzácné zboží do světa.²⁶ Nejednalo se o trestný čin, ale z hlediska mravní integrity dítěte byly za nebezpečné považovány návštěvy restauračních zařízení, kde děti tabák prodávaly. Navíc kvůli sběru často chodily za školu. Velkým problémem se během války stal nárůst kriminality mladistvých. Zatímco v roce 1914 činil podíl osob do 20 let odsouzených pro zločiny 20,7 %, do roku 1918 vzrostl počet odsouzených v této věkové kategorii téměř dvakrát, na necelých 41 %.²⁷ Důvodem byl především hlad a nedostatek topiva. Lidé se ze zoufalství dopouštěli i lesního pychu, např. ve Vídni se stal obětí tuhé zimy Vídeňský les.²⁸

Během války se množí útěky z domova. Důvodů pro útěk mohlo být několik – inspirace kamarádem, časté bití, špatné zacházení, hlad a zoufalství.²⁹ Hlad a zoufalství matky byly důvodem, proč utekl z domova i Vašek Káňa.³⁰ Hlad je i důvodem, proč se z Václava stává zloděj uhlí – „uhlobaron“. Uhlobaroni čekali na vlaky vezoucí uhlí, naskakovali na vagony a shazovali uhlí na trať, pak je sbírali, a buď nosili domů, nebo prodávali. Tato dobrodružství končila občas tragicky pod koly vagónů.³¹ Děti, které utekly z domova, bydlely na výsypkách, hromadách odpadu u hutnických pecí, kde bylo teplo. Bydlení na haldách bylo nebezpečné a občas se stalo, že se dítě otrávilo kysličníkem uhelnatým.³² Sám Vašek Káňa si byl vědom bezvýchodnosti své situace: „Každé probuzení na hal-

¹⁹ KÁŇA, ref. 15, s. 24.

²⁰ KÁŇA, ref. 15, s. 24.

²¹ KÁŇA, ref. 15, s. 25-26.

²² KÁŇA, ref. 15, s. 31-32.

²³ KÁŇA, ref. 15, s. 57-58.

²⁴ Trestní zákon z roku 1852, č. 117 ř. z., § 520-521.

²⁵ SCHNEIDER, ref. 3, s. 16.

²⁶ SCHNEIDER, ref. 3, s. 13.

²⁷ ŠEDIVÝ, Ivan. Češi, české země a Velká válka 1914-1918. Praha: NLN, 2001, s. 267.

²⁸ HÄMMERLE, ref. 16, s. 50-51.

²⁹ SCHNEIDER, ref. 3, s. 8 - 9.

³⁰ KÁŇA, ref. 15, s. 57-58.

³¹ KÁŇA, ref. 15, s. 97

³² KÁŇA, ref. 15, s. 84.

dě je zklamáním, připomene mi, že jsem v partě zlodějů, že kradu uhlí a že se mne děti bojí. I ty, s nimiž jsem sedával ještě nedávno v jedné třídě. Mají hrůzu z mých hadrů, z mé špinavé neučesané hlavy...”³³ Přesto se nechtěl vrátit domů, na haldě mu bylo lépe než doma, kde byl hlad.³⁴ Domů ho přivedla až smrt kamaráda,³⁵ po měsíci se vrátil zpět k uhlobaronství. Život v partě je snadnější, lepší.³⁶ Hlavním důvodem pro takový život jsou širší možnosti obstarání nedostatkových potravin. Parta dětí se živí krádežemi ovoce, zeleniny a prodejem uhlí. Nebezpečí představují četníci na koních a hlídači zahrad. Ke konečnému rozpadu party dochází v souvislosti s druhým úmrtím, kdy pod koly vlaku zemřela dívka. Pod dojmem této tragické smrti se Vašek Káňa vrátil domů, kde prožil i vznik první republiky.

Oproti Vaškovi Káňovi měl Miroslav Mužík klidné dětství. Válku strávil ve Vychovatelně města Prahy, do které byl přijat roku 1912. Důvodem bylo jeho osíření a nemoc poručníka. Válka se dotkla života v ústavu. Do války odešel chovanec ústavu Václav Gebrle, který padl jako první z pluku.³⁷ Teprve tehdy si chlapci ve vychovatelně uvědomili plný význam slova válka, její „děs a hrůzu“.³⁸ Odvedeni byli i někteří učitelé a vychovatelé, nahradili je váleční invalidé. Chovanci tak byli nechtemými svědky důsledků války. I za zdi ústavu pronikl hlad, kterému se snažila čelit správcová za pomoci chlapců z vychovatelny. Jezdila s vozíkem do městských jatek v Holešovicích, kde jí na její prosbu přenechali vždy nějaké vnitřnosti z poražených dobytčat a k tomu bandasku krve. Z krve vařila kuchařka knedlíky se žemlí, kterou nakrájela na kostičky a pak sypala do rozdělené krve. Knedlíky byly maštěny jen vodovou omáčkou a kyslé zelí dodávalo válečným výtvorům ucházející chuť. Jak válka pokračovala, situace se zhoršovala. Ústavní zahrady se změnily v záhony zeleniny a pěstovalo se zde ovoce. Díky tomu děti nepociťovaly takový hlad jako ti, co žili mimo ústav.³⁹ Přesto jejich potřeby nebyly uspokojeny úplně. Ve vychovatelně se začíná objevovat kšeftování s potravinami – keťasování. Mladý keťas prodal v nouzi trpícímu chovanci chléb, a to, jak se říkalo, „dej mi za dva“. Nešťastník dostal chléb a v ujednaný čas musel dát za to chleby dva. Stejně jako u podobných obchodů venku „bylo mu i milostivě poshoveno, když slíbil, že uhradí dluh z balíčku, který mu bude přinesen očekávanou návštěvou.“⁴⁰ Ředitel keťasování stíhal, ale nebylo to nic platné, protože chlapci vymýšleli různé úhybné manévry. Život v ústavu se stal obrazem života mimo ústav. Stejně jako děti pobývající mimo ústav měli zdejší chovanci hlad, jenž byl pravděpodobně menší než u dětí venku, které se musely účastnit shonu po potravinách či výdělku. Děti v ústavu měly na rozdíl od nich jistou střechu nad hlavou, navíc humanitární instituce měly přednost v dodávkách uhlí, takže děti zde zimou netrpěly.

³³ KÁŇA, ref. 15, s. 73.

³⁴ KÁŇA, ref. 15, s. 82-83.

³⁵ KÁŇA, ref. 15, s. 85.

³⁶ KÁŇA, ref. 15, s. 88.

³⁷ AHMP, Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

³⁸ AHMP, Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

³⁹ AHMP, Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

⁴⁰ AHMP, Šest let v ústavu hlav. města Prahy, neinventováno.

Na příkladu dvou osudů vidíme, že i děti se musely během války rozhodovat. Stejně jako dospělí zaujímaly životní strategie, jejichž jediným cílem bylo získání potravy a přežití. Děti trávící válku v ústavu měly situaci o něco jednodušší, ale i ony pocítily hlad. Válka a nedostatek poznamenala život jedné generace, kterou čekal další světový konflikt. Děti první světové války vstupovaly do tohoto konfliktu jako dospělí muži a ženy.

REALITA V OBLASTI ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI O DETI NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Anna FALISOVÁ - Eva MOROVICSOVÁ

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave, Klemensova 2522/19,
811 09 Bratislava – Staré Mesto, histfali@savba.sk
Lekárska fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Odborárske námestie,
811 08 Bratislava-Staré Mesto, eva.morovicsova@fmmed.uniba.sk

FALISOVÁ, Anna - MOROVICSOVÁ, Eva. *The reality of healthcare provision for children in interwar Slovakia.* In the field of medico-social care children require special attention. After the World War I. infant mortality reached a high value and solution to this problem had gained more and more to its timeliness. In the postwar period the International Red Cross in cooperation with the Czechoslovak government has provided important support for children. American Red Cross began the preventive examinations of children and health education work. Gradually based counselling, which provided care for mothers and children, records of children sick with tuberculosis and other infectious diseases. These consultations formed the basis of socio-medical care for children.

Kľúčové slová: Slovensko; deti; dojčenská úmrtnosť; zdravotná starostlivosť; Červený kríž;

Keywords: Slovakia; children; infant mortality; health care; Red Cross;

Zdravotný stav detskej populácie

V období vzniku prvej Československej republiky bola na Slovensku vysoká natalita, ktorá dosiahla svoj vrchol v roku 1921.¹ V rokoch 1922 – 1923 klesla o 3,4 %, v období rokov 1923 – 1928 o 10,3 %, v rokoch 1928 – 1933 o 14,7 %.²

Dôležitým indexom zdravotných a zdravotno-sociálnych pomerov krajiny je dojčenská úmrtnosť. Dojčenská úmrtnosť predstavuje pomer počtu zomretých vo veku do jedného roka k 1000 živonarodeným. Ešte koncom 19. storočia presahovala 250 promile. Hodnoty pod 150 promile dosahovala až v roku 1937. Na jej pomalom poklese sa podieľala nízka verejná a osobná hygiena, neznalosť potrieb detského organizmu, nedostupnosť kvalifikovanej lekárskej starostlivosti a neuterený stav hospodárskych a sociálnych pomerov prevažnej väčšiny obyvateľstva.

¹ Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1921 žilo na Slovensku 2993 859 obyvateľov. Prirodzený prírastok bol 182 440, skutočný prírastok predstavoval 77 202 osôb. In BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: Dejiny zdravotníctva na Slovensku. Martin : Osveta, 1989, s. 219.

² BENIAK, Milan: Ivan Stodola lekár. Martin : Osveta, 1988, s. 52.

Priemerný počet zomrelých na tisíc živonarodených na Slovensku bol nasledujúci:

- 1920 – 185,9,
- 1930 – 161,4,
- 1937 – 149,8.

Vo výške dojčenskej úmrtnosti existovali veľké rozdiely nielen medzi jednotlivými okresmi, ale aj v rámci jednotlivých sociálnych tried. Koncom 20. rokov minulého storočia dosahovala dojčenská úmrtnosť v okresoch Považská Bystrica, Dolný Kubín, Púchov, Trstená, Žilina, Ružomberok hodnoty nad 200 promile. Priaznivejšie sociálne pomery a kvalitatívne odlišný životný štýl určitých sociálnych skupín mali výrazný vplyv na zníženie dojčenskej úmrtnosti. Napríklad v 30. rokoch minulého storočia úmrtnosť dojčiat v roľníckych rodinách dosahovala 163,6 promile, ale v rodinách úradníkov len 57,6 promile, teda hlboko pod celoslovenský priemer. Vysoká úmrtnosť dojčiat v roľníckych rodinách súvisela s nadmerným zaťažením žien v gravidite (väčšina z nich ťažko pracovala až do pôrodu), nedostatočnou opaterou dieťaťa, nedodržiavaním hygienických zásad a ťažkou dostupnosťou lekárskej pomoci. Najvyššia dojčenská úmrtnosť bola v prípade nemanželských detí. Priemerne v rokoch 1921 – 1930 z tisíc živonarodených detí bolo nemanželských v Čechách 130,6, na Morave a v Sliezsku 99,9, na Slovensku 76,1, na Podkarpatskej Rusi 81,9, celkovo v ČSR 103,8.³ Počet nemanželských pôrodov v republike pribúdal smerom z východu na západ. Dojčenská úmrtnosť u nemanželských detí za celé medzivojnové obdobie sa udržiavala nad 200 promile. Prežitím prvých dní a prvého roku, v ktorom ešte doznievala úmrtnosť na endogénne ochorenia, sa zvyšovali šance na dožitie sa vyššieho veku. V roku 1937 tvoril podiel dojčenských a detských úmrtí jednu tretinu všetkých zomretých.

Reálny obraz života detskej populácie

Obraz o reálnom živote detskej populácie v medzivojnovom období podávajú závery sociologického výskumu, ktorý odborne zastrešil profesor Alojz Ján Chura.⁴ Výskum sa realizoval v prvej polovici februára roku 1933 po vykonaní polročnej klasifikácie, keď sa predpokladali vhodné podmienky na jeho uskutočnenie. Priebeh výskumu zabezpečil Pedologický ústav pre Slovensko pri Klinike pre detské choroby v Bratislave v rámci Krajinského ústredia starostlivosti o mládež za výraznej podpory Slovenskej pedagogickej spoločnosti. Celkovo 130 000 dotazníkov v slovenskom, maďarskom a nemeckom jazyku bolo prostredníctvom školského referátu a príslušných školských inšpektorátov rozoslaných na ľudové a čiastočne aj meštianske školy.⁵ Z celkového počtu 130 000 dotazníkov sa na

³ NECHAMKIS, Josef: K otázce nemanželských dětí u nás. In Sociální problémy, 1932, roč. 2, s. 196.

⁴ CHURA, Alojz Ján: Slovensko bez dorastu? Sociálne-paediatrické štúdium. Diel druhý, časť 1. Bratislava : Roľnícka osveta, 1938, s. 10 – 11.

⁵ Údaje týkajúce sa spôsobu života vyplňovali deti spoločne s rodičmi a učiteľmi, klasifikačné údaje učitelia. Vyplnené dotazníky jednotlivé školy zaslali na príslušné úrady koncom februára.

štatistické spracovanie použilo 114 053 dotazníkov.⁶ Závery výskumu sa stali východiskom pre budovanie starostlivosti o dieťa na Slovensku a podnetom pre ďalší sociologický výskum. Z jednotlivých aspektov spôsobu života detí vzhľadom na zameranie práce prezentujeme údaje vzťahujúce sa na bytové pomery, osobnú hygienu, stravovanie a podávanie alkoholu deťom.⁷

Bytové pomery školských detí a ich rodín

Pri posudzovaní bytovej situácie školopovinných detí⁸ sa pozornosť venovala zisteniu bytových priestorov a počtu osôb, ktoré spávali spoločne s deťmi v jednej miestnosti. Na základe analýzy údajov hlavným bytovým typom na Slovensku bola obývacia kuchyňa a kuchyňa s jednou izbou, čo potvrdilo 54,49 % opýtaných detí a rodičov. V sledovanom období jednu rodinu tvorilo priemerne 6 osôb. Údaje o bytových pomeroch približuje nasledujúca tabuľka.

Tabuľka č. 1 Bytové pomery školských detí
(Spracované podľa: Chura, 1938, s. 33)

Počet miestností					
Typ bytu	Obývacia kuchyňa	Kuchyňa + 1 izba	Kuchyňa + 2 izby	Kuchyňa + 3 izby	Kuchyňa + 4 izby
% zastúpenie rodín	14,44%	54,49%	25,12%	3,97%	1,77%

Najmenej priaznivé bytové pomery boli v okresoch Čadca, Kysucké Nové Mesto, Veľká Bytča a Považská Bystrica.⁹

Hustota nočného obsadenia (obležania) miestností na spanie

Pri monitorovaní hustoty nočného obsadenia miestností školské deti odpovedali na otázku: „Koľko Vás spí v jednej miestnosti s tebou?“ Keďže sa prieskum realizoval vo februári, výsledky priniesli obraz bývania a podmienok pre nočný odpočinok v zimnom období. Za vhodné podmienky na spánok autori považovali prítomnosť maximálne dvoch osôb okrem dieťaťa v jednej miestnosti. Podrobnejšiu analýzu obložnosti miestností na nočný odpočinok približuje tabuľka č. 2.

⁶ Štatistické spracovanie dotazníkov bolo z ekonomickej hľadiska náročné, preto sa najprv začalo s ich ručným vyhodnocovaním. Napokon však údaje za finančnej podpory Roľníckej osvety v Bratislave spracoval Štátny štatistický úrad v Prahe. Dotazníky zoradil podľa politických okresov a zoskupil do 7 krajov podľa vtedajšieho členenia.

⁷ Prezentované údaje podávajú celkový pohľad na detskú populáciu v sledovanom období. Dôležité je však vidieť rozdielnosť prezentovaných údajov jednotlivých detí vo vzťahu k sociálnej triede príslušnej rodiny, charakteru povolania a postavenia rodičov v povolanií, počtu detí v rodine, lokalite bývania, prípadne aj k iným faktorom.

⁸ Školopovinné deti boli vo veku 6 – 14 rokov, navštevovali ľudové a meštianske školy.

⁹ Z 23 439 školských detí a ich rodín 18 114 (77,28 %) bývalo iba v kuchyni, pričom mali k dispozícii 1 izbu, zriedkavo 2, málokedy viac.

Tabuľka č. 2 Počet osôb v izbe počas nočného odpočinku
 (Spracované podľa: Chura, 1938, s. 57)

Počet osôb v izbe	% zastúpenie detí
Dieťa spí samé	0,99%
Dieťa + 1 osoba	6,30%
Dieťa + 2 osoby	12,53%
Dieťa + 3 osoby	20,09%
Dieťa + 4-5 osôb	35,92%
Dieťa + 6-7 osôb	17,66%
Dieťa + 8-9 osôb	4,74%
Dieťa + 10-15 osôb	0,96%

Súhrne možno konštatovať, že 80 % všetkých školopovinných detí malo nevhodné, nepriaznivé a veľmi zlé podmienky na nočný odpočinok; spávali v miestnostiach, kde sa okrem nich pohyboval počet osôb od 3 do 15. Zlé bytové pomery, preplnenosť bytov, miestností na spanie, zvlášť prevaha kuchynských bytov, boli závažnou príčinou dojčenskej a detskej chorobnosti, duševných a telesných porúch.

Hygiена rúk

Pri posudzovaní úrovne dodržiavania osobnej hygieny sa výskum zameriaval na zistenie frekvencie a spôsobu umývania rúk: *Koľko ráz denne a čím si umývajú deti ruky?* Závery realizovanej štúdie v oblasti frekvencie umývania rúk priniesli tieto zistenia. Možnosť umývať si ruky pravidelne pred hlavným jednom uviedlo 27,6 % opýtaných detí, čo môžeme považovať za veľmi nepriaznivý stav. Bližšie údaje o frekvencii umývania rúk približuje nasledujúci prehľad.

Tabuľka č. 3 Frekvencia umývania rúk u detí
 (Spracované podľa: Chura, 1938, s. 113)

Frekvencia umývania rúk	% zastúpenie detí
1 x denne	24,2%
2 x denne	28,1%
3 x denne	27,6%
4 x denne	6,0%
5 a viac krát denne	6,7%
Neuviedli	6,7%
Neodpovedali	0,7%

Podobné zistenia potvrdilo aj porovnanie odpovedí detí z hľadiska spôsobu umývania rúk. Umývanie rúk mydlom pred hlavným jedlom uviedlo 17,6 % detí

a umývanie rúk pred hlavným jedlom iba vodou 10,0 % školopovinných detí. Porovnanie všetkých odpovedí uvádzame v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka č. 4 Porovnanie frekvencie umývania rúk mydlom a vodou
(Spracované podľa: Chura, 1938, s. 113)

Umývanie rúk mydlom		Umývanie rúk vodou		Celkové % zastúpenie
Frekvencia	% zastúpenie	Frekvencia	% zastúpenie	
1 x denne	12,3%	1 x denne	11,9%	24,2%
2 x denne	16,6%	2 x denne	11,5%	28,1%
3 x denne	17,6%	3 x denne	10,0%	27,6%
4 x denne	4,3%	4 x denne	1,7%	6,0%
5-9 x denne	4,8%	5-9 x denne	1,9%	6,7%
Neuviedli	3,4%	Neuviedli	3,3%	6,7%
Neodpovedali				0,7%

Zistené údaje poukázali na nedostatočný stav v dodržiavaní hygieny rúk. Sotva jedna tretina detí sa učila a pravidelne aj dodržiavala zásadu umývať si ruky pred hlavným jedlom, rovnaký počet detí malo možnosť umývať si ruky pred jedením. Pritom jednotlivé položky dotazníka neskúmali dodržiavanie hygieny rúk po defekácii a pred spaním. Otázna bola aj pravdivosť odpovedí detí. Nepriaznivá až závažná bola v tomto smere situácia predovšetkým na vidieku, na čo upozornil aj profesor Chura: „*Pritom predpokladám, že časť detí z ľudskej slabosti hľadám udalo radšej väčší počet umývaní než menší. Menej umývaní rúk asi sotva ktoré dieťa udalo a takto podmienky a možnosti osobnej čistoty u 114 053 školských detí nie sú zvlášť vysoko vyuvinuté. Najmä na dedinách neumývajú si deti ruky ani pred jedlom, ba, ako na to I. Hálek poukazuje, ani medzi dospelými nie je zvykom. Ako vidieť, po tejto stránke o pokrok nebolo a nie je moc postarané.*“¹⁰

Stravovanie detí

Pri monitorovaní stravovania detí sa pozornosť venovala zisteniu, koľkokrát denne deti prijímalia jedlo a aké bolo zastúpenie bielkovín v potrave. Z hľadiska frekvencie (Koľko ráz jedávajú deti denne?) sa zistilo, že 97,65 % detí prijímalo stravu 3- až 5× denne, ako to vyplýva z údajov v tabuľke č. 5.

¹⁰ CHURA, ref. 4, s. 113.

Tabuľka č. 5 Frekvencia stravovania u detí
 (Spracované podľa: Chura, 1938, s. 119)

Frekvencia príjmu potravy	% zastúpenie detí
1 x denne	0,05%
2 x denne	1,14%
3 x denne	35,68%
4 x denne	19,32%
5 x denne	42,65%
5 a viac krát denne	1,13%
Neuviedli	0,03%

Pri rozbore zloženia prijímanej stravy sa venovala pozornosť príjmu mäsových a mliečnych výrobkov. Vyhodnotenie položky *Koľko ráz jedávajú deti týždenne mäso v zime?* prinieslo obraz o stravovaní detí v zime.¹¹ Porovnanie zistených skutočností je uvedené v tabuľke č. 6.

Tabuľka č. 6 Frekvencia príjmu mäsa u detí za týždeň
 (Spracované podľa: Chura, 1938, s. 127)

Frekvencia príjmu	% zastúpenie detí
1 x týždenne	33,08%
2 x týždenne	19,15%
3 x týždenne	15,72%
4 x týždenne	6,50%
5 x týždenne	2,88%
6 x týždenne	1,03%
7 x týždenne	0,81%
Viac ráz do týždňa	6,80%
Neuviedli	1,66%
Nejedávali mäso	12,37%

Zistené údaje poukázali na nedostatočný príjem mäsových výrobkov v zime (1- až 2× týždenne), a teda nevyhovujúci spôsob výživy pre rastúci organizmus. Situácia v príjme mäsových výrobkov bola v letnom období ešte nepriaznivejšia.¹²

Druhou sledovanou zložkou v potrave bolo mlieko. Otázky sa týkali denného množstva vypitého mlieka, prípadne mlieka v káve. Negatívny jav potvrdilo

¹¹ V zimnom období sa jedávalo mäso a mäsové výrobky viac ako v lete, pretože sa ľahšie uchovávali aj na dedinách a v skromnejších podmienkach.

¹² CHURA, ref. 4, s. 127.

12,09 % detí, ktoré nepili mlieko vôbec. V tomto smere sa vynárala otázka, či v danom súbore detí sú tie isté, ktoré ani raz v týždni nejedli mäso.

Rozbor odpovedí detí, ktoré uviedli príjem mlieka, poukázal na nasledujúce skutočnosti.

Tabuľka č. 7 Denný príjem mlieka u detí
(Spracované podľa: Chura, 1938, s. 138)

	Množstvo vypitého mlieka denne					
	¼ l mlieka	½ l mlieka	¾ l mlieka	1 l mlieka	> 1 l mlieka	2 l mlieka
Frekvencia	Percentuálne zastúpenie detí					
Pravidelne	28,59%	40,35%	3,92%	11,55%	1,13%	0,68%
Iba v škole	0,16%	0,06%	6 detí	9 detí		
Občas	0,58%	0,16%	6 detí	37 detí		
Nie	12,09%					
Neuviedli	0,77%					

Závery štúdie poukázali na to, že deti na Slovensku v sledovanom období prijímali mlieko v priemere nedostatočne a pomerne vysoké percento detí (12,09 %) mlieko nepilo vôbec. Príčiny videl profesor Chura práve v chudobe: „Veľmi často chýba dostatok mlieka pre chudobu, rodičia nemôžu zadovážiť pre svoje deti dostatočné množstvo mlieka, iní rodičia majú kravu i mlieko, ale jeho odpredaj alebo odpredaj mliečnych výrobkov je jedným zo súkromných zdrojov príjmu a tak sa vlastnému dieťaťu nedostane, ale sú i také rodiny, v ktorých i pri dostaťku mlieka nekladie sa dostatočný dôraz, aby deti požívali primerané množstvo mlieka, ba, ako som už spomenul, prihodí sa i to, že deti odmietajú piť mlieko, mliečnu kávu alebo podobné.“¹³

Požívanie alkoholu u detí

Dôležitým faktorom, ktorý ovplyvňoval kvalitu života detí, bolo požívanie alkoholu už v detskom veku. Táto skutočnosť súvisela s presvedčením a vierou širokých vrstiev obyvateľstva, že alkohol posilňuje detský organizmus a dodáva mu určitú odolnosť voči chorobám. Podávanie alkoholu deťom v najútlejšom veku bolo veľmi rozšírené a v lekárskych kruhoch vzbudzovalo vážne obavy. Detí, ktoré dostávali pravidelne alkohol v najrôznejších formách a pod rôznymi zámienkami, trpeli neskôr na rôzne telesné a duševné choroby. Svedčili o tom aj bohaté skúsenosti detských lekárov a psychiatrov. K tejto problematike sa veľmi rázne a varujúco vyjadril jeden z významných odborníkov v oblasti medicíny K. Kraepelin, profesor psychiatrie na univerzite v Mnichove, keď vyhlásil, že podávanie alkoholu deťom vplýva negatívne na ich psychiku a spôsobuje vysoké

¹³ Tamže, s. 150.

percento mentálnych porúch. Toto konštatovanie bolo podložené dlhorocnými odbornými skúsenosťami.¹⁴

Pri sledovaní požívania alkoholu deti odpovedali na otázku „či dostávajú vypíť si piva, vína, pálenky a iného“. Vzhľadom na to, že sa alkohol často dával do čaju, dotazník obsahoval aj otázku „či dostávajú do čaju víno, rum, pálenku alebo iné“¹⁵.

Z celkového počtu 114 053 detí nedostávalo žiadne alkoholické nápoje 81,34 % z nich. Podľa analýzy odpovedí alkohol v čaji nedostávalo 70,03 % detí. Z prezentovaných údajov teda vyplýva, že 30 % detí sa v rodine alkohol podával.

Z hľadiska typu podávaného alkoholického nápoja dominovalo víno alebo pivo, ako to vyplýva z nasledujúceho prehľadu.

Tabuľka č. 8 Príjem alkoholických nápojov deťmi
(Spracované podľa: Chura, 1938, s. 152)

Druh alkoholu	% zastúpenie detí
Víno	12,32%
Pivo	3,05%
Rum	0,20%
Pálenka	0,43%
Neurčený druh	2,19%
Neodpovedali	0,47
Nedostáva alkohol vôbec	81,34%
Nedostáva alkohol v čaji	70,03%

Zaujímavé bolo aj národnostné členenie. Z výsledkov vyplynulo, že najhoršie na tom boli deti slovenskej národnosti, tie konzumovali alkohol až v 41,96 %, a najlepšie deti židovskej národnosti. U nich bolo zaznamenané podávanie alkoholu v minimálnej miere. Veľké rozdiely v užívaní alkoholu v tejto vekovej kategórii sa vyskytovali v jednotlivých regiónoch. K okresom v nepriaznivom svetle patrili Kysucké Nové Mesto, Veľká Bytča, Považská Bystrica, kde deti pili najmä pálenku. V južných okresoch rodičia svojim deťom podávali víno. Najvyššia konzumácia, až 40,2 %, bola zaznamenaná u detí v okresoch Levice a Želiezovce.

Tieto výskumy jednoznačne potvrdzujú, že užívanie alkoholu v detskom veku bolo aj na Slovensku veľmi rozšírené. Podávanie alkoholu deťom a zmena názoru

¹⁴ Alkohol má veľmi negatívny vplyv na celkový vývin dieťaťa, špeciálne na vývin mozgu, spôsobuje spomalenie rastu, nepriaznivo ovplyvňuje pohybový vývin a prejavy dieťaťa; i keď spočiatku môže byť prítomný nárast svalovej sily, zakrátko sa však stráca presnosť a jemnosť pohybov, klesá svalová sila a zvyšuje sa únava. Nepriaznivý je aj vplyv v psychickej oblasti. K častým negatívnym prejavom patrí pokles schopnosti sústredenia sa a spracovania vnemov, znížuje sa chápavosť, schopnosť počítať a učiť sa. Do popredia sa v správaní dostáva pudová zložka, čo môže viesť k prejavom podráždenosti, ba až agresivity.

¹⁵ Na prvé otázku zo 114 053 školských detí neodpovedalo 0,24 %, na druhú 0,38 % detí.

verejnosti na túto otázkou zostala veľkým problémom zdravotníckej politiky ešte dlhé obdobie.

Poskytovanie zdravotnej starostlivosti deťom

Poradne pre matku a dieťa

Prvá poradňa pre matky a deti na Slovensku bola založená v Bratislave v posledných rokoch prvej svetovej vojny. Poradňa za finančnej podpory mesta fungovala v detskej nemocnici.¹⁶ Nová etapa v starostlivosti o matku a dieťa sa začala po skončení prvej svetovej vojny. Roky biedy, nedostatku, podvýživa, znížená odolnosť organizmu, to všetko sa podpísalo pod vzostup chorobnosti a úmrtnosti obyvateľstva. Najcitolivejšie však reagovala detská populácia. Starostlivosť o dieťa mala v budúcnosti patriť medzi priority zdravotníckej politiky. K posunu v problematike ochrany materstva v medzinárodnom meradle prispeli aj závery Washingtonskej konvencie z roku 1919, ktoré uvádzali, že ženy zamestnané v živnostiach a obchodoch nesmeli pracovať po dobu šiestich týždňov po pôrode. Šesť týždňov pred pôrodom a šesť týždňov po pôrode mali mať nárok na potrebnú podporu zaistenú buď z verejných fondov, alebo z poistenia. Rovnako mali nárok na lekársku starostlivosť a pomoc pôrodnej asistentky. Aj keď sa lekár v určení termínu pôrodu zmýlil, rodička mala právo na podporu, odkedy prestala pracovať na základe lekárskej správy až do doby pôrodu. Ak matka dieťa dojčila, prislúchal jej nárok na dve polhodinové prestávky, aby mohla nakŕmiť dieťa. V období šiestich týždňov pred pôrodom a šesť týždňov po pôrode, po prípade aj neskôr, ak bola žena chorá v dôsledku tehotenstva, nemal zamestnávateľ právo vypovedať ju z práce.¹⁷ Otázkam starostlivosti o matku a dieťa a vysokej dojčenskej úmrtnosti venovala pozornosť aj Zdravotnícka organizácia Spoločnosti národov so sídlom v Ženeve.¹⁸

Na poli legislatívy boli aj u nás prijaté opatrenia súvisiace s ochranou matiek a detí. Zákon o nemocenskom poistení zamestnancov č. 221/1924 dával poistenkám nárok na podporu matiek v šestinedelí. Podpora vo výške dvoch tretín mzdy vyplácaná počas šiestich týždňov matkám, ak nevykonávali námezdnu prácu, umožňovala, aby sa mohli starať o svoje dieťa v dobe, keď to bolo najviac žiaduce. Doplňujúcimi úpravami boli tzv. prémie za dojčenie. Predstavovali jednu tretinu mzdy a vyplácali sa po dobu 12 týždňov po pôrode len matkám, ktoré svoje deti dojčili. Toto ustanovenie dávalo poistovniám možnosť kontroly dojčenia. Podporu mali nemocenské poistovne vyplácať len vtedy, ak matka predložila potvrdenie z poradne. Realita bola však iná a prémie sa vyplácali bez akejkoľvek kontroly, a to často aj matkám, ktorých detí boli na umelej výžive kravským mliekom. Ak žena pri pôrode zomrela, nevybrané dávky v materstve

¹⁶ BRDLÍK Jiří: Dětské lékařství v minulosti a jak jsem je prožíval. Praha : Státní zdravotnické nakladatelství, 1957, s. 166.

¹⁷ Národní archív Praha (ďalej NAP), fond (f.) Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (ďalej MVZTV), k. 797.

¹⁸ Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (ďalej VMVZTV) 1930, 2, s. 46 – 47.

vrátane prémii za dojčenie prislúchali osobe zodpovednej za výživu dieťaťa.¹⁹ Obmedzením námezdňého dojčenia sa zaoberal zákon č. 171 z roku 1924, ktorý určil, že matka žijúceho dieťaťa mladšieho ako 6 mesiacov bola prijatá za dojku len vtedy, ak mohla pravidelne dojčiť aj svoje vlastné dieťa. Dojčenie oboch detí nesmelo však ublížiť ani dieťaťu, ani matke. Za dojky mohli byť prijímané len zdravé osoby, ktoré sa museli preukázať lekárskym osvedčením.²⁰ Pri priestupkoch mohli byť udelené pokuty vo výške od sto do desaťtisíc korún alebo väzbou od jedného dňa do dvoch týždňov. Ustanovenie zákona sa nevzťahovalo na dojky v sirotincoch, ústavoch pre dojčatá, na klinikách a v liečebných ústavoch vôbec.

Základným pilierom preventívnej starostlivosti o deti sa mali stať poradne pre matku a dieťa vedené odbornými lekármi. Dôležitú úlohu pri ich zakladaní u nás zohrali medzinárodné organizácie – Americký a Anglický Červený kríž. Prvé poradne založila anglická misia pod vedením Dr. Smitha a lady Muriel Pagetovej. Kým za pomoci lady Muriel Pagetovej z anglickej misie už koncom roku 1919 začali vznikať poradne pre matky a deti v oblastiach severného a východného Slovenska, teda v regiónoch s najvyššou dojčenskou úmrtnosťou, Americký červený kríž sa sústredoval na väčšie mestá a priemyselné strediská. Misie prispeli i veľkou materiálnou pomocou a uskutočnili rozsiahle akcie zamerané na preventívne prehliadky detí. Po ich odchode v budovaní a usmerňovaní činnosti poradní pokračovalo Ústredie ČSČK. Zriaďovanie poradní pre matku a dieťa nebolo na Slovensku rovnomerné. Spočiatku sa poradne zriaďovali iba v okresných mestách, neskôr aj na dedinách. Preto sa väčšia pozornosť venovala starostlivosti o deti z miest v porovnaní s vidiekom. Činnosť poradní bola zameraná nielen na poskytovanie starostlivosti o dojčatá a deti do 6 rokov, ale aj o matky a deti od 6 do 14 rokov.²¹ Nárast počtu poradní pre matku a dieťa nastal až koncom 20. rokov a v prvej polovici 30. rokov minulého storočia, keď existovali takmer v polovici zdravotných obvodov na Slovensku. V roku 1933 Červený kríž spravoval v celej republike 87 poradní pre matky a deti.²² V poradniach sa poskytovala preventívna, diagnostická a terapeutická starostlivosť, ktorú zabezpečoval lekár v spolupráci so skúsenou ošetrovateľkou. Asistovala pri preventívnych prehliadkach, podávala matkám dôležité informácie o starostlivosti o dieťa a jeho ošetrovaní počas choroby.²³

Profesor J. Brdlík už koncom novembra 1919 žiadal ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy o dotáciu na otvorenie poradne. Myšlienku zriaďenia poradne v Bratislave podporil aj Dr. I. Hálek, vedúci zdravotného referátu ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. V liste adresovanom ministerstvu zdravotníctva zdôrazňoval, že v Bratislave existovala poradňa založená

¹⁹ PELC, Hynek: Sociální lékařství. Praha : Melantrich, a. s., 1937, s. 112.

²⁰ NAP, f. MVZTV, k. 797, Zpráva Dr. I. Hálka v zdravotním výboru o návrhu zákona o častečnom zákazu námezdňého kojení.

²¹ FALISOVÁ, Anna: Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období. Bratislava : Veda, 1999, s. 107.

²² KAFKOVÁ, Vlastimila: Z historie ošetrovateľství. Brno : Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotníctví, 1992, s. 72.

²³ FALISOVÁ, ref. 21, s. 107.

za predchádzajúceho režimu, ale pre matky slovenskej národnosti rovnaké zariadenie neexistovalo.²⁴ Založiť a prevádzkovať poradňu bez štátnej podpory nebolo možné. Ministerstvo zdravotníctva poukázalo na uvedený účel sumu 50 tisíc korún a poradňa začala svoju činnosť v druhej polovici roku 1921. Do marca 1922 nemala súčasť dostať sestier a prevažná väčšina z nich bola bez požadovanej kvalifikácie, napriek tomu návštevnosť matiek s deťmi stúpala. Takmer pol roka odbornú službu striedavo zabezpečovali lekári z detskej kliniky. V januári 1922 začal v poradni stabilne pôsobiť asistent detskej kliniky Lekárskej fakulty UK, ktorý zároveň viedol i dojčenské oddelenie v nemocnici. V poradni mu asistovali tri sociálne sestry, jedna z nich diplomovaná, ordinovalo sa dvakrát týždenne. Súčasťou poradenskej praxe bola aj materiálna pomoc. Evidencia detí a ich odborné ošetrenie a liečenie boli zvlášť dôležité u detí zo sociálne slabších rodín. Najviac detí navštievujúcich poradne v Bratislave pochádzalo najmä zo sociálne slabších vrstiev, pričom z celkového počtu detí ošetrených v poradni až 10 % bolo nemanželských. Lekár počas ordinačných hodín vyšetroval zdravotný stav detí a poskytoval matkám pokyny, ako postupovať pri ošetrovaní dieťaťa. Osobitnú pozornosť venoval dojčatám na umelej výžive. Diétne predpisy podával sám alebo nadiktoval sestre.²⁵ Sestra mala primeranou formou a zrozumiteľne vysvetliť pokyny lekára aj jednoduchým ženám s minimálnymi znalosťami zo zdravovedy. Lekár sa podieľal na zdravotnoosvetovej práci v okrsku poradne, kontroloval mesačné správy a pripájal k nim svoje poznámky a návrhy.²⁶

Poradne Našim deťom

Významný prínos v starostlivosti o deti predstavovali poradne Našim deťom, ktoré vznikali od roku 1921 za podpory Amerického Červeného kríža. V roku 1921 založil Americký ČK v spolupráci s ministerstvom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (MVZTV) a miestnymi orgánmi v celej ČSR vo väčších mestách a priemyselných strediskách 21 detských poradní „Našim deťom.“ Tieto poradne prešli po roku úspešnej činnosti do správy miestnych kuratórií a ministerstva verejného zdravotníctva.²⁷ V roku 1922 prešli pod správny zbor poradní Našim deťom pri MVZTV. V tejto forme boli poradne vedené až do roku 1937, v roku 1938 prešli pod priamu správu ministerstva verejného zdravotníctva

²⁴ SNA, f. E MVZTV, k. 4.

²⁵ Špeciálnu oblasť starostlivosti o dojčatá predstavovala otázka výživy dieťaťa. Zaujímavý bol názor na výživu dojčaťa v radoch pediatrickej obce. Pri pohľade na riešenie tejto otázky prevládala nejednotnosť. Niektoré známe klinické pracoviská presadzovali, aby dojča už v 4. mesiaci bolo prikrmované krupičnou kašou alebo suchármou, v 5. mesiaci zeleninovou polievkou a zeleninou, iní zase odporúčali mäso už v 8. mesiaci. Veľa pediatrov zastávalo názor, že matky majú svoje deti dojčiť čo najdlhšie, pričom upozorňovali, že je to najzdravší spôsob výživy dieťaťa. Ako uvádzá profesor A. J. Chura, tieto tvrdenia viedli k chaosu nielen v odbornej, ale aj laickej verejnosti a navodzovali presvedčenie, že pediatria ešte aj v polovici 30. rokov bola nevykryštalizovaným odborom. CHURA, Alojz Ján – KIZLINK, Karol: Slovensko bez dorastu? Diel druhý, 2. časť. Bratislava : Roľnícka osveta, 1939, s. 897 – 898.

²⁶ SNA, f. E MVZTV, k. 4. Prozatímní stanovy a instrukce poraden „Našim dětem“.

²⁷ Na základe rozhodnutia ministra verejného zdravotníctva L. P. Procházku bolo povolené Americkému ČK, aby v ČSR zriadil a na svoje náklady do 1. júla 1922 viedol detské zdravotné poradne, medzi ktoré patrila aj poradňa v Bratislave. SNA, f. E MVZTV, k. 4.

a telesnej výchovy. Od svojho vzniku poskytovali sociálnu a zdravotnú starostlivosť deťom od narodenia do 14 rokov.²⁸

V novembri 1921 bola Americkým ČK založená v Bratislave poradňa „Našim deťom“. Magistrát poskytol 5 miestností vo vlastnej budove a hradil výdavky za osvetlenie, vodu, kúrenie. Americký ČK poradňu zriadil z vlastných prostriedkov a platil lekára a ošetrovateľský personál. Keď misia Amerického Červeného kríza v ČSR končila svoju činnosť, jej zástupca Dr. Eversole v roku 1922 na jednej z porád prejavil ochotu darovať zariadenie poradne MVZTV vrátane liekov a ostatného zdravotníckeho materiálu pod podmienkou, že zariadenie bude aj nadále slúžiť pre deti z mesta a najbližšieho okolia. Mestská rada s tým súhlasila.²⁹

Činnosť poradní sa zameriavala najmä na prevenciu. U rodičov i detí sa usilovala vzbudiť záujem o zdravie a dôležitosť preventívnej starostlivosti. Jej snahou bolo poskytnúť čo najviac informácií o tom, ako sa pred chorobami brániť, odstraňovať nevedomosť a ľahkovážnosť, aby sa obyvateľstvo začalo zaujímať o svoje zdravie skôr, ako ho stratí. Deti s pozitívnym náležom poradňa odporúčala na liečbu k príslušným lekárom – pokladničným, mestským, súkromným alebo do ústavov. Prípady, ktoré si vyžadovali hmotnú alebo sociálnu pomoc, sa riešili priamo v poradni alebo sa odkazovali na príslušné organizácie a spolky.³⁰ Udeľovanie hmotnej podpory nebolo hlavným cieľom poradní. Pri návštěvách ošetrovateľiek v rodinách mal byť zdôrazňovaný poradný a výchovný význam zariadenia. Veľký dôraz pri návštěvách sociálnych sestier v rodinách bol kladený na správnu výživu. Matkám bolo neustále zdôrazňované, že materské mlieko je pre dojčatá jedinou správnou výživou, ktorá obsahuje všetky základné látky potrebné pre normálny vývoj dieťaťa. Pri správnom dojčení sa predchádzalo mnohým ochoreniam. Ak matky nemohli dojčiť svoje deti, žiadali ich, aby nechodili po rady k príbuzným a bylinkárikam, ale aby sa obrátili o pomoc na poradne, kde im skúsený lekár poskytne všetky informácie a inštrukcie.³¹

Počet poradní sa postupne zvyšoval, zriaďovali sa nové poradne v okresných mestách a na obvodných strediskách.³² V roku 1937 na území Československej republiky pôsobilo 24 poradní Našim deťom s 88 pobočkami.³³ O rok neskôr sa tento počet znížil o 7 okresných poradní, na Slovensku zanikla poradňa Našim deťom v Bratislave a v Banskej Bystrici.³⁴

Činnosť poradní Našim deťom sa zameriavala na nasledujúce oblasti:

²⁸ ANZENBACHEROVÁ, Marie: Zpráva o činnosti poraden „Našim dětem“ v r. 1938. In Diplomovaná sestra, 1939, roč. 3, č. 4, s. 45 – 47.

²⁹ V poradni pôsobil Dr. A. Korman s mesačným platom 1 500 korún, hlavná zdravotná sestra, 3 zdravotné pracovníčky a jedna pomocná sila. Od marca 1928 sa vedúcou lekárkou v poradni stala Dr. M. Krčméryová, externá lekárka z Detskej kliniky Lekárskej fakulty UK.

³⁰ SNA, f. E MVZTV, k. 4. Prozatímní stanovy a instrukce poraden „Našim dětem“.

³¹ ŠVEJCAR, Josef: Aktuální otázky výživy kojenců. In Sociálně zdravotní revue, 1935, roč. 4, s. 78 – 79.

³² RYBNÍČKOVÁ, A: Působení diplomovaných sester v sociálně zdravotní péči na Slovensku. In Československá nemocnice, 1937, roč. 7, č. 3, s. 115 – 116.

³³ KAFKOVÁ, ref. 22, s. 66.

³⁴ ANZENBACHEROVÁ, ref. 28, s. 45.

Odborná a preventívna starostlivosť v poradniach

V poradniach pracovali lekári a diplomované sestry.³⁵ Podieľali sa na poskytovaní zdravotnej starostlivosti, väčší priestor bol vytvorený aj pre poradenskú a výchovnú prácu. Sestry zabezpečovali prípravu dieťaťa na vyšetrenie, získávali dôležité informácie o dieťati od matiek pred lekárskymi prehliadkami, podieľali sa na jeho príprave na vyšetrenie, poskytovali psychologickú starostlivosť dieťaťu počas vyšetrenia a po ňom, vykonávali základné meranie a váženie dieťaťa, asistovali pri lekárskom vyšetrení, podávali lekárovi dôležité informácie o zdravotnom stave ostatných členov rodiny, o sociálno-ekonomickej pomere v rodine a pod.³⁶ Zabezpečovali plynulú a hygienickú prevádzku ordinácie. V rámci poradenskej a výchovnej práce sestry poskytovali matkám dôležité informácie o primárnej, sekundárnej a terciárnej prevencii.³⁷ Vykonávali aj dozor pri dodržiavaní a zabezpečovaní lekárskych odporúčaní a profylaktických prostriedkov chorým deťom, napr. pri zabezpečovaní pravidelného očkovania, odoslania detí do nemocnice, výchovných ústavov, sociálnych poradní.³⁸

V začiatkoch pôsobenia poradní výrazný prínos znamenala sekundárna prevencia zameraná na záchytenie skupiny rizikových detí, ktoré si vyžadovali ďalšiu starostlivosť a sledovanie. Do februára 1924 bolo na území celej republiky v rámci poradní podchýtených 98 912 detí, z ktorých bolo 65 835 silne podvyžívejúcich, rachitických, ohrozených tuberkulózou.³⁹

Významnou zložkou činnosti sestier bola aj návštavná služba v prirodzenom prostredí dieťaťa. Vytvárala priestor na posúdenie fyzikálnych, psychologických a sociálnych podmienok prostredia, v ktorom dieťa vyrastalo, a tým aj rizikových faktorov, ktoré mohli nepriaznivo vplyvať na psychický vývin dieťaťa. Súčasne boli sestry pre matky aj poradcami v sociálnych, výchovných a zdravotných otázkach.⁴⁰ Pri domáčich návštavách taktne upozorňovali matky, na chyby, ktorých sa pri starostlivosti o deti dopúšťali, a poučali ich v otázkach ošetrovania dieťaťa. Dbali, aby matky správne pochopili lekárské pokyny. Ak to bolo nutné, zaučili matky do prípravy jedla pre dieťa, nesmeli však udeľovať lekárské rady. O výsledkoch návštev informovali lekára. O činnosti poradne sa každý mesiac viedli správy.

³⁵ Poradne Našim deťom boli prvými pracoviskami, kde postupne nachádzali svoje uplatnenie diplomované sestry. V spolupráci s lekárom sa podieľali nielen na poskytovaní zdravotnej starostlivosti, ale aj na zdravotno-osvetovej práci.

³⁶ STRUŠKOVÁ, R.: Pôsobení diplomovaných sester a jejich snahy v sociálno-zdravotnej práci na venkov. In Československá nemocnice, 1936, roč. 6, č. 8, s. 259 – 261.

³⁷ Informácie sa týkali starostlivosti o dojčatá, staršie deti, postupu pri ošetrovaní chorých detí v domácom prostredí a pod.

³⁸ Pripravovali program zdravotno-výchovnej práce, zostavovali mesačné správy a podľa možnosti získávali dobrovoľné pracovníčky pre pomoc v poradni.

³⁹ KAFKOVÁ, ref. 22, s. 61.

⁴⁰ MOROVICSOVÁ, Eva – FALISOVÁ, Anna: Community Child care in the first Czechoslovak republic. In Nursing of the 21st century in the process of changes 2013. Nitra : Faculty of Social Sciences and Health care Constantine the Philosopher University in Nitra, 2013, s. 233 – 239.

Očkovanie detí

Poradne Našim deťom pôsobili ako okresné strediská aj pri vykonávaní profilaktického očkovania detí proti záškrtu, ktoré odporúčalo MVZTV výnosom č. 1989 v roku 1929.⁴¹ Profylaktické očkovanie sa začalo v roku 1934.⁴² Podľa výnosu MVZTV č. 28797 z roku 1935 bolo očkovanie proti záškrtu dobrovoľné.⁴³ Výnos súčasne obsahoval podrobné direktívy pre lekárov, ktorí vykonávali očkovanie.⁴⁴ V rokoch 1934 – 1938 bolo zaočkovaných 37 822 detí.⁴⁵

Aktivity realizované v školskej hygiene

Významný prínos poradní bol v odbore školskej hygieny, kde sa lekári a sestry podieľali na riešení týchto úloh:

*Presadzovanie kolektívnej a individuálnej zdravotnej a sociálnej výchovy sa realizovalo viacerými spôsobmi, napr. získaním učiteľov pre spoluprácu v šírení zdravotnej výchovy a preventívnych opatrení, realizáciou prednášok a kurzov pre rodičovské združenia, pre deti, predovšetkým však pre dospevajúce dievčatá a chlapcov. Prednášky zabezpečovali lekári a sestry nielen v školách, poradniach, ale aj na verejných zhromaždeniach. Zameriavalu sa na šírenie základných hygienických zásad a opatrení, správnu výchovu detí, organizáciu domácej starostlivosti a pod.*⁴⁶

Ďalšou formou bola *realizácia kurzov prvej pomoci, prednášok zameraných na mentálnu hygienu, starostlivosť o chrup*, ale aj na poskytnutie informácií pri vykonávaní starostlivosti o svojich mladších súrodencov, o uplatňovaní hygienických zásad a pod. V tomto smere boli prínosné pravidelné kurzy zamerané na starostlivosť o dojčatá a malé deti pre žiačky meštianskych škôl podľa nariadenia ministerstva školstva a národnej osvety z roku 1925. Kurzy boli doplnené aj praktickými demonštráciami a cvičeniami a žiačky mali možnosť navštíviť poradne a tak získať skúsenosti priamo v praxi.⁴⁷

Poradne spolupracovali so školou aj pri zabezpečovaní preventívnych prehliadiok. Úzka spolupráca bola s poradňami pre voľbu povolania⁴⁸, čo bolo prínosom predovšetkým pre choré alebo znevýhodnené deti.

⁴¹ Výnos obsahoval aj poučenie o očkovacej látke a jej aplikácii. In BOKEŠOVÁ-UHEROVÁ, ref. 1, s. 227.

⁴² KAFKOVÁ, ref. 22, s. 66.

⁴³ Za najúspešnejšie sa pokladalo očkovanie u detí v predškolskom veku, minimálne 1 až 2-ročných.

⁴⁴ BOKEŠOVÁ-UHEROVÁ, ref. 1, s. 228.

⁴⁵ ANZENBACHEROVÁ, ref. 28, s. 45.

⁴⁶ ŠINDLEROVÁ, Marta Anna: Referát o pôsobení diplomovaných sester v lidových chov. In Československá nemocnice, 1936, roč. 6, č. 8, s. 261 – 262.

⁴⁷ ANZENBACHEROVÁ, Marie: Výroční zpráva o činnosti poraden Našim dětem za rok 1937. In Československá nemocnice, 1938, roč. 8, č. 2, s. 135 – 136.

⁴⁸ ANZENBACHEROVÁ, Marie: O poradnách Našim dětem. In Zprávy Čs. Červeného kříže, 1923, 3, s. 126. Pozri tiež: ROUŠAROVÁ, Jarmila: Práce a snahy diplomovaných sester ve školní hygiéně. In Československá nemocnice, 1937, roč. 7, č. 3, s. 113 – 115.

Spolupráca pri realizácii ozdravných akcií

Sestry sa podieľali na výbere detí pre štátne ozdravovacie akcie a štátne akcie proti rachitíde. Zároveň v rámci tejto činnosti vykonávali zdravotné prehliadky detí, sociálny prieskum v rodinách a ich výber na prázdninové pobytu.⁴⁹

Zdravotná starostlivosť a dozor v rodinách

V zmysle zákona č. 256 z 30. 6. 1921 Zb. z. a vládneho nariadenia č. 29 z roku 1930 o ochrane detí zverených do starostlivosti inej osoby a ochrane nemanželských detí vykonávali sestry zdravotnú starostlivosť a dozor v tých rodinách, kde boli deti zverené do starostlivosti inej osoby. Sestry boli vymenované do funkcie tzv. „dozorčí dôvěrnice“.⁵⁰ Dozor v rodinách mal predovšetkým preventívny charakter a bol zameraný na kontrolu prostredia, v ktorom dieťa vyrastalo, posúdenie jeho psychického vývinu a odhalovanie prejavov prípadného zanedbávania alebo týrания dieťaťa.

V prípade potreby sprostredkovala poradňa nemanželským a opusteným deťom, ale aj sirotám pomoc poručenských úradov. Personál poradne mal byť oboznámený so zdravotno-sociálnymi pomermi svojho okrsku (napríklad počet obyvateľstva, celková úmrtnosť, dojčenská úmrtnosť, výskyt tuberkulózy, infekčných chorôb, zamestnanosť obyvateľstva atď.). Ak ústavy, sirotince, školy a internáty nemali svojich lekárov, dohodli sa konkrétnie termíny, kedy deti z týchto inštitúcií absolvujú zdravotnú prehliadku v poradni. V stanovách poradní „Našim deťom“ sa uvádzala nutnosť dodržiavania ordinačných hodín, ošetrovateľský personál musel prichádzať zavčasu, aby deti včas pripravil na lekársku prehliadku. Hmotná pomoc sa mohla poskytovať len pre nemajetných, a to s odporúčaním lekára.⁵¹

Detské opatrovne

Dôležitú úlohu pri starostlivosti o deti plnili aj detské opatrovne. Opatrovne prijímalia deti od troch rokov, ktorých rodičia boli zamestnaní. Napríklad v roku 1936 fungovalo v Bratislavе 7 opatrovní. Okrem opatrovní v správe mesta fungovala aj detská opatrovňa kláštora uršulinok na Klobučníckej ulici.⁵² Dôležitý záhytný bod pre matky v núdzi predstavoval aj azyl pre matky a dojčatá na Radlinského ulici, kde sa nachádzal tiež azyl pre siroty a opustené deti.⁵³

Ošetrovateľská a zdravotná starostlivosť v rodinách

Návštevné ošetrovanie v rodinách sa začalo v roku 1920 v Prahe pod vedením americkej ošetrovateľky Miss P. V. Besomovej a neskôr sa rozšírilo aj do ďalších

⁴⁹ ANZENBACHEROVÁ, ref. 47, s. 135 – 136.

⁵⁰ ANZENBACHEROVÁ, ref. 28, s. 46.

⁵¹ SNA, f. E MVZTV, k. 4. Prozatímní stanovy a instrukce poraden „Našim dětem“.

⁵² KULHÁNEK, František: Prehľad sociálnych, sociálne-zdravotných spolkov a zariadení na Slovensku. Bratislava : Zemský sväz sociálnych a sociálne-zdravotných spolkov a zariadení na Slovensku, 1936, s. 77.

⁵³ SNA, f. E MVZTV, k. 4.

miest. Ošetrovateľská a zdravotná starostlivosť v rodinách sa poskytovala na základe žiadosti, ktorú rodina podala na referát spolku ČSČK. Boli to predovšetkým nemajetné viacčlenné rodiny. V jednej miestnosti žilo až 10 – 12 ľudí vo veľmi nevyhovujúcich hygienických podmienkach (predovšetkým pre deti). Návštevné ošetrovanie spočívalo v preskúmaní pomerov v rodine a v zhodnotení jej celkovej situácie. Zameriavalo sa na posúdenie vývoja detí a zdravotného stavu členov rodiny, sledovanie sociálnych príčin rôznych defektov a v tejto súvislosti aj na naplánovanie ďalšej vhodnej pomoci. V niektorých prípadoch postačovala len jedna návšteva v rodine, keď sestra po vyšetrení pomerov usúdila, že charakter daného problému si vyžaduje iba usmernenie členov rodiny a poskytnutie vhodných informácií. V prevažnej miere si riešenie problémov konkrétnych rodín vyžadovalo ešte ďalšiu starostlivosť a poskytovanie rôznych foriem pomoci. Starostlivosť bola náročná a sestry a sociálne pracovníčky často narážali na mnohé problémy a nepochopenie práve zo strany členov rodín.⁵⁴ Návštevné ošetrovateľstvo bolo náročné na čas a svojím rozsahom sa stávalo nezvládnuteľným. Ako organizovaná činnosť sa udržalo do roku 1925 a pre nedostatok sestier postupne zanikalo.

Dôsledky hospodárskej krízy v roku 1929 viedli k zvýšeniu chorobnosti, a to predovšetkým v prípade sociálne slabších vrstiev. Preto ČSČK v roku 1929 opäť uviedol do činnosti ošetrovateľskú a zdravotnú službu v rodinách, ktorá poskytovala starostlivosť výhradne nemajetným rodinám. Prácu ošetrovateľskej a zdravotnej služby v rodinách viedlo kuratórium ústrednej sociálnej poisťovne sociálneho úradu hl. mesta Prahy spolu s ČSČK. Bezplatná ošetrovateľská a zdravotná starostlivosť v rodinách sa postupne rozšírila z Prahy do ďalších miest.⁵⁵ V roku 1930 bola aktivovaná v Brne, Olomouci, Moravskej Ostrave, od roku 1931 v Plzni, neskôr aj v ďalších mestách, napr. v Opave (1934), Českých Budějoviciach (1935), Pardubiciach, Jihlave a Přerove (1936). Na Slovensku sa zdravotná a ošetrovateľská služba v rodinách zaviedla do praxe od roku 1932 v Bratislave, o rok neskôr v Košiciach a v roku 1936 v Turčianskom Svätom Martine, Banskej Bystrici a Nitre.⁵⁶

Návštevné ošetrovanie bolo náročné, riešenie problémov si v mnohých prípadoch vyžiadalo spoluprácu sestier s inými odborníkmi. Bez zapojenia rodiny a jej aktívnej účasti na starostlivosti o svojho člena sa pozitívne výsledky dosahovali len veľmi ťažko.⁵⁷

⁵⁴ CHUDĚJOVÁ, [?]. Sociální služba v Praze VII. In Zprávy Čs. Červeného kríže, 1921, 1, s. 157 – 158.

⁵⁵ Sestry spolupracovali s poradňami, nemocnicami a inými sociálno-zdravotnými inštitúciami. Aj nadálej zápasili s mnohými sociálnymi a ekonomickými problémami, ktoré sa v konkrétnej rodine opakovali. Často narážali na odmietavý postoj voči navrhovaným opatreniam práve zo strany samotných rodín.

⁵⁶ MÁNKOVÁ, Anna: Ošetrovateľská a zdravotná služba v rodinách. In Československá nemocnice, 1936, roč. 6, č. 2, s. 62 – 65.

⁵⁷ Ako príklad môžeme uviesť poskytovanie starostlivosti o 12-ročného ochrnutého chlapca s hydrocefalom. Do štyroch rokov bol zabaľovaný do perinky, rozvoj reči nebol oneskorený, rozprávať začal v prvom roku života. V šiestich rokoch boli u chlapca vykonané nápravné operácie, postaviť sa dokázal ako 9-ročný. Dosahoval priemernú inteligenciu, ale vzhľadom na svoje postihnutie nenavštevoval školu. Základné exekutívne funkcie ako počítanie a čítanie získal od rodičov, avšak rozvoj ďalších schopností bol zanedbaný. Rodina odmietla umiestnenie chlapca do

Zriaďovanie zdravotných staníc ČSČK

Starostlivosť o deti zabezpečovali aj zdravotné stanice ČSČK, ktoré začali svoju činnosť v roku 1921, keď bolo otvorených 21 zdravotných staníc, z toho v Čechách 12, na Morave 5, na Slovensku 2 a v Podkarpatskej Rusi 2.⁵⁸ Hlavnou náplňou zdravotných staníc bola zdravotná výchova a preventívna starostlivosť o jednotlivé skupiny obyvateľstva. Stanice so zameraním na detskú populáciu organizovali kurzy tematicky orientované na starostlivosť o dieťa, poskytovanie prvej pomoci, poskytovanie starostlivosti chorým deťom v domácnostiach a iné. Pre deti boli zriaďované zdravotné kolónie, dispenzáre, zubné ambulatóriá. Slúžili predovšetkým nemajetným a spravidla boli súčasne dispenzárom aj pre ľudí postihnutých tuberkulózou, poradňou pre mladých ľudí, poradňou pre ochranu matiek a dojčiat; neskôr boli rozšírené o poradňu pre tehotné ženy a o školskú zubnú poradňu. Na riešení sociálnej a zdravotnej otázky sa podieľala aj cirkev. Vo viacerých mestách katolícke diecézy zriadili detské jasle a útulky pre batolatá, kde starostlivosť deťom poskytovali rehoľné sestry. Pri prijímaní detí do týchto zariadení sa nezohľadňovala náboženská príslušnosť, rozhodujúcim faktorom bola možnosť prijatia podmienená kapacitou voľných miest.⁵⁹

Starostlivosť o deti postihnuté tuberkulózou

Osobitnú pozornosť si vyžadovali deti postihnuté tuberkulózou. Nepriaznivé zdravotné pomery a vysoký počet pacientov infikovaných tuberkulózou mali negatívny vplyv aj na vzostup detskej tuberkulózy. Na tento problém spomína aj Dr. I. Stodola.⁶⁰ Ambulancia pre tuberkulózou postihnuté deti začala fungovať 1. mája 1922 na Internej klinike Lekárskej fakulty UK v Bratislave. Ordinovalo sa trikrát do týždňa, raz týždenne sa uskutočňovali röntgenové vyšetrenia. V lete

---

ústavnej starostlivosti. Počas poskytovania návštenej starostlivosti, ktorá trvala tri roky, sa podarilo v spolupráci s učiteľkou obecnej školy a súkromnou učiteľkou hudby rozvinúť vedomosti a záujmy chlapca. Rodina vhodne prispôsobila prostredie motorickému vývoju chlapca, ktorý sa postupne naučil pohybovať s pomocou barlí. Aj napriek nepriaznivej prognóze sa z neho stal milý a veselý chlapec. In MÁNKOVÁ, Anna. Ošetrovateľská a zdravotnícka služba v rodinách. In Československá nemocnice, 1937, roč. 7, č. 3, s. 112.

⁵⁸ RYBNÍČKOVÁ, ref. 32, s. 115 – 116.

⁵⁹ KAFKOVÁ, ref. 22, s. 57.

⁶⁰ „Na hlas umieračika, ktorý sa ozýval bojazlivo, ale prenikavo, spomínam si aj po rokoch. V tých časoch, v čase mojej mladosti, sa umieračik u nás na dedine rozoznieval akosi často. A vždy oznamoval bôľ, žalosť, stratu v rodine, zavŕšenie utrpenia. Potom z domca, na ktorom visela šarlátovočervená ceduľa, putoval neraz iba rozvíjajúci sa život za rozváľané múry starého cintorína. [...] Do pamäti sa mi nezmazateľne vryla i Františka Mokrá. Mala tri deti. S tým najmladším, Ondríkom, som preskakoval kaluže, preliezal ploty, kŕmil sýkorky. Ondrik býval akýsi bledší ako ostatní šarvanci. Vedel krásne hrať na citarú, a tak bol pre nás všetkých Ondrikom citaristom. Potom Ondrik prestal medzi nás chodiť. Povedali nám, že ochorel, a my sme ho nesmeli navštíviť. Dostal suchoty. [...] A potom raz opäť zvonil umieračik... Pohreb som preplakal v komôrke. Pred očami sa mi nástojočivo vynárala izbietka u Mokrých, kde sme sa toľko hrávali. Okienka iba voľačo väčšie ako dlaň, zem posýpaná žitnými plevami. Všade páchlo potuchlinou. Na stole sem-tam demikát alebo ošítku zemiakov. Chleba vždy málo. Strýko Mokrý plietol z vŕbového prútia opálky a chodil ich predávať po okolitých dedinách, aby aspoň koľko-toľko prizarobil na poživeň pre rodinu. Po Ondrikovom pohrebe domček Mokrých obchádzala celá dedina...“ In BENIAK, ref. 2, s. 11.

umiestňoval dispenzár deti v prázdninových kolóniach a ozdravovniach. Na hygienické pomery v rodinách dozerali sociálne sestry ČSČK. Zároveň sa začalo s očkováním. Do polovice decembra 1922 bolo zaočkovaných 2500 detí na troch najväčších bratislavských školách. Výsledok akcie ukázal veľkú naliehavosť systematickej starostlivosti o tuberkulózne deti, pretože až 29 % diagnostických skúšok malo pozitívny výsledok. Počet evidovaných detí v poradniach z roka na rok stúpal.⁶¹ Napríklad za rok 1926 bolo uskutočnených 3425 lekárskych prehliadiok. Mnoho z nich odporučil dispenzár do sanatórií, letných detských osád, preventorií ČSČK. Pre deti z chudobných rodín boli lieky zaobstarané zdarma. ČSČK vypomáhal distribúciou potravín. Poradňa pravidelne vydávala poukážky na mlieko, obnosené šatstvo, plienky, uteráky, prikrývky, drevo, ale i peňažnú výpomoc.⁶² V prípade potreby odporúčala pobyt detí v tatranských liečebniach, prázdninových kolóniach, pri akútnej stavoch hospitalizáciu na klinike. Sociálne sestry pravidelne navštevovali rodiny s dojčatami.

Specifickým problémom bola záchrana tých dojčiat, ktorých jeden alebo obidva rodičia trpeli aktívnu tuberkulózou. Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v novembri 1926 súhlásilo so zriadením protituberkulózneho preventória pre dojčatá a malé deti s kapacitou 10 lôžok. Otvorenie protituberkulózneho preventória pre dojčatá a malé deti v kláštore rádu sestier Božského Spasiteľa v Bratislave sa konalo 3. marca 1927. Zariadenie prijímalu len zdravé dojčatá, resp. deti do 4 rokov z tuberkulóznych rodín, a ak boli voľné lôžka, tak aj deti z iných rizikových rodín. Deti vopred absolvovali lekársku prehliadku a deti staršie ako jeden rok museli byť zaočkované proti kiahňam.⁶³ Ak chovanci v preventóriu ochoreli, zvlášť na infekčnú chorobu, hospitalizovali ich v príslušnej nemocnici. Zariadenie viedol lekár schválený expozitúrou ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy.⁶⁴ Od ošetrovateľského personálu sa vyžadovalo absolvovanie kurzu ošetrovania dojčiat a detí. Začiatok činnosti preventória, prvého tohto druhu v republike, predstavoval prvý krok k záchrane zdravých detí žijúcich v rizikovom prostredí.⁶⁵

Zamedzením tuberkulózy na školách sa zaoberala nariadenie z roku 1905.⁶⁶ Učiteľ mal poučať žiakov, aby si pri kašli dávali ruku alebo vreckovku pred ústa, aby vreckovky často vymieňali a pľúvali nie na zem, ale do „pľúvatom“. Deti podozrivé z infikovania tuberkulózou mali ohlasiť lekárovi, a ak sa nákaza potvrdila, museli byť zo školy dočasne vylúčené. Triedy sa mali dvakrát do roka vybieliť, pričom stará vrstva maľovky na stenách sa mala najprv zoškrabáť a zakopať a až

⁶¹ SNA, f. E MVZTV, k. 4.

⁶² O rozsahu činnosti poradne poskytovala reálny obraz aj správa za prvý štvrtrok 1928, keď sa prehliadke podrobilo 1324 detí, uskutočnili sa röntgenologické a ďalšie potrebné vyšetrenia. Pacienti po dovršení 14. roku boli preradení do poradne pre dospelých.

⁶³ Aj personál sa musel preukázať vysvedčením o očkovaní proti kiahňam. SNA, f. E MVZTV, k. 4.

⁶⁴ Bol zodpovedný za správny výber chovancov, viedol pravidelné záznamy o zdravotnom stave každého dieťaťa. SNA, f. E MVZTV, k. 4.

⁶⁵ V novootvorenom zariadení boli dojčatá pod stálym lekárskym dozorom, v peknom počasí ich ošetrovateľky vyniesli v košoch do záhrady alebo ich vyložili na slnkom prežiarený balkón. Denné výdavky na jedno dieťa predstavovali sumu 13 korún a hradila ich nemocenská pokladnica a miestny spolok Masarykovej ligy proti tbc.

⁶⁶ Podrobnej inštrukcie prinášalo nariadenie ministerstva kultu a výučby č. 56000/1905.

potom sa malo pristúpiť k samotnému vybieleniu tried. Podlahy v triedach mali byť natreté lakovom alebo napustené olejom, aby sa neprášilo, nesmelo sa zametať nasucho, aby sa nevíril prach. Po každej hodine sa malo vетrať, dokonca aj v „najtuhšej zime“, a deti sa mali počas prestávok pohybovať na čerstvom vzduchu. Učiteľ mal dôsledne oboznámiť najmä starších žiakov o tuberkulóze a o spôsobe ochrany, o tom, ako vyhľadať lekársku pomoc, pričom, ako sa uvádzalo, „*nesmel ich nastraňať*“, ale povzbudiť, že tuberkulózu je možné liečiť a vyliečiť, ako aj o nutnosti dodržiavať preventívne hygienické opatrenia.

Protitrachómové poradne

Dôležitá úloha pri potláčaní trachómu⁶⁷ bola pripisovaná lekárskym prehliadkam školopovinných detí. Štátne obvodné lekári za prítomnosti správcu školy mali pravidelne prehliadnuť deti v každej triede a nakoniec vyhotoviť výkaz. Napríklad Okresný úrad v Žiline 11. mája 1926 zaslal Župnému úradu v Martine zápisnice o prehliadkach školopovinných detí v rámci daného regiónu. Hlásil, že rodičia trachómom postihnutých detí boli vyzvaní, aby dvakrát týždenne navštívili príslušného obvodného lekára a dodržiavali všetky pokyny. Pravidelné prehliadky nesmeli vynechať. Realita bola však úplne iná. Napríklad obvodný lekár vo Varíne hlásil Okresnému úradu v Žiline, že prehliadka školských detí sa konala v októbri 1925. Táto prehliadka bola zapísaná v školskom denníku, pretože osobitné zdravotné zápisnice neboli založené v žiadnej škole. Správcovia škôl však boli o tom upovedomení. „*Trachomatónne deti boli vyzvané, aby 2 krát do týždňa chodili ku mne, ale nechodia, len 2 krát do mesiaca.*“⁶⁸ Podobná situácia bola aj v ďalších regiónoch.

Celkovo bolo v roku 1927 na Slovensku 89 protitrachómových staníc. Ambulatóriá umožňovali liečbu každému chorému a oboznamovali ho s dodržiavaním hygienických zásad. Preventívnu prácu v nich začali uskutočňovať zdravotné tajomníčky.

Zdravotnoosvetová činnosť

Dôležitá úloha v oblasti starostlivosti o dieťa bola pripisovaná aj zdravotnoosvetovej práci v poradniach pre matky a deti. Ako súčasť zdravotnovýchovných aktivít začala v januári 1923 na Slovensku pôsobiť tzv. „Zdravotná výchovná jednotka ČSČK“, ktorá premietala filmy s problematikou boja proti tuberkulóze, starostlivosti o dieťa, hygienu a ī. Filmy boli sprevádzané poučnými prednáškami pre deti a dospelých v rôznych regiónoch Slovenska.⁶⁹ V roku 1926 ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy zapožičiavalo viaceré zdravotnoosvetové filmy.⁷⁰

⁶⁷ Trachóm – chronický zápal očných spojoviek a rohovky – sa na Slovensku vyskytoval sporadicky od napoleonských vojen. Príčinou masového šírenia choroby bola nedostatočná zdravotná starostlivosť, minimálna osveta medzi obyvateľstvom, nedostatočná hygiena a ī. Choroba zasiahla takmer celé územie Slovenska.

⁶⁸ SNA, f. E MVZTV, k. 92.

⁶⁹ SNA, f. Inštruktor Ministerstva sociálnej starostlivosti, k. 10.

⁷⁰ K novému zdraví (film o boji proti tuberkulóze); Bud' pripáren (skautský film); Boj proti epidé-

Centrálne orgány prízvukovali: „Lekári okresní, obvodní a mestskí nech sú upozornení na tieto filmy a vyzvaní, aby pri programe miestnych filmových predstavení uplatňovali podľa možnosti svoj vplyv v tom smere, aby menované filmy ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy boli premietané. Doporučuje sa použiť ich k zvláštnym odborným prednáškam filmovým, organizovaným miestnymi zdravotno-sociálnymi organizáciami alebo inštitúciami.“⁷¹ Mestský magistrát vo Zvolene v súvislosti so šírením zdravotnoosvetovej práce medzi obyvateľstvom konštatoval: „Je ľažko bojať s informovanosťou nášho obecenstva ohľadom podstaty a spôsobu ochrany proti nákažlivým chorobám. Žiaduce by bolo, keby sa cestou brožúrok, taktiež oznamov, obrazov poučiť mohlo obecenstvo. Najvhodnejším spôsobom sa núka ale poučenie cestou kinematografických obrazov.“⁷²

Expozitúra ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v roku 1926 informovala okresné úrady na Slovensku o dôležitosti zdravotnoosvetovej práce a zdôrazňovala: „Plagáty majú byť pomôckou k poučovaniu ľudu a treba ich použiť k prednáškam, alebo pre výstavy... Okresné úrady nech upovedomia o tom všetkých obvodných lekárov, ev. spolky, ktoré sa zaoberajú otázkami zdravotníckymi. Plagáty stoja k dispozícii okresným úradom a búdu im na požiadanie tunajším úradom zapožičané.“⁷³ Expozitúra ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy zaslala po 50 textoch výkladov k sériám obrazov o tbc a o starostlivosti o dojčatá. „Nech sú použité k doplneniu obrazových sérií, ktoré by boli dané k dispozícii tamojším úradom jednak ako návod ku krátkym prednáškam o tbc pre ľud a pre školy.“⁷⁴ Od okresných náčelníkov z celého Slovenska potom prichádzali hlásenia organizácií o priebehu zdravotnoosvetových podujatí.

Prínos aktivít na zlepšenie zdravotného stavu detí

Jednotlivé formy a aktivity, ktoré zastrešovali MVZTV, ČSČK, cirkev a spolky, mali široký záber. Vďaka ich realizácii sa podarilo podchytiť niektoré rizikové skupiny detskej populácie, ktorým sa následne venovala starostlivosť. Významná bola odborná starostlivosť a realizácia mnohých preventívnych opatrení. Aj napriek počiatočnému odmietaniu, nedôvere a pretrvávaniu zažitých povier a spôsobu života sa podarilo zapojiť matky do starostlivosti o svoje deti, pripravovať na rolu matky aj mladé dievčatá, zvyšovať záujem o zdravie a v pozitívnom smere aj meniť spôsob života. Musíme však konštatovať, že aj nadálej pretrvávali rozdiely medzi mestom a vidiekom, ako i rozdiely v spoločenských skupinách,

---

miám na Podkarpatskej Rusi (z činnosti epidemickej autokolóny); Mléko – nejdokonalejší potravina; Telovýchova (ľahká atletika); Fysiologie srdce. SNA, f. E MVZTV, k. 106.

⁷¹ SNA, f. E MVZTV, k. 106.

⁷² SNA, f. E MVZTV, k. 106.

⁷³ „Plagáty boli zapožičané a po skončení prednášok boli vrátené. Plagáty boli zaslané svojho času podľa poradia, ako okresné úrady urobili prihlášky, najskôr okresnému úradu v Kr. Chlmci, ten okresnému úradu vo Veľkých Kapušanoch. Ostatné okresné úrady zatiaľ prihlášky neuroobili, každý okresný úrad keď podstúpi plagáty nasledujúcemu okresnému úradu, oznámi to tiež župnému úradu, aby župný úrad mal vedomosť, kde sa obrazy nachádzajú.“ SNA, f. E MVZTV, k. 106.

⁷⁴ SNA, f. Krajinský úrad, administratívne oddelenia, 13. oddelenie – 1928, k. 67.

profesiách, rodinách a pod. Prezentované údaje však naznačujú záujem štátu, rôznych organizácií a odborníkov o riešenie aktuálnej situácie.

V medzivojnovom období sa podarilo vybudovať funkčný systém poradní pre matku a dieťa, vďaka ktorým sa začala preventívna starostlivosť o najmladšiu generáciu. Poradne evidovali čoraz viac matiek a detí a trpežlivou prácou lekárov a sociálnych pracovníkov sa postupne darilo odstraňovať nevedomosť, poverry, čeliť veľkej zaostalosti, zvyšovať zdravotnícku osvetu najmä medzi sociálne slabšími vrstvami obyvateľstva. Práve tam bola táto pomoc najviac potrebná.

MÓDNE ČASOPISY NA SLOVENSKU 1945 – 1989

Zuzana ŠIDLÍKOVÁ

Vysoká škola výtvarných umení, Centrum výskumu
Hviezdoslavovo námestie 18
811 02 Bratislava, sidlikova@vsvu.sk

ŠIDLÍKOVÁ, Zuzana. *Fashion Magazines in Slovakia 1945 – 1989.* This article represents the beginning of fashion journalism. Although fashion papers appeared in the Slovak magazine Dennica after 1908, we can speak about the beginnings of Slovak fashion journalism in the postwar period. In January 1949, the first Slovak fashion magazine Mariena was started. However, it was published for only one year, and in 1950 it was replaced by the magazine Móda – textil (Fashion – Textile). In 1961 it was renamed Naša móda (Our Fashion) and later in 1968 to Móda (Fashion). It became part of the editorial office and as well as a design studio, where after 1969 it began to implement its own models, published in the magazine. Magazine Móda have become interesting platforms for close cooperation of experts - editors, designers, photographers, and other technology professionals.

Kľúčové slová: móda; dizajn; časopis; módna fotografia; Vlasta Hegerová; Anna Bohatová;

Keywords: fashion; design; magazine; fashion photography; Vlasta Hegerová; Anna Bohatová;

Situácia v oblasti vydávania módnych, resp. ženských časopisov bola v 19. storočí odlišná na území Čiech a Slovenska. Medzi prvé takéto časopisy písané v českom jazyku patrila Lada, ktorá vychádzala od roku 1862. U nás sa prvý po slovensky písaný ženský časopis Dennica začal vydávať až od roku 1898, teda o 36 rokov neskôr, pričom prvé módne rubriky vznikali od roku 1908. Skôr, než budeme venovať pozornosť periodikám druhej polovice 20. storočia, je preto dôležité uvedomiť si niekoľko dôležitých faktov na poli módnej žurnalistiky. Hoci rok 1918 a vznik Československa bol prvým podnetom na vznik „slovenskej módnej tvorby“ a rovnako otvoril priestor na podporu slovenskej módnej žurnalistiky, správy o móde sa objavovali len sporadicky v niektorých ženských, resp. spoločenských časopisoch, napr. Živena (1918 – 1938), Svet (1920), Slovenský svet (1921 – 1925), Nový svet (1926 – 1938), Ozvena (1931 – 1934), Nová žena (1938 – 1939), Dennica (1938 – 1939), a taktiež aj v niektorých denníkoch, napríklad Slovák a jeho príloha Slovenka. Ani v medzivojnovom období však na Slovensku neexistoval špecializovaný módny časopis, v domácom prostredí sa využívali časopisy české, nemecké, maďarské, zriedkavejšie anglické či francúzske.

O počiatkoch módnej žurnalistiky na Slovensku môžeme hovoriť až v povojnovom období v súvislosti s časopisom Mariena, a to od roku 1949. Vydávala ho Živena, vydavateľstvo, ktoré patrilo Československému zväzu žien. Časopis

vychádzal raz mesačne, zodpovednou redaktorkou a zároveň kresliarkou bola Miroslava Uhrínová-Gräffingerová. Obsahom časopisu neboli texty, slúžil vyslovene pre ženy, ktoré sa chceli inšpirovať a vyhotoviť odev, pre krajčírky, resp. na domáce štie. Ponúkal kresby modelov a ich stručný popis. Časopis bol vydávaný len rok, už od roku 1950 ho nahradil časopis *Móda – textil*. V roku 1961 sa zmenil názov na *Naša móda* a od r. 1968 bol vydávaný pod krátkym názvom *Móda*.

Prvou šéfredaktorkou bola od roku 1951 Marta Štefániková-Hodálová, v roku 1958 nastúpila na túto pozíciu Anna Chudíková, o dva roky neskôr (1960) Rút Vávrušová. Módnu rubriku v časopise viedla už dlhší čas výrazná osobnosť – Mária Lörinczová, ktorá sa v roku 1969 stala šéfredaktorkou. V tomto roku bol zároveň založený nový módny časopis – *Dievča*. Ako názov napovedá, bol určený pre mladú generáciu dievčat od 14 rokov. Na vedúcej pozícii sa Lörinczová udržala len krátko, politické čistky v kritickom období spôsobili zmenu na vedúcej pozícii, od roku 1972 bola vedením redakcie *Móda* poverená Emília Šandorová, časopis *Dievča* začala viesť Elena Girethová (obe až do roku 1990).

Cieľom časopisu bola „*výchova ku vkusu a estetickému cíteniu*“ v oblasti odievania. Okrem módy časopis prinášal i kultúrnu rubriku, pravidelne sa objavovali témy o kultúre bývania, zdravej výžive, kozmetike, výchove detí, zodpovedne sa venoval poradenstvu na základe otázok čitateľiek. Módna rubrika predstavovala odevy na rozličné príležitosti, dbalo sa na variabilitu odevných typov – od odevov na každodenné nosenie cez pracovné odevy, odevy pre učiteľky, pre plnoštíhle ženy až po spoločenské odevy – na plesy, svadby či do divadla. Časopis prezentoval odevy z ÚBOK-u a kolekcie priemyselných podnikov z Československa. Neskôr pribudli odevy z vlastného ateliéru. Hoci na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že vydávanie módneho časopisu bolo apoliticke, šéfredaktorka podliehala priamo Československému zväzu žien (resp. po vzniku federácie Slovenskému zväzu žien), ktorý určoval nielen obsahovú stránku časopisu, ale zasahoval napríklad i do fotografií. Podľa spomienok návrhárky, redaktoriek a fotografa sa cenzúra objavovala nielen pri spoločenských rubrikách, pohoršenie spôsobovali napríklad aj fotografie modeliek v úzkych nohaviciach (fotografie boli dôvodom na prepustenie Karola Kállaya, napokon len dočasné), ale i príliš krátke sukne či fotografie s pozadím výškových budov (ktoré údajne odkazovali na kapitalistický Manhattan). Takto si na situáciu spomína vo svojich memoároch fotograf Karol Kállay: „*Šéfredaktorka Mimi Lörinczová a hlavná módná redaktorka Vlasta Hegerová boli skvelé. Aj neskôr, po odchode Mimi Lörinczovej z miesta šéfredaktorky a jej nahradení Milkou Šandrovou, sa veľa nezmenilo. Milka statočne odrážala sporadické útoky od niektorých súdružiek zo Zväzu slovenských žien, ktorému časopis patril.*“¹

Časopisy Móda a neskôr Dievča sa stali výnimocnou platformou na rozvoj módnej fotografie na Slovensku. Medzi rokmi 1950 – 1990 pracovalo pre časopis tridsať päť fotografov.² Karol Kállay mal však medzi nimi najvýraznejšie postavenie, pre časopis fotografoval permanentne od roku 1955. Popri fotení módy pre tento časopis Kállay pracoval i pre zahraničné módne magazíny Saison v Berlíne

¹ KÁLLAY, Karol: *Potulky životom*. Bratislava : Ikar, 2006, s. 129.

² Kto sme a čo robíme? In *Móda magazín* '90, 1990, s. 4 – 7.

a Jardin des Modes v Paríži. Hoci možnosti vycestovať boli obmedzené, jeho módna fotografia opustila strohé dokumentárne ciele.

Sám spomína na svoje roky v Móde takto: „Často sme chodili fotografovať módu do Prahy. Vo voľných chvíľach som chodil do knižnice UMPRUM-u prezrieť si americký, anglický a francúzsky Vogue, ale aj Harper's Bazar a Jardin des Modes. Mimoriadne na mňa zapôsobili fotografie Richarda Avedona, Irvinga Penns, Guy Bourdina, Davida Bailyho, Jean-Loup Sieffa. (...) Bolo mi jasné, že móda, skutočná móda, sa robí v Paríži, Miláne, New Yorku a Ríme. No vedel som, že vizuálna stránka časopisu je v mojich a grafikových rukách a od nás závisí, ako bude časopis vyzerat, bez ohľadu na to, že sa pokúšame o profesionálny výsledok v amatérskych podmienkach.“³ Okrem Kállaya sa výraznejšie angažovali pri fotografovaní modelov pre časopis i ďalší, napr. Pavol Janek, Peter Francisci, Juraj Bartoš, Petra Skoupilová, Dana Vašátková, Jena Šimková či Vladimír Tupta.

V módnej rubrike pracovali v 70. rokoch štyri redaktorky. Medzi dlhoročné pracovníčky patrila Vlasta Hegerová, do redakcie prišla v roku 1961. Pri práci využívali redaktorky nielen domáce, ale i zahraničné módne časopisy, napríklad anglický Vogue, francúzsky Jardin des Modes, L' Écho De La Mode, Elle, nemeckú Burdu, Brigitte, taliansky Rakam a ďalšie. Ďalšími redaktorkami boli Mirka Imrišková, Vlasta Vančová, Viera Poláková. V kultúrnej rubrike pracovali na začiatku šesťdesiatych rokov Emília Šándorová, neskôr Katarína Štepková a Nina Harňáková. Grafickej úprave časopisu sa venovali napríklad Emil Barčík, Viera Žilinčanová, Vlasta Kozlová-Hegerová, Milan Veselý, neskôr Jana Mačugová, Sylvia Hložníková a ďalší.

Vývojové stredisko redakcie Módy

Ked'že rozsah stránok časopisu v priebehu rokov rástol a povolený počet strán módy z kapitalistickej cudziny bol limitovaný, bolo potrebné získať i viac modelov na prezentáciu. Preto sa redakcia rozhodla rozšíriť výrobu modelov zriadením vlastného vývojového centra.⁴ Od roku 1969 (1/1969) boli v časopise uverejňované vlastné modely. Najskôr len príležitostne, ale od konca roka 1970 (12/1970) sa začali modely uverejňovať čoraz častejšie a zároveň sa ich počet postupne zvyšoval. Vzniknuté vývojové centrum s krajčírskou dielňou nadobudlo v rámci Československa jedinečné postavenie. Tu vznikali odevné kolekcie, každý mesiac približne 20 modelov, ktoré slúžili ako inšpirácia ženám v Československu. Kolekcie označené ako „modely redakcia“ boli uverejňované naďalej spolu s odevmi z národných podnikov a výrobných družstiev, ale i ďalších vývojových center – napr. ÚBOK alebo bratislavské Výskumno-vývojové stredisko Makyty.

Získať predstavu o veľkosti vývojového strediska pomôže i počet zamestnancov: pre časopis Móda pracovalo 4 – 5 krajčírok, pre časopis Dievča 3 krajčírky, okrem toho jedna strihačka a vedúca dielne. Textilné materiály dodávali často i domáce výrobné závody – napríklad trenčianska Merina, ružomberské Bavlnárske

³ KÁLLAY, ref. 1, s. 65 – 66.

⁴ Redakcia s vývojovým strediskom v priebehu rokov menila adresu. Začiatkom sedemdesiatych rokov sídlila na Prazskej ulici, neskôr na Martanovičovej. V osmdesiatych rokoch sa prešťahovala na Leninovo námestie (dnes Jakubovo) do priestorov dnešného Divadelného ústavu.

závody V. I. Lenina, Poľana v Opatovej a ďalšie podniky (VHJ Slovákatex) –, pre ktoré bola prezentácia v časopise zaujímavým spôsobom propagácie.

Dôležitú úlohu zohrávala spolupráca dielne a redakcie s Ústavom bytovej a odevnej kultúry v Prahe, ktorý určoval hlavnú líniu a trendy pre Československo. Rozpracovával ich v štvorročných kolekciách, ku ktorým organizoval semináre. Zúčastňovali sa na nich návrhári odevných a pletiarskych podnikov, rovnako i redaktorky z Módy a vedúca vývojového strediska. Redakcia a pracovníci vývojového strediska Módy každoročne spolu so zamestnancami ÚBOK-u navštievovali *Medzinárodný kongres módy*⁵. Okrem týchto cest však nebolo možné vycestovať, najmä krajiny západnej Európy zostávali neprístupné. Paríž zostával v spomienkach redakcie i po mnohých rokoch ako obdivované a nedostupné centrum módy.

Od vzniku vývojového centra sa stala návrhárkou Vlasta Hegerová, ktorá už v redakcii pracovala ako redaktorka, kresliarka a v neposlednom rade aj grafická dizajnérka.

Po štúdiu na brnianskej Škole umeleckého priemyslu (1951 – 1954) nastúpila do vývojového ateliéru Textilnej tvorby – najsíkôr v Prostějove, od roku 1958 v Bratislave. Na obdobie, keď pracovala v časopise, si spomínala takto: „*Kedže časopis Móda patril vydavateľstvu Slovenského zväzu žien, hlavnou požiadavkou bola tvorba pre „socialistickú ženu“. Mala byť jednoduchá a skromná, ostrým zrakom sa sledovali modely i manekýny. Obsah časopisu sa odvíjal od plánov na jednotlivé ročné obdobia. V každom čísle dominovala „nosná“ téma mesiaca (dovolenky, hory, kostýmy, spoločenské príležitosti). (...) Mojím návrhárskeym vyznaním bola a je jednoduchosť. Mnohoročné skúsenosti ma priviedli k názoru, že móda je pre módychtivé ženy akousi opornou palicíkou, pomocou ktorej možno zvyšovať sebavedomie. Svoje zohrávajú aj spoločenské konvencie. Nič sa však nesmie preháňať.*“⁶ V osemdesiatych rokoch začala spolu s Hegerovou vo vývojovom ateliéri pracovať aj Anna Bohatová, absolventka pražskej Umeleckopriemyselnej školy od Zdeny Bauerovej (1976 – 1981).

Spolu s modelmi redakcia pripravovala i strihovú prílohu, ktorá sa stala výraznou inšpiráciou pre ženy. Podľa nej sa podomácky šili odevy na Slovensku, v Čechách, ale i v cudzine. Export časopisu smeroval i do ďalších krajín východného bloku – do ZSSR, NDR, MĽR. O jeho širokom dosahu napovie i počet výtlačkov: kým v januári 1950 sa vydávalo 27 000 kusov, v roku 1960 náklad stúpol na 65 000 a v záverečnom rozmachu v roku 1990 dokonca na 150 000 kusov mesačne.

Ideologický tlak na štruktúru i vizuálny charakter časopisu postupne slabol. Redakcia a vývojový ateliér sa tak stali zaujímavou platformou na úzku spoluprácu odborníkov, na profesionalizáciu redaktoriek, fotografiek a fotografov, návrhárok, ale i ďalších technologických odborníkov. Časopis ponúkal priestor na prezentáciu domácich podnikov, pravidelne mapoval situáciu na domácich módnich veľtrhoch a v rámci limitov domáceho odevného priemyslu sa snažil kultivovať vkus žien v Československu.

⁵ Medzinárodný kongres módy sa realizoval od roku 1955, od roku 1960 boli tieto prehliadky začlenené do štruktúr Rady vzájomnej hospodárskej pomoci. Na módnom kongrese sa stretávali zástupcovia vývojových centier krajín RVHP. Konal sa vždy na inom mieste v krajinách východného bloku. Zo Slovenska tu boli zástupcovia z Módy: fotograf a šéfredaktorka.

⁶ SIDLÍKOVÁ, Zuzana: Polstoročie odevného dizajnu na Slovensku. In *Designum*, 2008, roč. 14, č. 2, s. 23 – 24.

Po revolúcii sa situácia v oblasti módnej žurnalistiky radikálne zmenila. Veľký hlad po západných módnich trendoch spôsobil aj obrat v zacielení módnich časopisov. Vzorom sa stala predovšetkým zahraničná móda a západné odevné značky. Počet strán časopisu Móda sa začiatkom deväťdesiatych rokov rapídne znížil a napokon v roku 1999 časopis definitívne zanikol.

Obrázok č. 1: Obálka časopisu Móda, 1970.

Obrázok č. 2: Vlasta Hegerová: dámske šaty navrhnuté pre vývojové centrum Módy, 70. roky.
Foto: Ivan Kostroň.

Obrázok č. 3: Anna Bohatová: návrh pre vývojové centrum Módy, 1986.

Obrázok č. 4: Karol Kállay: módna fotografia uverejnená v časopise Móda, 1978.

ODBORNÉ ŠKOLY PRE ŽENSKÉ POVOLANIA 1922 – 1934

Adriana KIČKOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra historie
Hodžova 1, 949 74 Nitra, akickova@ukf.sk

KIČKOVÁ, Adriana. Specialized schools for female professions 1922 – 1934. Following article describes organization of specialized schools for women stated in Normal Organizational Statute of Specialized Schools for Female Professions in 1922 and 1934. Described are instructions about the administration, teachers and students.

Kľúčové slová: odborné školy pre ženské povolania; ženy; Československá republika;

Keywords: Specialized Schools for Female Professions; women; Czechoslovak republic;

Rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik nových štátov¹ viedol k zmenám, ktoré zodpovedali novej geopolitickej situácii. Nové pomery sa následne premietli do všetkých oblastí a systémov správy vrátane školstva a vzdelávania. Československá republika ako nový štát mala v otázke školstva pomerne ťažkú úlohu. Odlišnosti vo vzdelávacej sústave sa prejavovali v organizácii školskej sústavy ako takej, obsahovej náplni predmetov (od vyučovacieho jazyka po dejepis), časovej dotácií atď. Všetko v dôsledku predchádzajúceho štátneho zriadenia. Napriek pa-nujúcim nejasnostiam trojstupňová organizačná štruktúra školstva zostávala v Československej republike zachovaná. Základný kameň predstavovali ľudové a meštianske školy a detské opatrovne. Druhý stupeň reprezentovali stredné školy (klasické gymnázia, reálne gymnázia, reformné reálne gymnázia a reálky) a odborné školy (obchodné, priemyselné, špecializované odborné školy podľa priemyselného odvetvia, hospodárske, učňovské a školy pre ženské povolania). Podľa spôsobu financovania boli verejné a súkromné. Tretí stupeň predstavovali vysoké školy.² Všetky uvedené úrovne prechádzali od roku 1918 postupnou

¹ ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián. Slovensko v Československu 1918 – 1939. Bratislava: Veda, 2004, 687 s.; FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939. Bratislava: Veda, 2012, 543 s.; BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan. Kľúčové problémy moderných slovenských dejín. Bratislava: Veda, 2012, 395 s.; OLIVOVÁ, Věra. Dějiny první republiky. Praha: Karolinum, 2000, 359 s.

² KÁZMEROVÁ, Ľubica. Medzivojnové premeny školstva a kultúry. In Ferenčuhová, Bohumila – Zemko, Milan (ed.). V medzivojnovom Československu 1918 – 1939. Bratislava: Veda, 2012, s. 156.

transformáciou podľa potrieb nového štátneho zriadenia. Najzásadnejšie zmeny priniesli nové pomery do oblasti vzdelávania dievčat a žien na území Slovenska.³

Odborné školy pre ženské povolania začali na území Slovenska vznikať až po vzniku Československej republiky.⁴ Prvé školy tohto typu začali fungovať v krátkom čase, od školského roku 1919/1920. Medzi prvými zriadenými bola dievčenská odborná škola založená spolkom Živena v Turčianskom Svätom Martine.⁵ Keďže v českom prostredí tento typ škôl už fungoval, ale na území Slovenska sa rozbiehal takpovediac na „zelenej lúke“, bolo potrebné zjednotiť predpisy pre zakladanie týchto škôl, definovať po novom ich druhy, ako i vnútornú organizáciu. Unifikáciu a organizáciu tohto typu škôl upravoval zákon č. 75 zo 17. februára 1922. Rozdelil odborné školy pre ženské povolania na: 1. rodinné školy (živnostenské a gazzinské), 2. vyššie školy pre ženské hospodárske povolania a sociálnu službu.⁶ Novelizácia prijatého opatrenia sa uskutočnila v podobe zákona č. 252 z 20. decembra 1923. Ten zrušil menované typy škôl a ustanovil len jeden typ – *odborné školy pre ženské povolania*. Boli to školské zariadenia, ktoré pri vyučovaní venovali hlavnú pozornosť šitiu a úprave bielizne, ženským a detským šatám i zručnostiam potrebným na vedenie domácnosti.⁷ Delili sa na verejné a súkromné.⁸ Prijatý zákon sa svojím obsahom nevzťahoval na územie Podkarpatskej Rusi. Podrobne rozpracované predpisy o druhoch odborných ženských škôl, ich správe, učiteľoch, žiačkach i hospodárení vydalo ministerstvo školstva a národnej osvety 7. mája 1925 v podobe výnosu „*Dočasný normálny organizačný štatút odborných škôl pre ženské povolania*“. Na jeho základe bol účel odborných škôl pre ženské povolania definovaný takto:

1. teoreticky a prakticky vychovávať a vzdelávať dievčatá, školy odrastené, podľa zvýšených požiadaviek, ktoré doba kládla na ženu gazzinku, matku a občianku;
2. prehľbovať odborné znalosti žien a povznášať vôbec úroveň ženského vzdelávania;
3. pripravovať na samostatné povolanie v živnosti alebo službe sociálnej, alebo hospodársko-administratívnej.⁹

³ Z hľadiska obsahového zamerania tento typ poskytovaného vzdelania sa v predchádzajúcim období spájal so súkromnou iniciatívou rozličných reholí. Od 60. rokov 19. storočia sa v českom prostredí vo zvýšenej miere v tejto oblasti angažovali dobročinné spolky. Pod štátnu správu v podobe ministerstva kultu a vyučovania sa dostali odborné školy nariadením zo 6. augusta 1906 a 17. januára 1907. V roku 1908 bol pre odborné ženské školy vydaný organizačný štatút spolu s učebnou osnovou. Uvedené nariadenia platili len pre Čechy v Rakúsko-Uhorskej monarchии.

⁴ V Čechách (počas existencie bývalej rakúsko-uhorskej monarchie) tento typ škôl existoval už pred vznikom Československej republiky.

⁵ BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomností. In Slovenská archivistika, 1974, ročník IX., č. 1, s. 132; VALACH, Július. Činnosť Živeny v medzivojnovom období. In Kmetianum, 2005, ročník X., č. 1, s. 55 – 56.

⁶ Zákon č. 75 zo 17. februára 1922, paragraf č. 3.

⁷ Normální organizační statut odborných škol pro ženské povolání. Praha: SNP, 1938, s. 3.

⁸ Verejné školy financoval výhradne štát alebo štát v súčinnosti s inou inštitúciou, alebo iná verejnoprávna inštitúcia, napr. obec.

⁹ Normální organizační statut a učební osnovy odborných škol pro ženské povolání. Praha: SPN, 1925, s. 5.

Z hľadiska organizácie rozdeľoval odborné školy pre ženské povolania do nasledujúcich kategórií:

1. školy rodinné (ročné, dvojročné),
2. päťmesačné školy pre vedenie domácnosti a päťmesačné školy kuchárske,
3. živnostenské pracovne (na šitie bielizne, šiat, na vyšívanie, pre modistky; avšak podľa potreby aj pre iné odbory ako vytváranie čipiek, rukavičiek atď.),
4. školy pre sociálnu službu s pripojenou školou pestúnek,
5. ľudové dievčenské školy pokračovacie (ročné, dvojročné),
6. kurzy ľudové (zamerané na šitie bielizne, šitie šiat, pre modistky, kurzy varenia, kurzy zamerané na pranie, žehlenie a iné práce domáce, na výchovu a opatruvanie detí, na vedenie domácnosti),
7. kurzy špeciálne:
  - odboru odevníckeho (zamerané na kreslenie strihov na bielizeň alebo šaty, na aranžérstvo, na výzdobu bielizne alebo šiat, pranie a žehlenie jemnej bielizne, žehlenie leskom, vyšívanie, paličkovanie čipiek, úpravu dámskych klobúkov, drobné práce ozdobné),
  - odboru gazdinského (pre jemnú kuchyňu a zaváranie).¹⁰

Novelizácia predpisu sa uskutočnila opäťovne formou výnosu ministerstva školstva až 17. februára 1934.¹¹ Pokiaľ ide o obsah, nový výnos, rozdelený do siedmich oddielov, definoval presnejšie podmienky celkového fungovania škôl. Od spôsobu a požiadaviek na zriadenie takýchto škôl cez obsah výučby až po podmienky hospodárneho vedenia jednotlivých typov odborných škôl pre ženské povolania. Predpis z roku 1934 jemne modifikoval účel tohto typu škôl v poslednom bode oproti predchádzajúcemu zneniu. Účel ženských škôl videl v príprave žien na samostatnú činnosť „len“ v ženských povolaniach.¹²

Z hľadiska založenia ženských škôl iniciátor či iniciátorka založenia súkromného školského zariadenia predkladali žiadosť na ministerstvo školstva. Dokument musel obsahovať presné zdôvodnenie dôležitosti založenia takejto školy v regióne či obci, d'alej zoznam miestností na vyučovanie (od zborovne po triedy), potvrdenie o zdravotnej spôsobilosti miestností na vyučovanie, (trojmo) budúci organizačný štatút (obsahujúci prijímacie podmienky, podmienky zápisu, školské poplatky) a (trojmo) učebné osnovy budúcej školy. Ak žiadosť podával spolok či odborná organizácia, museli predložiť okrem vyššie uvedeného aj meno budúcej správkyne vrátane jej rodného listu spolu s dokladom o jej štátnej

¹⁰ Normální organizační statut, ref. 9, s. 5-6. Na vytvorenie predstavy o učebných osnovách uvádzam učebné osnovy školy rodinnej dvojročnej. Povinné predmety: vyučovací jazyk, vychovávateľstvo, zdravoveda a starostlivosť o dieťa, občianska náuka, počty, náuka o potravinách, šitie prádla a náuka o látkach, šitie šiat a modistvo, varenie, domáce hospodárenie a stolovanie, hospodárske cvičenia, pranie a žehlenie, telocvik, spev. Medzi nepovinné predmety sa radil cudzí jazyk, resp. iné predmety podľa aktuálneho záujmu študentiek. Celkové zameranie vyučovania smerovalo k potrebám praktického života. Teória bola obmedzená na nevyhnutnú mieru. Najväčšiu časovú dotáciu mal predmet varenie. Pozri Normální organizační statut, ref. 9, s. 7-13.

¹¹ V roku 1934 bolo československých odborných škôl 102, zhruba 40 nemeckých a jedna maďarská. PLACHT, Otto – HAVELKA, František. Příručka školské a osvětové praxe. Praha: SPN, 1934, s. 1149 – 1150; BILČÍK, ref. 5, s. 132-133.

¹² Normální organizační statut, ref. 7, s. 5-6.

príslušnosti i mravnej bezúhonnosti. Podklady dopĺňalo čestné vyhlásenie danej osoby, že škola bude predstavovať jej hlavnú pracovnú činnosť.

Podľa druhu sa tento typ škôl, na základe výnosu z roku 1934, členil do dvoch samostatných kategórií:

1. Denné školy

- A. Dvojročné ženské odborné školy (živnostenské pracovne, školy pre vychovávateľky, školy pre sociálnu službu, školy pre vzdelávanie ústavných správkyň, odborné školy modistické).
- B. Jednorocné školy rodinné (ročná škola rodinná, rodinná škola pre abiturientky; päťmesačná škola pre vedenie domácnosti, päťmesačná škola kuchárska, ročná škola kuchárska, školy pre pestúnce v domácnosti).
- C. Učiteľské ústavy pre odborné školy ženských povolanií.

2. Kurzy

- A. Ľudové ženské školy pokračovacie (poskytovali vedomosti potrebné na vedenie domácnosti a výchovu detí ženám cez deň zamestnaným).
- B. Školy pre pomocníčky v domácnostiach (ročné alebo dvojročné).
- C. Kurzy ľudové a špeciálne:
  - Ľudové (kurzy zamerané na štieť bielizne, na štieť šiat, pre modistvo, zamerané na varenie, na pranie, žehlenie a iné domáce práce, na starostlivosť o dieťa, na výchovu detí, na vedenie domácnosti a ďalšie podľa potreby).
  - špeciálne, poskytovali podrobnejšie znalosti v príslušných odboroch. Vnútorne sa členili takto:
    1. *špeciálne kurzy odboru odevníckeho* (kurzy zamerané na štieť bielizne alebo šiat, kreslenie strihov na bielizeň alebo na šaty, aranžérstvo, na výzdobu bielizne alebo šiat, pranie a žehlenie jemnej bielizne, vyšívanie, paličkovanie čipiek, úpravu dámskych obliečok, drobné práce ozdobné a iné kurzy podľa potreby);
    2. *špeciálne kurzy odboru gazdinského* (kurzy zamerané na varenie, správnu výživu, detskú stravu, diétetu, vegetariánsku stravu, jemnú kuchyňu, studenú kuchyňu, zaváranie a ďalšie kurzy podľa potreby).¹³

Vo všeobecnosti odborné školy pre ženské povolania spravovali riaditelia alebo správcovia za súčinnosti kuratória a dozoru ministerstva školstva a národnej osvety. Kuratórium ako „riadiaci orgán“ sa z hľadiska kompetencií staralo predovšetkým o výučbové miestnosti, spravovalo finančné prostriedky potrebné na chod školy, určovalo výšku poplatkov (ktoré však muselo schváliť ministerstvo), ustanovovalo riaditeľa a učiteľov, poskytovalo úľavy alebo celkové odpuštenie školného, udeľovalo štipendiá žiakom na základe prospechu a správania, zostavovalo každoročný rozpočet pre školu. V prípade potreby kuratórium

¹³ PLACHT - HAVELKA, ref. 10, s. 1151-1152; Normální organizační statut, ref. 7, s. 5-6. V školskom roku 1937/1938 bolo na Slovensku 20 odborných škôl pre ženské povolania. KÁZMEROVÁ, Ľubica. Vznik a rozvoj slovenského školstva. In V medzivojnovom Československu 1918 – 1939. Bratislava: Veda, 2012, s. 165.

uskutočňovalo zásahy do organizačného štatútu školy. Z hľadiska personálneho obsadenia v kuratóriu zasadali zástupcovia „vydržovateľov školy“, zástupcovia zainteresovaných spolkov a organizácií, zástupca príslušnej obchodnej a živnostenskej komory, zástupca, resp. zástupcovia učiteľského zboru, riaditeľ, resp. správca školy; rovnako i ministerstvo školstva bolo oprávnené vyslať do kuratória svojho zástupcu.¹⁴ Kuratórium ako orgán zasadalo minimálne štyrikrát ročne. Mimoriadne schôdze zvolával predseda, kedykoľvek to uznal za vhodné alebo ak to navrhli 2/3 členov; v takom prípade sa zišli najneskôr do 14 dní. O priebehu schôdze a priatých uzneseniaciach sa vypracovával písomný záznam. Riaditeľ/správca školy z hľadiska kompetencií zodpovedal za celkový stav školy zo stránky administratívnej i pedagogicko-didaktickej. Rozsah jeho povinností bol široký. Vykonával s pomocou pedagógov každoročný zápis žiačok, dbal na správne vedenie triednych kníh a katalógov, od každého učiteľa v z bore požadoval do 16. septembra podrobny rozvrh učiva jeho predmetu, zvolával porady zboru (úvodné¹⁵, kvalifikačné porady, v prípade potreby mimoriadne porady).¹⁶ Stanovoval na začiatku každého školského roka pre každú triedu/kurz triednu učiteľku/učiteľa¹⁷, správcu zbierok pomôcok, zostavoval rozvrh hodín, vykonával hospitácie, dozeral na školský inventár, viedol úradnú korešpondenciu školy.¹⁸ Agenda riaditeľa mala presne stanovené termíny, pomenované *kalendárium*, uvádzajúce na každý mesiac konkrétny dokument, vzor spracovania a presný dátum, dokedy ho bolo potrebné doručiť ministerstvu školstva.¹⁹ Najdôležitejšia

¹⁴ Členom kuratória mohol byť len československý štátny občan, ktorý mal právo voliť do obecného zastupiteľstva. Funkčné obdobie trvalo 3 roky. Členstvo v kuratóriu bolo čestné a vykonávalo sa bez nároku na finančnú odmenu.

¹⁵ Na základe porady bola vytvorená tzv. „zahajovacia správa“ v počte dvoch exemplárov. Obsahovala rozvrh hodín na prvý polrok, zoznam kurzov a nepovinných predmetov, výsledok zápisu na škole, zoznam učebníč. Vyučovacie predmety, pre ktoré nebola žiadna učebnica, sa museli uviesť zvlášť a zdôvodniť príčiny tohto stavu. „Zahajovacia správa“ sa predkladala do 16. septembra príslušného roka. Pri školách, kde pôsobilo viac ako 10 interných učiteľských osôb, sa podávala do konca septembra. Normální organizační statút, ref. 7, s. 9 -21.

¹⁶ Riaditeľ/správca do 7. septembra daného školského roka podával ministerstvu školstva a národnej osveti stručnú správu o výsledku zápisu do školy.

¹⁷ Triedna učiteľka predstavovala akéhosi prostredníčka medzi žiačkami a pedagogickým zborom. Prostredníctvom nej riaditeľ oznamoval žiakom dôležité správy, udeľoval pokyny. Hlavnou povinnosťou triednej učiteľky bolo viesť pedagogickú dokumentáciu, napr. vysvetliť na začiatku roka žiačkam školský poriadok, zostaviť abecedný zoznam žiačok, stanoviť zasadací poriadok v triede, označiť žiačkam rozvrh hodín a rozvesiť ho v triede, dozerať na poriadok a čistotu v triede, vyplniť správy a vysvedčenia, založiť triednu knihu, zapisovať vymeškané hodiny, podávať rodičom správy o prospechu podľa známok zapísaných v katalógu, oznamovať žiačkam výsledok kvalifikačných poriad atď. Normální organizační statút, ref. 7, s. 35-37.

¹⁸ Štátne odborné školy boli postavené na úroveň štátnych úradov a používali osloboodenie od platenia poštovného (i dopravného) v kontakte s inými štátnymi alebo celkovo verejnými úradmi, ako i v styku s úradnými stranami, ak išlo o verejný záujem. Obálky osloboodené od poplatkov sa označovali vetou „ve vči vyučování prosto poštovného“.

¹⁹ Ako príklad uvádzam niektoré vybrané podnety spojené s mesiacom, v ktorom im riaditelia museli venovať pozornosť. V septembri (dodatačný zápis, porada o oslobodení od školného, prihlášky učiteľiek na skúšku spôsobilosti), októbri (štátny sviatok, propagácia šetrnosti), novembri (porady o učebných pomôckach, skúšky spôsobilosti, kvalifikačná porada), decembskom (podpory z domáčich fondov), januári (klasifikačná porada, vyúčtovanie školného za I. polrok),

správa vytvorená riaditeľom pre ministerstvo školstva (v piatich vyhotoveniach) po ukončení školského roka, zaslaná najneskoršie do 15. júla daného roka, bola tzv. *výročná (záverečná) správa*.²⁰ Od jej obsahu záviselo ďalšie fungovanie školy vrátane prípadných mimoriadnych dotácií. Kontrolu fungovania škôl od hospodárenia po obsahovú náplň jednotlivých predmetov zabezpečovali externé inšpekcie minimálne raz do roka. Pre tento druh škôl jestvovali dvojaké kontroly, ministerské (týkali sa celého stavu školy zo stránky didakticko-pedagogickej)²¹ a odborné (týkali sa jednotlivých odborov zastúpených na škole).²²

Pedagogický zbor

Pedagógovia odborných škôl pre ženské povolania sa delili do dvoch kategórií, na štátnych (bud' *definitívni*, alebo *zmluvní*) a neštátnych (stáli, dočasné *zmluvní*, výpomocní a *zastupujúci*). Osoba, ktorá sa chcela stať učiteľom na odbornej škole, musela splniť najprv podmienky *všeobecné* (československá štátna príslušnosť, telesné a duševné zdravie potvrdené úradným lekárom, mravná zachovalosť, vek medzi 18. a 40. rokom života doložený krstným listom) a *zvláštne* (odborná spôsobilosť na daný predmet).²³ Po naplnení požiadaviek a úspešnom „konkurze“ zís-

---

vo februári (rozvrh hodín na II. polrok, učiteľská porada o odpustení školného), v marci (narodeniny T. G. Masaryka, mierová polhodinka), máji (deň Československo-rumunskej vzájomnosti), júni (revízia žiackej knižnice, záverečná porada, zápis a uzavretie školského roka, zaistenie prázdninových opráv), júli (žiadosti cudziniek o prijatie do ústavu, záverečná správa ministerstvu). Riaditeľ musel uchovávať a následne inšpekčným orgánom ministerstva predkladať napr. rokovací (podací) protokol, Vestník ministerstva školstva a národnej osvety od roku 1918, organizačný štatút zariadenia schválený ministerstvom školstva, učebné osnovy, zápisu porád učiteľského zboru, osobné výkazy učiteľstva, triedne katalógy a triedne knihy, zápisu o prijímacích skúškach, zoznamy žiačok oslobodených od telocviku a spevu, evidenciu všeobecne vylúčených žiačok, inventáre a katalógy knižnice, účty bežného školského roka, archív, knihu vychádzok, kam sa zapisovali exkurzie a výlety, zbierku tlačí potrebných pre chod školy a kroniku ústavu (obsahovala dejiny školy od jej založenia, správy za každého školského roka, zmeny v učiteľskom zbere, významné udalosti a exkurzie, stavebné úpravy v škole, inšpekcie, návštevy významných osobností, dobročinné zariadenia pri škole, zdravotný stav žiakov a štatistické prehľady). Normální organizační statut, ref. 7, s. 16-20.

²⁰ Obsahovala zloženie kurátória a počet jeho schôdzí, zoznam všetkých učiteľov vrátane predmetov, ktoré vyučovali v jednotlivých triedach, zoznam zamestnancov ústavu, počet uskutočnených porád, mimoškolskú činnosť učiteľov, zdravotný stav učiteľov a žiačok za predchádzajúci rok, správanie žiačok, charakteristiku sociálnej starostlivosti o študentky, odborné exkurzie, výlety a oslavy, výstavy žiačok, inšpekcie, štatistiku žiačok (abecedný zoznam a rodisko), zoznam učebníc na ďalší školský rok podľa oddelení a ročníkov (pri každej učebnici bolo potrebné napísat miesto a rok vydania, meno vydavateľa a ministerstvský výnos, ktorým bola kniha schválená).

²¹ Ministereská inšpekcia sledovala celkový stav školy, jednotlivých miestností, realizáciu predpisov, správu zbierok, sociálnu starostlivosť o študentky, pôsobenie riaditeľa a učiteľov na škole, administratívnu správu školy, mimoškolské aktivity. Normální organizační statut, ref. 7, s. 20-21.

²² Odborná inšpekcia zameriavala pozornosť na odbornú kvalifikáciu učiteľov, vyučovacie výsledky učiteľov, stav a správu odborných zbierok a knižníc, stav a správu odborných dielni. Prípadné zistené nedostatky u konkrétnego pedagóga sa preberali s každým učiteľom zvlášť za prítomnosti riaditeľa alebo jeho zástupcu. Normální organizační statut, ref. 7, s. 20-21.

²³ Ak sa na škole uvoľnilo miesto, oznámila sa daná skutočnosť ministerstvu školstva, ktoré následne zariadilo ďalšie potrebné úkony.

kal nový učiteľ / učiteľka *ustanovujúci dekrét*. Spravidla obsahoval výzvu k nastúpeniu na miesto a výzvu na vykonanie služobnej prísahy (u definitívneho učiteľa) a sľubu (u učiteľa zmluvného).²⁴ O vykonaní tak prísahy, ako i sľubu sa vyhotovoval úradný protokol podpísaný jednak príslušným pedagógom, jednak riaditeľom vzdelávacej inštitúcie. Najmä v prvých rokoch po vzniku Československej republiky predstavoval dokument dôležitý bod nielen pre kariérny postup učiteľa z hľadiska štátovýchchovného. Tvoril súčasť osobného spisu každého pedagóga či pedagogičky.²⁵ Učitelia ako osoby odovzdávajúce vedomosti ďalšej generácií boli pravidelne hodnotení. V prvom rade išlo o odbornú spôsobilosť. Stávala sa predmetom každoročného posudzovania prostredníctvom tzv. *kvalifikačnej komisie*. Každého učiteľa hodnotila komisia komplexne. Dôkladne preverovala celkové učiteľské schopnosti kvalifikovanej osoby, pričom „kvalitu“ učiteľa vyjadrila záverečným slovným hodnotením vo forme známky. Najlepšie výsledky sa hodnotili slovom *výborný*, najhoršie slovom *neprimeraný*. Ďalším každoročne sledovaným parametrom bolo vystupovanie učiteľa tak na pracovisku, ako i mimo neho. Rovnako so slovným hodnotením. Vzniknutý posudok, vzťahujúci sa na konkrétnego pedagóga, sa končil jasným vyjadrením o vhodnosti či nevhodnosti ďalšieho pôsobenia daného učiteľa na škole pre ženské povolania.²⁶

Všeobecne (na základe štatútu z roku 1934) môžeme definovať povinnosti učiteľov odborných škôl pre ženské povolania takto: svedomite vyučovať predmety stanovené úväzkom, zachovávať nariadenia riaditeľa, pomáhať pri zápisе žiakov a zostavovaní rozvrhu hodín, robiť svedomito zápisu do triednej knihy, uskutočňovať hospitácie minimálne jednu hodinu týždenne u iných členov učiteľského zboru podľa pokynov riaditeľa školy, udržiavať poriadok v škole.²⁷ Platy, ako

²⁴ Definitívni učitelia vykonávali prísahu na základe naradenia č. 101 z 29. decembra 1918. Služobná prísaha definitívnych pedagógov z 29. decembra 1918 znala: „Přísahám a slibuji na svou čest a svědomí, že Československé republike budu vždy věřen a její vládě poslušen, že budu veškeré státní zákony zachovávat, všechny své úřední povinnosti podle platných zákonů a nařízení vykonávat pilně, svědomitě a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a zájmu služby budu dbát.“ Zmluvní učitelia vykonávali sľub na základe nariadenia vlády č. 179 z roku 1919. Služobný sľub zmluvných učiteľov z roku 1919 znal: „Slibuji na svou čest a svědomí, že Československé republike budu vždy věřen a její vládě poslušen, že budu veškeré státní zákony zachovávat, všechny své úřední povinnosti podle platných zákonů a nařízení vykonávat pilně, svědomitě a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a zájmu služby budu dbát.“

²⁵ Spôsob ich vedenia obsahoval výnos ministerstva školstva a národnej osvety z 28. decembra 1927 č. 119.542-S/3. Záujmy učiteľov odborných škôl pre ženské povolania zastupovalo samostatné Združenie učiteľstva odborných škôl pre ženské povolania v Československej republike založené ešte v roku 1914. Premenované bolo v roku 1928 na Zväz odborných škôl pre ženské povolania. Vlastným tlačovým orgánom bol Věstník ženského školství odborného vychádzajúci od roku 1920 s periodicitou štyri čísla do roka.

²⁶ Hodnotiaca stupnica obsahovala jedno z nasledujúcich vyjadrení – veľmi vhodný, vhodný, menej vhodný a nevhodný. Povinnosti a práva štátom platených učiteľov obsahovala tzv. služobná pragmatika učiteľská č. 319 z 28. júla 1917. Zmeny sa realizovali postupne.

²⁷ Podľa vládneho nariadenia zo 17. júla 1928 č. 132 bola najvyššia učebná výmera stanovená pre riaditeľov na 13 náukových hodín týždenne. Profesorom a učiteľom v náukových predmetoch stanovil predpis 21 hodín týždenne, v iných predmetoch 25 hodín týždenne, vo vyučovaní v dielňach 40 hodín týždenne. To, ktoré predmety mali byť považované za náukové, stanovoval minister školstva po dohode s ministrom financií. Nariadenie vstúpilo do platnosti 1. septembra

i ďalšie pomery štátnych učiteľov boli upravené zákonom č. 103 z 24. júna 1926. Sledovaného typu škôl sa týkali paragrafy 66 až 82.²⁸

Vyučované predmety vo všeobecnosti predstavovali dve základné kategórie. Išlo o predmety náukové a nenáukové. Medzi *náukové* na odborných školách pre ženské povolania patrili: dejiny vzdelanosti, národné hospodárstvo, náuka o domácom hospodárení, náuka o krojoch, náuka o látkach, náuka o potravinách, náuka o sociálnej starostlivosti, občianska náuka, starostlivosť o dieťa, počty, jazyky, spoločenská výchova, teloveda a zdravoveda, účtovníctvo, prírodoveda, vlastiveda, vychovávateľstvo, živnostenské písomnosti a zákony, praktické cvičenia. Medzi predmety *nenáukové* sa radili hospitácie v materskej škole a humanitných ústavoch (prax), hospodárske cvičenia, hudba, konferenčné hodiny, kreslenie, modistvo, kreslenie strihov, práce ozdobné, práce výtvarné a výchovné, spravovanie bielizne, šitie bielizne, šitie šiat, telesná výchova, telocvik, varenie, vyšívanie a spev.²⁹ Konkrétna skladba predmetov, časová dotácia i obsah záviseli od druhu školy pre ženské povolania, resp. kurzu.

Študentky

Žiačky odborných škôl pre ženské povolania tvorili tri samostatné kategórie. *Riadne* (navštevovali všetky predmety), *mimoriadne* (navštevovali len niektoré predmety) a *účastníčky kurzov*.³⁰ Konkrétnie prijímacie podmienky záviseli od typu školy a kategórie budúcej žiačky.³¹ Prijímanie žiačok do odborných škôl pre

1928. Dopĺňali ho aj výnosy ministerstva školstva z 28. septembra 1928 č. 119.302-III; z 12. februára 1929 č. 13.384/29-III a 10. septembra 1928 č. 119.877/III.

²⁸ Pedagógovia mali nárok na zľavu z cestovného na železniciach. K žiadosti o vyhotovenie preukazu na zľavu pripojili fotografiu. Preukážku na prednej strane podpísal dotyčný učiteľ a na zadnej strane ju potvrdila škola, kde pedagóg vyučoval. Za vyhotovenie sa platilo vo forme kolkov. V prípade, že učiteľ bol preložený na iné pôsobisko na príkaz nadriadených, hoci len dočasne, mal nárok na úhradu cestovných a sťahovacích výdavkov. Výnos ministerstva školstva a národnej osvety z 29. septembra 1922 č. 100.957.

²⁹ Ak bola k predmetu vydaná schválená učebnica, mala sa používať. Diktovať poznámky náhradou za učebnice sa povoľovalo iba výnimcoľne, ak k predmetu nebola publikovaná ani učebnica, ani príručka. Ministerstvo školstva odporúčalo vzhľadom na to, že učebnice podľa predpisov obsahovali maximum učiva, aby sa v prípade nepriaznivých pomerov radšej prebral menej učiva, ale do hĺbky. Zásady pri koncipovaní učebníc uvádzal výnos ministerstva školstva a národnej osvety z 3. júla 1928 č. 41.260-II a zo 6. decembra 1932 č. 136.546-I.

³⁰ Riadne študentky sa prijímalu na konci júna, mimoriadne, ak bolo miesto, koncom prázdnin, a to v auguste. Ak sa nová žiačka chcela zapísť, dostavila sa v určenej dobe v sprivode rodiča alebo jeho zástupcu, predložila krstný alebo rodný list, doklad o československom štátnom občianstve a posledné školské vysvedčenie.

³¹ Budúce riadne študentky pred nástupom do 1. ročníka dvojročnej ženskej odbornej školy museli preukázať absolvovanie minimálne tretieho ročníka meštianskej školy verejnej alebo súkromnej s právom verejnosti. Museli byť československými štátnymi občiankami a dovršiť 14. rok života. Pred nástupom do 2. ročníka dvojročnej odbornej školy sa museli preukázať, že úspešne zvládli prvý ročník tejto školy alebo ročnú školu rodinnú a vykonali doplnujúcu skúšku a ministerstvo schválilo ich žiadosť o prijatie do druhého ročníka. Pred nástupom do živnostenských pracovní na šitie bielizne, šiat atď. museli dievčatá preukázať, že riadne absolvovali druhý ročník verejnej školy alebo školy s právom verejnosti. Pred nástupom do špeciálnych škôl odboru gazdinského museli preukázať, že riadne absolvovali druhý ročník verejnej školy alebo školy s právom verejnosti adekvátnej dvojročnej ženskej odbornej školy. Odlišné podmienky prijatia platili pre ročné

ženské povolania bolo ďalej obmedzené zdravotným stavom, predpismi o minimálnom a maximálnom počte žiačok, prednostným nárokom na prijatie, predpismi o počte mimoriadnych žiačok, prospechom, znalosťou vyučovacieho jazyka. Úľavy od prijímacích podmienok boli povolené len v mimoriadnych prípadoch po písomnom súhlase ministerstva školstva.³² Všetky typy odborných škôl pre ženské povolania vytvárali rozvrh vyučovacích hodín podľa potrieb nielen žiaka, ale aj pedagóga, a to s dôrazom na prax. Ťažké predmety sa preto v rozvrhu objavovali v ranných hodinách. Za žiadnych okolností takýto predmet nebol nasadený v poobedňajších hodinách.³³ Ovzdušie v triedach upravovala samostatná časť štatútu. Optimálna teplota v triedach mala byť udržiavaná medzi 18 až 20 stupňami.³⁴ Preverovanie vedomostí žiačok sa realizovalo písomne, avšak testy boli považované len za klasifikačnú pomôcku, a preto mala študentka dostať aspoň dva razy možnosť odpovedať aj ústne.³⁵ Úspešné ukončenie roka a zvládnutie štúdia završovala slávnosť spojená s odovzdaním vysvedčenia. Avšak záverečné vysvedčenie nebolo jediným druhom. S ohľadom na vzťah k škole a príčinu jeho vydania možno definovať viacero typov. Išlo o vysvedčenia *polročné* (vydávali sa na konci prvého polroka najmenej ročných škôl), *záverečné* (vydávali sa na konci školského roka, napr. v školách pre vedenie domácnosti, v ľudových dievčenských školách pokračovacích, školách pre vedenie domácnosti i na konci päťmesačnej kuchárskej školy), *dočasné* (vydávali sa dievčatám, ktorým bola povolená skúška opravná alebo doplnovacia), *frekvenčné* (dostávali ich účastníčky kurzov ľudových a špeciálnych) a pri *odchode* (vydávali sa absolventkám živnostenských pracovní a všetkých ostatných špeciálnych škôl).³⁶ Poskytované vzdelanie nebolo

---

školy rodinné, odborné školy modistické, rodinné školy pre abiturientky stredných škôl a ďalšie. Žiačky s označením mimoriadne prijímalia školy na základe povolenia ministerstva školstva. Ak išlo o účastníčky kurzov, podmienky vyplývali z organizačného štatútu príslušného kurzu. Normální organizační statút, ref. 7, s. 41-44.

³² Žiadosti tohto typu sa museli predložiť ministerstvu do 15. júla daného roka. Na tento typ škôl bolo možné prijať aj cudzinky ako riadne i mimoriadne študentky, ale len s povolením ministerstva školstva.

³³ Rozloženie predmetov všetkých typov škôl sa vyznačovalo kompaktnosťou, keďže školy sa snažili o rovnometerné rozvrstvenie vyučovacích predmetov na celý týždeň. Ako príklad možno uviesť telesnú výchovu. Do rozvrhu nebola nikdy umiestnená poobeda. Medzi vyučovaním doobeda a poobede musela mať žiačka aspoň hodinovú prestávku na obed. Vyučovacia hodina trvala 50 minút. Dni voľna, okrem hlavných prázdnin, boli nedele, sviatky a pamätné dni Československej republiky. Podľa paragrafu 1. a 2. zákona č. 65 z 3. apríla 1925 to boli 28. september a 28. október; 1. november; 8. december; 6. január, 1. máj. Riaditeľ mal vo svojej kompetencii udeľiť celkovo dva dni voľna. Obvykle boli takto udelené dni voľna využívané na exkurzie a výlety.

³⁴ Vyučovacie miestnosti, resp. priestory školy museli byť pravidelne čistené, vetrané a upratované. Hygienické zariadenia mali byť nielen vetrané a čistené, ale podľa nariadenia ministerstva školstva občas aj dezinfikované. Každý druhý rok sa malo v škole vymaľovať.

³⁵ Z hľadiska klasifikácie žiaťa sa hodnotilo správanie takto: veľmi dobré (1); dobré (2); zákonné (3); nie dosť zákonné (4); nezákonné (5). Prospech z jednotlivých predmetov: výborný (1); chválitebný (2); dobrý (3); dostatočný (4); nedostatočný (5). Záverečnú časť tvoril tzv. celkový výsledok: výborný (1); chválitebný (2); dobrý (3); dostatočný (4); nedostatočný (5). Normální organizační statút, ref. 7, s. 37-40.

³⁶ Pri živnostenských pracovniach pre štieňa šiat sa vkladali do vysvedčenia vety – napr. pre územie slovenské a podkarpatské sa uvádzalo: „Toto vysvedčenie nahradzuje na základe paragrafu 19, odst. 3 zákona zo dňa 10. októbra 1924 č. 259 zbierky (živnostenský zákon pre územie Slovenska

úplne bezplatné. Žiačky platili rozličné druhy poplatkov, napr. zápisné, školné, príspevok na učebné pomôcky, poplatky na náklady, zálohu na úhradu škôd na náradí, príspevok na úrazové poistenie, príspevok na poistenie proti škodám vzniknutým krádežou a stravné. Výšku a hlavne druh poplatku vyberaného školou stanovovalo kuratórium príslušného vzdelávacieho zariadenia a následne schvaľovalo ministerstvo školstva.³⁷

Z celkového pohľadu možno konštatovať, že odborné školy pre ženské povolania boli dôležitou súčasťou vzdelávacieho systému. Ich spoločenská obľúbenosť viedla k rýchlemu rozširovaniu rôznorodých kategórií tohto typu škôl. Obsahom poskytovaného vzdelania, či už dennou formou, alebo prostredníctvom rozličných kurzov, prispievali nielen na území Slovenska k širšiemu uplatneniu žien na trhu práce. Poskytované praktické vedomosti tak pomáhali väčšej ekonomickej samostatnosti a nezávislosti žien v porovnaní s predchádzajúcim obdobím.

---

a Podkarpatskej Rusi) a vládneho nariadenia z dňa 28. apríla 1925 č. 93 zbierky preukaz riadneho dokončenia učebného pomeru (tovarišský list, poprípade tovarišskú skúšku), keď ženy ohlasujú živnosť odevnícku, obmedzenú na ženské a detské šaty.“ Tento text doložky bol obsiahnutý vo vládnom nariadení z 28. apríla 1925 č. 93 zbierky a vymedzoval zásady, podľa ktorých museli byť organizované živnostenské školy, ktorých vysvedčenia nahradzovali preukaz riadneho ukončenia učebného pomeru. Remeselné živnosti prevádzkované ženami v zmysle paragrafu 19 odseku 2 zákona č. 259/1924 boli napr. vyšívanie zlatom, striebrom a perlami, modistická živnosť, výroba umelých kvetín atď.

³⁷ Žiadosti museli byť okolkované. Listiny, ktoré si pri tomto type školy vyžadovali kolok, boli napr. žiadosti o prijímanie žiačok, žiadosti o ubytovanie, žiadosti o štipendium, žiadosti o vykonanie skúšky, žiadosti o vysvedčenia atď.

K PROBLEMATIKE ORGANIZÁCIE DIEVČAT V HLINKOVEJ MLÁDEŽI DIEVČENSKEJ

Nina SOZANSKÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra história
Hodžova 1, 949 01 Nitra, sozanska.n@gmail.com

SOZANSKÁ, Nina. *On the girls in Hlinka's Youth girls organization.* Following article is devoted to organizing of girls in the Hlinka's Youth girls. This article briefly describes the development of the Slovak Hlinka Youth as such, way of organizing girls within Hlinka Youth.

Kľúčové slová: Hlinkova mládež dievčenská; slovenský štát 1939-1945; Hlinkova mládež;

Keywords: Hlinka's Youth girls; slovak state 1939-1945; Hlinka's Youth;

Národnej výchove a výchove mládeže venovali ľudáci veľkú pozornosť. Mládež bola považovaná za budúcnosť národa. V spoločnosti sa presadzoval názor, že spôsob, akým sa štát staral o výchovu mladých ľudí, odrážal celkový vzťah k národu.¹ Školy boli organizované v duchu ľudáckej ideológie a ich úlohou bolo vychovávať budúcich občanov štátu, ktorí slúžia záujmom národa. Slovenskej mládeži bolo podľa ľudákov potrebné vrátiť ideály a mládež bolo potrebné vrátiť ideálom. K ideálom, na ktorých sa mal budovať charakter novej slovenskej mládeže, patrila viera v Boha, viera v duchovné hodnoty, viera v autoritu ako potrebný princíp spoločenskej organizácie a viera v jednotnú kresťanskú rodinu, z ktorej mala vychádzať zdravá mládež. Na podporu národnej a mravno-náboženskej výchovy na školách mala byť využitá výzdoba stien, násteniek, školské slávnosti pri príležitosti pamätných a významných dní slovenských dejín. Okrem toho sa odporúčali na podporu národnej výchovy i študentské krúžky a ich práca. Veľký význam sa pripisoval samovzdelávacím krúžkom, ktoré mali

¹ CHRAPPÁ, Alexander. Praktické uskutočnenie národnej a štátnej ideológie vo vedení stredných a odborných škôl. In Národná výchova na našich školách stredného stupňa. Bratislava : Spolok profesorov Slovákov, 1940, s. 95-96. Indoktrinácia prebiehala na viacerých úrovniach. Por. napr. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Nitrianske kiná v období druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2015, roč. 63, č. 2, s. 291-312. MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Zásahy politiky do verejného priestoru na príklade premenovania nitrianskych ulíc v rokoch 1938-1945. In Človek, spoločnosť, doba : Stretnutie mladých historikov III. Košice : UPJŠ, 2014, s. 215-224. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Oslavy piateho výročia vzniku slovenského štátu v nitrianskom regióne. In SNP – Slovensko a Európa v roku 1944. Banská Bystrica : Múzeum SNP, s. 558-568.

prehľbovať jednotlivé časti učiva. Okrem toho mal národnú výchovu podporiť aj iný takýto krúžok, a to Hlinkova mládež (ďalej HM). Úlohou Hlinkovej mládeže bolo „v zásadách národnej a kresťanskej ideológie“² vychovávať slovenskú mládež. Organizácia pracovala na pôde škôl, ale vyvíjala aj mimoškolské aktivity. Podľa svojich stanov mala vykonávať prácu sociálno-zdravotnú, technickú, telesnú, strážnu, pohotovostnú, brannú prípravu a mala pripravovať na budúci spoločenský, občiansky a vojenský život. Najskôr organizáciu podliehali chlapci, neskôr sa súčasťou HM stali aj dievčatá a vytvorili dievčenské oddiely. Hlinkova mládež mala za úlohu venovať sa mimoškolskej činnosti a výchove detí a mládeže. Školopovinná mládež sa mohla dobrovoľne stať členom tohto zboru. Hlinkova mládež bola fenomén, ktorý existoval iba v období Slovenskej republiky. Jej úlohou bolo dopĺňať národnú výchovu, čo sa odrazilo na jej pôsobení v školských zariadeniach.

Po vyhlásení autonómie Slovenska v roku 1938 došlo začiatkom decembra 1938 k rozpusteniu všetkých spolkov, branných a čiastočne i mládežníckych organizácií. Snem Slovenskej republiky postupne rozpustil viaceré typy združení – slobodomurárske, komunistické, polovojenské a napokon telovýchovné. Ich majetok bol daný pod správu Hlinkovej gardy (ďalej HG) a Hlinkovej mládeže, ktorých ústredne sa stali straníckymi pobočkami Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSĽS). Činnosť mali v nasledujúcom roku pozastavené aj družiny kresťanského roľníckeho združenia, pobočky Maďarského kultúrneho spolku, všetky sociálnodemokratické, národnosocialistické a židovské spolky. Odborové organizácie boli združené do ústredne Slovenskej pracujúcej pospolitosti.³ Opatrenia sa netýkali iba oponentov ľudákov. HSĽS ukončila činnosť aj niektorým vlastným telocvičným, branným a mládežníckym združeniam.⁴

V období rokov 1938 – 1945 bolo na Slovensku viacero mládežníckych organizácií, ktoré možno rozdeliť do troch základných kategórií. Prvou a najväčšou bola Hlinkova mládež. Popri nej existovali na Slovensku aj náboženské a študentské organizácie. Medzi náboženské organizácie možno zaradiť napr. Mariánske kongregácie a Konferencie sv. Vincenta. Organizácie sa uplatňovali pri rozsiahnej sociálnej činnosti v radoch sociálne slabších, predovšetkým vo vysokoškolskom prostredí, a podchytili veľký počet slovenských akademikov. Najväčší ohlas v radoch evanjelickej mládeže mali Nedeleňné školy mládeže. Medzi študentské mládežnícke organizácie patrili tie, ktoré si zachovali určitú nezávislosť aj po 14. marci 1939. „Predstavovali personálny rezervoár mladých kádrov inteligencie umiereného ľudáckeho tábora.“⁵ Medzi študentské organizácie slovenskej mládeže patrili Zväz vysokoškolského študentstva, Ústredie slovenského katolíckeho študentstva či

² HORŇÁK, Mikuláš. Praktické uskutočnenie národnej a štátnej ideológie na stredných odborných školách. In Národná výchova, ref. 1, s. 83.

³ Dostupné online [cit. 2015. 4. 8.]: <http://www.dejiny.sk/eknihy/gd.htm>.

⁴ Dostupné online [cit. 2015. 4. 8.]: <http://snn.sk/alojz-macek-uznavany-general-armady-slovenskej-mladeze-2/31. 1. 2015>.

⁵ KARPÁTY, Vojtech. Hlinkova mládež do leta 1940. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.): Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta; Universum, 2007, s. 354.

Združenie katolíckej mládeže alebo spolok slovenských evanjelických akademikov Kuzmány.⁶

Vývoj vzniku Hlinkovej mládeže siaha ešte pred rok 1938 a patrí ku kapitolám vnútorného vývoja a formovania ľudáckeho hnutia. Organizácia HM bola v prvej etape svojho formovania súčasťou Hlinkovej gardy, s ktorou vznikla paralelne v polovici októbra 1938. Väčšina vodcov HM z prvej etapy prešla „formáciou v Slovenskom katolíckom skautingu a v miestnych jednotách Slovenského katolíckeho orla v duchu slovenského katolíckeho tradicionalizmu“⁷. Vo všetkých fázach vývoja HM možno sledovať odraz politicko-spoločenskej situácie v rokoch 1938 – 1945 na Slovensku. Prvá fáza vývoja HM priniesla hľadanie vlastnej identity, definovanie ideového základu a konsolidáciu organizovania na základe slovenských pomerov. Nariadením vlády Slovenskej krajiny z 28. októbra 1938 (s účinnosťou od 17. decembra 1938) sa stala Hlinkova garda jedinou brannou organizáciou na území Slovenska. Na základe tohto nariadenia boli rozpustené všetky tzv. polovojenské branné organizácie a spolky.⁸ Nariadenie sa netýkalo telovýchovných a skautských spolkov a združení nemeckej a maďarskej národnosti a taktiež športových spolkov bez rozdielov národností. Činnosť nebola pozastavená ani cirkevným spolkom a korporáciám spravovaným cirkvou a organizovaným na konfesionálnom základe.⁹ Vládnym nariadením č. 70/1938 boli schválené stanovy HG, pričom v VII. bode bola po prvý raz uvedená „Hlinkova mládež ako samostatne organizovaný zbor mužskej mládeže v HG. Dátum 5. 12. , resp. 17. 12. 1938 je považovaný za úradný vznik tejto, v budúcnosti, celoštátnnej organizácie mládeže“¹⁰. Hlinkova mládež prevzala základňu medzivojnového spolku Slovenských katolíckych skautov, ktorý bol 29. decembra 1938 Policajným riaditeľstvom v Bratislave vyhlásený za rozpustený. V roku 1938 evidovalo Ústredie slovenských katolíckych skautov 4960 členov v 209 oddieloch.¹¹ V súvislosti s organizovaním dievčat v roku 1939 bývalé predstaviteľky dievčenského odboru Ústredia SKS (mal 42 oddielov so 150 vodkyňami a 1567 skautkami) vyvinuli iniciatívu na obnovu dievčenského katolíckeho skautingu na Slovensku. Mária Pecho-Pečnerová a Štefánia Pallóová 13. decembra 1939 utvorili spolok Ústredie slovenských katolíckych skautiek v Bratislave. Stanovy spolku boli schválené ministerstvom vnútra 6. februára

⁶ KÁRPÁTY, ref. 5, s. 355.

⁷ KÁRPÁTY, ref. 5, s. 353, 355.

⁸ Medzi rozpustené polovojenské branné organizácie a spolky patrili Národná garda, Národná strelecká jednota, Strelecká jednota, Ozbrojené formácie TJ Sokola, Robotníckych telovýchovných jednot (RTJ), Jednôt čs. Orla. Nariadenie postihlo aj všetky telovýchovné a cvičné spolky Orla, Sokola, RTJ i organizácie s veľkou členskou základňou a prepracovanou štruktúrou a systémom výchovy detí a mládeže/dorastu: RTJ, Orla, TJ Sokola, židovských TJ Makkabi, Zväzu junákov skautov a skautiek RČS a ich mutácií a odnoží. MILLA, Michal. Hlinkova mládež 1938 – 1945. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 28-30.

⁹ Medzi takéto spolky katolíckej mládeže patrili – Združenie katolíckej mládeže, Mariánska kongregácia, Konferencie sv. Vincenta či SzMKE pre maďarských katolíkov žijúcich na Slovensku. Evanjelicke spolky, ktoré sa udržali, boli Zväz evanjelickej mládeže a Nedeleňa škola mládeže. Nemecká mládež a jej výchova podliehali nemeckej národnostnej menšine na čele s F. Karmasi-nom. In MILLA, ref. 8, s. 30.

¹⁰ MILLA, ref. 8, s. 31. 5. decembra sa začali prvé organizačné práce na vytvorenie HM.

¹¹ MILLA, ref. 8, s. 33-34.

1940, avšak spolok svoju činnosť nezačal na základe pokynu ministerského radcu Dr. Kosa. Policajné riaditeľstvo v Bratislave v roku 1942 potvrdilo, že spolok je bez majetku a neaktívny. Výchova dievčat tak prebiehala iba v kompetencii náboženských spolkov a združení až do júla 1940, keď sa začlenili do HM ako II. zbor HM-D.

Ďalšia etapa Hlinkovej mládeže a jej organizovania sa začala od leta 1939, keď sa osamostatnila od HG. Prvým krokom na jej osamostatnenie sa stal rozkaz hlavného veliteľa Hlinkovej gardy Alexandra Macha z 28. apríla 1939. Súčasťou tohto rozkazu bol aj dokument s názvom „Zásadné rozhodnutie vo veci Hlinkovej mládeže ako samostatnej organizácie pre mimoškolskú výchovu slovenskej mládeže“. V dokumente sa zdôrazňovalo, že Hlinkova mládež je formálne stále súčasťou Hlinkovej gardy, ale ako jej samostatný zbor má autonómne postavenie a s gardou je spojená iba osobou hlavného veliteľa. Vnútroorganizačné smernice a rozkazy pre HM vydával jej vlastný veliteľský zbor – zborový veliteľ HM a zborové veliteľstvo HM. Na Hlinkovu mládež ako na súčasť HG sa vzťahovalo aj vládne nariadenie č. 220 o Hlinkovej garde z 5. septembra 1939.¹² Nariadenie stanovilo nielen vekovú hranicu členstva v Hlinkovej mládeži (od 6 do 18 rokov), ale aj povinné členstvo v HM a HG. Táto povinnosť bola ale o tri mesiace zrušená pre protesty. Koncom roka 1939 možno badať snahy o osamostatnenie sa HM, o čom svedčí aj fakt, že nariadenie o HG č. 310 z 21. decembra 1939 už Hlinkovu mládež nespomína.¹³

Za začiatok druhého obdobia vývoja HM možno z časového hľadiska považovať začiatok roka 1940. Toto obdobie prinieslo v organizácii viaceré zmeny a úpravy v riadení a pretrvalo až do vyhlásenia SNP v auguste 1944. „*Poslaním Hlinkovej mládeže bolo poskytovať chlapcom celistvú mravno-náboženskú, národnú, kultúrnu, osvetovú, technickú, telesnú, strážnu, pohotovostnú, obrannú, sociálno-zdravotnú prípravu. Výchova bola zameraná ako organická príprava na spoločenský, občiansky a aj vojenský život v novej Slovenskej republike... Politickým cieľom bol tzv. nový človek, v prípade Hlinkovej mládeže tzv. nová mládež.*“¹⁴ Nové právne postavenie a poslanie Hlinkovej mládeže definitívne upravil zákon o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži č. 166 zo 4. júla 1940, ktorý HM charakterizoval ako „*podľa vojenských zásad organizovaný zbor Strany*“¹⁵. Pronemecky orientovaný národnosocialistický tábor HG stratil priamy vplyv na mládež, čo sa odrazilo aj v rétorike periodickej a neperiodickej tlače Hlinkovej mládeže. Ideologizujúce články sa objavujú ojedinele, pojmy ako národný socializmus alebo „národne-socialistická revolúcia“ sa nevyskytujú vôbec. Výchovné smernice HM boli upravené a bola z nich vylúčená štvavá rasová a protižidovská kampaň. Zborovým a hlavným veliteľom HM sa stal Alojz Macek. HM bola podriadená strane a jej najvyšším veliteľom bol predsedu HSĽS.

¹² Podľa tohto nariadenia musel každý občan slovenskej národnosti mužského pohlavia vo veku od 6 do 60 rokov s výnimkou židov vykonávať vojenskú povinnosť a ďalšie služby vlasti. Muži starší ako 18 rokov museli vykonávať túto službu v HG, mladší v HM. Vládne nariadenie č. 220/1939 zo dňa 5. septembra 1939. In Úradné noviny, 1939, č. 51, s. 487.

¹³ KÁRPÁTY, ref. 5, s. 356.

¹⁴ MILLA, ref. 8, s. 48 – 49.

¹⁵ KÁRPÁTY, ref. 5, s. 356.

Poslednou fázou v dejinách HM je obdobie od vypuknutia Slovenského národného povstania do apríla 1945, keď nastali zmeny aj v politickom systéme Slovenskej republiky, ktoré sa vo fungovaní HM pochopiteľne odrazili. Na jeseň 1944 Hlinkova mládež už nevykonávala svoju bežnú činnosť a programové aktivity. Aj v radoch HM sa našli podporovatelia SNP, v dôsledku čoho došlo k personálnym zmenám. Celoplošná činnosť HM prestala fungovať a obmedzila sa iba na fungovanie niekoľkých centier na severnom a západnom Slovensku. Program HM sa takmer prestal dodržiavať, pôvodné kurzy sa nekonali, výchova vodcov ďalej neprebiehala. Rovnako boli zastavené celoštátne akcie a bola obmedzená aj činnosť okresných veliteľstiev a program miestnych jednotiek. Podľa zákona č. 166 z júla 1940 bolo poslaním a úlohami HM vykonávať branú výchovu, predvojenský výcvik a výcvik pre pomocnú službu na obranu štátu. HM mala byť tiež nápomocná pri udržiavaní verejného poriadku a verejnej bezpečnosti podľa toho, ako to určí minister vnútra. Členovia HM sa zapojili aj do boja proti povstalcom ako jednotlivci alebo jednotlivé skupiny HM v rámci Pohotovostných oddielov HG. Neskôr sa začali vytvárať Pohotovostné jednotky HM. Tieto jednotky boli priradované k ozbrojeným zložkám Domobrany, Pohotovostných oddielov HG a nemeckých vojenských súčasťí. Približujúci sa front priniesol pre HM nové úlohy, akými bola „*evakuácia mládeže vo veku 16 – 20 rokov, jej prechodné usídlenie v bezpečných a strategických zónach Slovenska v osadách pre odsunutú mládež a jej neskorší presun do zahraničia*“¹⁶. Mládež bola nasadzovaná aj do opevňovacích prác pod nemeckým velením. Od novembra 1944 bola mládež nasadená do budovania zátarás, prekážok, kopania priekop, opevňovacích prác atď. Nasadenci boli sústredení v pracovných táborech HM pod vedením vodcov Hlinkovej mládeže. Okrem pracovných oddielov HM boli aj pomocné oddiely HM, ktoré zabezpečovali pomoc Slovenskému Červenému krížu, zásobovanie, poriadkovú službu, strážnu službu, fungovali ako spojári a ī. Pre nedostatok pracovných súčasťí a v snahe čo najrýchlejšie dokončiť opevňovacie práce bola slovenská vláda nútene pristúpiť k totálnemu nasadeniu mladistvých už od 15. roku vrátane vysokoškolákov do 30. roku života. Dospievajúca mládež mala nahradiť nedostatok ľudských zdrojov a propaganda preto v denníkoch prezentovala rok 1945 ako rok mladých.¹⁷ Vyššie uvedené aktivity, opevňovacie práce a odsúvanie mládeže smerom k centru evakuácie, prebiehali až do začiatku apríla 1945, keď slovenská vláda opustila Slovensko. K posledným aktivitám HM patrila „*posviacka svätyne patrónky Slovenska Sedembolestnej Panny Márie v stálej Vodcovskej škole HM v Moravskom Sv. Jáne*“¹⁸. Posviacka sa konala 25. marca 1945 za prítomnosti hlavného veliteľa HM A. Maceka a popredných členov HM. Činnosť organizácie sa skončila po prevzatí úradnej moci čs. orgánmi a jej zrušením v apríli 1945.

Organizovanie dievčat v Hlinkovej mládeži

Do júla 1940 boli dievčatá organizované iba v náboženských spolkoch. Chýbala im organizácia, ktorá by fungovala na rovnakých princípoch a zásadách ako HM.

¹⁶ MILLA, ref. 8, s. 142.

¹⁷ MILLA, ref. 8, s. 143.

¹⁸ MILLA, ref. 8, s. 143.

Tento nedostatok si všimli a upozornili naň napríklad aj noviny *Svornosť*, ktoré vychádzali v Nitre.¹⁹ V apríli 1940 priniesli článok, v ktorom upozorňovali na nedostatočnú organizáciu dievčenskej mládeže. Chlapci boli organizovaní v HM, avšak dievčatám chýbala jednotná organizácia. Autor článku nepovažoval za správne „*drobiť mládež na spolčeky*“, ako to bolo v období I. ČSR. Rovnako autor nesúhlasil s tým, aby vznikli dve dievčenské katolícke organizácie, pretože by to viedlo k sporom a hádkam. Predstava autora spočívala v jednej organizácii s jednotným vedením a s jediným cieľom: „... *vychovať nábožensky ucelenú, národne prebudenú, duševne a telesne zdravú dievčenskú mládež*.“ Konkrétnie preferované riešenie zjednotenia dievčenskej mládeže bolo združovať matky a dievčatá v rámci Katolíckej jednoty, kde by vznikli rôzne skupiny dievčat s osobitným vedením. V rámci Katolíckej jednoty žien sa preferovala dievčenská organizácia Veniec, na ktorú autor upozornil, pričom zároveň žiadal jej podporu z radosť vedúcich činiteľov. Za úplne nevhodný bol považovaný pre dievčatá skauting, pretože „*pre výchovu rodinnú nevyhovuje*“²⁰. Odpoved'ou na článok bola reakcia kňaza, ktorý upozornil, že „*úlohy materstva nevyčerpávajú ani povinnosti, ani schopnosti ženy*“. K tomuto názoru sa priklonila aj redakcia, aj keď upozornila na to, že „*materstvo je do úzadia tlačené, zaznávané, posmievane a preto často nežiadané*“. Výchova dievčaťa mala byť jednotná a všeestranne zameraná, hoci najviac sa preferovala výchova dievčaťa „*pre jej vznešené povolanie dobrej kresťanskej matky*“²¹. Noviny *Svornosť* sa viac téme organizovania dievčenskej mládeže nevenovali. Samotný štát kládol dôraz na organizovanie mládeže, či už dievčenskej, alebo chlapčenskej. Deti a mládež vyrastali v propagandou ovplyvnenom prostredí. Oficiálna ideológia štátu sa odrážala aj v mládežníckych organizáciach. Mládež bola z ideologického hľadiska považovaná za budúcnosť národa, na ktorej sa bude stavať. Preto bolo nevyhnutné organizovať aj dievčenskú mládež a zapojiť ju do procesu budovania štátu. Štruktúrovanie Hlinkovej mládeže vychádzalo z modelu nemeckej Hitlerjugend, hoci malo isté špecifiká. Dievčatá od 10 do 14 rokov boli v Nemecku organizované v Jungmädel a od 14 do 21 roku v jednotkách Bund Deutsches Mädel.²² Chlapci vo veku 10 - 14 rokov boli združení v Deutsches Jungvolk, 14- - 18-roční v Hitlerjugend. Organizácia podliehala vedeniu Baldura von Schiracha s titulom Reichsjugend - Führer. V roku 1940 sa ríšskym vodcom mládeže stal Artur Axmann. Ústredím pre nemeckú ženskú mládež bolo Reichfrauenführung, ktoré viedla Gertruda Scholtz. Vodkyne nepodliehali vodcom. Prostredníctvom svojho ústredia podliehali priamo ríšskemu vodcom mládeže. Dievčatá sa v rámci Hitlerjugend začali organizovať v roku 1931. Vstup do Hitlerjugend bol pre mládež povinný. Členovia organizácie nosili uniformy - rovnošaty.²³

¹⁹ Pochopiteľne, o nedostatočnej organizovanosti dievčat sa písalo aj v iných periodikách. Ja som si *Svornosť* vybrať ako príklad, pretože noviny vychádzali v Nitre a venujem sa problematike organizovania dievčenskej mládeže v tomto meste.

²⁰ *Svornosť*, 1940, roč. IV., č. 15, s. 1. Voláme po jednotnej organizácii dievčenskej.

²¹ *Svornosť*, 1940, roč. IV., č. 18, s. 3. Ako vychovávať dievčatá.

²² CHRAPPA, ref. 1, s. 97.

²³ MILLA, ref. 8, s. 261. Organizácia Hitlerjugend: 15 chlapcov tvorilo družinu, 50 čatu, 150 stotinu, 600 zástavu, 3000 pluk, 100 000 oblasť a 500 000 kraj. Nemecká Hitlerjugend bola organizovaná

Práve druhá fáza formovania a fungovania Hlinkovej mládeže zahŕňa aj začiatok organizovania dievčat v Hlinkovej mládeži. Organizovanie dievčat v HM sa začalo na základe § 17 zákona o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži č. 166/1940 zo 4. júla 1940, ktorý definoval, že „*členmi Hlinkovej mládeže sú štátne občania slovenskej národnosti vo veku od 6 do 20 rokov, prijatí na základe dobrovoľnej prihlášky, a funkcionári Hlinkovej mládeže, i vyše dvaadsaťroční*“²⁴. Organizovanie dievčat v Hlinkovej mládeži v praxi znamenalo, že „*dievčenská mládež vo veku 6 – 20 rokov aj so svojimi činovníčkami vytvárala samostatný II. zbor v HM, označený skratkou HM-D*“²⁵. Zborovou vodkyňou HM-D sa stala v septembri 1940 Štefánia Poláková, vymenovaná Alojzom Macekom. Jej zástupkyňou bola Margita Valková, od roku 1942 krajinská vodkyňa. „*V druhom zbere pracovali tri výchovné oddelenia pri HVHM, utvorené podľa veku – víly, tatranky, devy, ďalej duchovná správa, hospodárska správa a technické (špecializované a výcvikové) odbory pri HVHM. Výchovnou jednotkou v HM-D bola družina, t. j. 7 dievčat a vodkyňa, organizačnou zložkou so samostatným organizačným, programovým a hospodárskym statusom bol oddiel (3 družiny, vodca, duchovný radca). Pre činovníčky v HM-D platili tie isté podmienky a pravidlá, ktoré sa zaužívali v organizácii činovníkov HM-M.*“²⁶

Zákon zo 4. júla 1940 definitívne upravil postavenie a úlohy Hlinkovej mládeže.²⁷ Členmi HM sa mohli stať už nielen chlapci vo veku od 6 do 20 rokov, ale aj dievčatá v tomto veku. Hlinkova mládež sa stala samostatnou organizovanou zložkou HSĽS a mala rovnocenné postavenie s Hlinkovou gardou. Poslanie Hlinkovej mládeže definoval zákon takto:

- „a) vychovávať slovenskému štátu a národu oddaných vlastencov v duchu kresťanských zásad,
- b) vykonávať brannú výchovu a spolupôsobiť pri predvojenskom výcviku a výcviku pre pomocnú službu na obranu štátu podľa platných predpisov²⁸,

---

v 34 krajoch.

²⁴ Slovenský zákonník 1940. Zákon zo dňa 4. júla 1940 o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži. V celom zákone č. 166 nie sú konkrétnie spomenuté dievčatá, spomína sa iba Hlinkova mládež ako jednotná organizácia. Keďže dievčatá neboli organizované v inej skupine, stali sa súčasťou HM ako HM-D.

²⁵ MILLA, ref. 8, s. 94.

²⁶ MILLA, ref. 8, s. 94.

²⁷ Pôvodne boli členmi HM iba chlapci vo veku 6 – 19 rokov. Vekové obmedzenie platilo od decembra 1938 do 5. 9. 1939. V tento deň slovenská vláda prijala nariadenie č. 220/1939 o povinnom vstupe všetkých 6 – 19-ročných do HM. Povinnosť vstupu a jeho opäťovnú dobrovoľnosť zaviedlo opäť vládne nariadenie č. 310/1939. Na základe zákona č. 166/1940 o HG a HM zo 4. 7. 1940 bolo definitívne upravené postavenie HM a organizácia začala okrem chlapcov zastrešovať aj dievčatá. MILLA, ref. 8, s. 70.

²⁸ Podľa zákona č. 31/1943 Sl. z. zo dňa 1. apríla 1943 o brannej výchove podliehali brannej výchove slovenskí štátne občania mužského pohlavia vo veku od 6 do 50 rokov a ženského pohlavia vo veku od 6 do 30 rokov. Brannú výchovu dievčat vo veku od 6 do 20 rokov a vysokoškoláčok viedla a vykonávala HM. Úlohou predvojenskej brannej výchovy bolo „vychovávať a pripravovať mládež v duchu zásad brannosti prehľbovaním národného sebavedomia, pestovaním telesných schopností a vstupovaním odborných vedomostí pre obranu záujmov národa a štátu. Špeciálnou úlohou brannej výchovy dievčat je i dobrá príprava pre rodinný život“. Predvojenská branná výchova bola organizovaná v rámci jednotiek HM. Všetky ostatné dievčatá sa organizovali do nových útvarov PBV, ktoré boli utvorené takto: družstvo PBV tvorilo 8 – 10 dievčat

- c) byť nápmocnou právnymi predpismi na to určeným orgánom pri udržovaní verejného poriadku a verejnej bezpečnosti spôsobom, ktorý určí minister vnútra, pričom jej členovia používajú rovnakú ochranu ako úradné orgány (zák. čl. XL/1914),
- d) pestovať telesnú výchovu, šport, zdatnosť a duch kamarátstva,
- e) plniť ďalšie úlohy, ktoré jej zveria osobitné právne predpisy²⁹.

Hlinkova mládež bola ako celok rozdelená na dva zborové.

I. zbor HM-M tvorili 6- 20-roční chlapci aj so svojimi činovníckymi.

II. zbor HM-D tvorili 6- 20-ročné dievčatá aj so svojimi činovníčkami.

Činovníčka mohla byť každá Slovenka kresťanského vierovyznania, ktorá mohla popri svojom povolaní pracovať s deťmi aspoň 3 – 4 hodiny týždenne a organizovať si s nimi program. Musela disponovať osobnými vlastnosťami, povahou, charakterom, zdravím a schopnosťou viesť mládež. Rovnako musela mať morálne predpoklady a nemohla byť trestaná. Minimálny vek bol stanovený na 14 rokov pre vodkyňu tatraniek, 16 rokov pre vodkyňu diev a 21 rokov pre vodkyňu vyššej jednotky (stotiny; miestna vodkyňa).

Na čele zborov stál zborový vodca HM alebo zborová vodkyňa HM. Chlapčenský zbor HM-M viedol zborový vodca, ktorý bol prvým zástupcom hlavného veliteľa HM. Zborová vodkyňa dievčat bola druhou zástupkyňou hlavného veliteľa Hlinkovej mládeže. Úlohou akéhokoľvek vodcu či vodkyne bolo viesť a „ťahať“ za sebou celok. Takýto človek musel vedieť viesť spolkový život, rozhovory, prednášky. Funkciu mali zastávať len tí najlepší.³⁰

Chlapci a dievčatá boli rozdelení podľa veku do troch výchovných oddelení:

chlapci	vŕšatá (6 – 11 rokov)
	orly (11 – 16 rokov)
	junáci (16 – 20 rokov)
dievčatá	víly (6 – 11 rokov)
	tatránky (11 – 16 rokov)
	devy (16 -20 rokov)

a vedúca družstva (jedna z nich), čata PBV bola tvorená 3 družstvami PBV a vedúcou čaty, stotinu PBV tvorili 4 čaty a vedúca stotiny PBV. Všetky dievčatá v jednotkách PBV tvorili II. podskupinu PBV (I. podskupinu tvorili chlapci). Obe podskupiny tvorili miestny pododdiel PBV. Miestny oddiel HM (tvorený I. a II. skupinou HM) a miestny pododdiel PBV podliehali miestnemu vodcovi HM. Pracovný program brannej výchovy dievčat bol rozdelený na III skupiny: I. duchovné stvárňovanie (výchova národná, duševná, rodinná, sociálne zdravotná, spoločenská), II. branný výcvik (výcvik poradový, pomocný bojový, samaritánsky, výcvik v ženských prácach, telovýchova a spev), III. všeuzitočné práce. Úlohou slovenských dievčat v brannej výchove bolo chápať vec vážne a byť hrdými na svoju službu národu a štátu; chodiť presne na schôdzky; poslúchať vedúcu a ochotne spolupracovať. In Slovenská deva, 1943, roč. II., b. č., s. 40 – 41. Branná výchova dievčat.

²⁹ Slovenský zákonník 1940, s. 254.

³⁰ Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. MO SR č. 605 Hlinkova mládež, k. 19, zv. 2.

Každý zbor mal duchovnú správu, správu branno-národnej výchovy a hospodársku správu, záujmové/výcvikové odbory a školu pre vodkyne (vodcov). Jednotlivé záujmové/výcvikové odbory pri zboroch tvorili v HM záujmové/výcvikové oddelenia. Boli to:

- oddelenie telovýchovné (s viacerými pododbormi – všeobecná telesná výchova, branný telocvik, ľahká atletika, vodné športy, lyžiarstvo, hokej, loparové hry, futbal, šerm, pästiarstvo, turistika, cyklistika, jazdecktvo),
- oddelenie sociálno-zdravotné (s pododbormi – sociálny, zdravotný),
- oddelenie hudobno-dramatické (s pododbormi – hudba, spev, divadlo, sólo i zborová recitácia, rytmika),
- propagačno-kultúrne oddelenie (s pododbormi – tlačový, rozhlasový, technický / film, foto a stavby / a štatistický),
- letecké oddelenie, ktoré bolo zložkou Slovenského leteckého zboru,
- oddelenie pre styk a spoluprácu s mládežou v zahraničí.

Hlinkovu mládež ako celok spravoval a viedol hlavný veliteľ HM – s vodcami, vodkyňami a vedúcimi zborov a oddelení z Hlavného veliteľstva HM. Dovedna teda tvorili Hlavné veliteľstvo Hlinkovej mládeže (ďalej HVHM). Na čele odborov stáli vedúci oddelení.³¹

Dievčatá boli organizované v Hlinkovej mládeži na podobnom princípe ako chlapci. Sedem dievčat na čele s vodkyňou tvorilo rodinu, 3 rodiny s vodkyňou a duchovným radcom tvorili kmeň (21 dievčat + 3 vodkyne). Štyri kmene dievčat vedené kmeňovou vodkyňou tvorili stotinu na čele so stotinovou vodkyňou a duchovným radcom. Všetky stotiny HM-D v obci tvorili skupinu HM-D. Na ich čele stála skupinová vodkyňa. Skupiny HM-D v okrese viedla zoskupová vodkyňa HM-D. V obci boli dve skupiny: skupina HM-M a skupina HM-D. Spolu tvorili v obci ako celok Hlinkovu mládež na čele s miestnym vodcom HM. Jeho prvým zástupcom bol vodca skupiny HM-M a druhým zástupcom vodkyňa skupiny HM-D. Miestny obvod Hlinkovej mládeže bol totožný s obvodom politickej obce. Miestne obvody Hlinkovej mládeže v jednom politickom okrese tvorili okres HM a všetky okresy HM v politickej župe tvorili župu Hlinkovej mládeže. Slovensko bolo po 25. júli 1939 rozdelené na 6 žúp a 60 okresov.³²

Výchovné prostriedky Hlinkovej mládeže boli rozdelené podľa veku organizovaných detí. Pre víly sa mali najviac využívať rozprávky, hry, schôdzky, prechádzky v prírode, ručné práce a letné kolónie, „*k tomu, aby sme sformovali celú bytosť dieťaťa*“³³. Na výchovu tatraniek sa odporúčalo využívať družinové sústavy, rodinné sústavy tvorené 8-člennými skupinami, hry, ručné práce, prechádzky, tábory v prírode. Najstaršie členky Hlinkovej mládeže – devy – sa mali vychovávať prostredníctvom záujmových krúžkov, schôdzok, prechádzok, ďalej poľnými hrami, ručnými prácam, táborením.

Základným pozdravom dievčat v HM bolo známe „Na stráž!“ a heslo „Za Boha a za národ“. Vodkyne Hlinkovej mládeže mali tiež svoje heslo „Nič pre

³¹ SNA, f. MO SR č. 605 Hlinkova mládež, k. 19, zv. 2.

³² SNA, f. MO SR č. 605 Hlinkova mládež, k. 19, zv. 2.

³³ SNA, f. MO SR č. 605 Hlinkova mládež, k. 19, zv. 2.

seba, všetko pre národ!“. Zásady dievčat organizovaných v HM zhŕňali všetky dôležité vlastnosti správnej Slovenky, ktorá dbá na svoju náboženskú a morálnu výchovu a na svoju prácu v prospech národa:

„1. *Buď vernou Slovenkou. Buď hrdá na slávu a boj svojich predkov a s vierou v budúcnosť pracuj za svoj národ!*

2. *Buď oddaná Bohu a zostaň navždy verná viere svojich otcov!*

3. *Vyplň statočne svoje povinnosti a obetuj sa za blaho celej slovenskej pospolitosti!“³⁴*

Víly, tatranky i devy mali svoje vlastné heslá, zákony a sľuby, ktoré skladali. Heslom víl bolo „Rob všetko čo najlepšie!“. Zákony vílam odporúčali, aby boli dobré Slovenky, nábožné, poslúchali na slovo, boli usilovné ako včielky, milé a úprimné. Sľub, ktorý víly skladali, znel: „*Pred Bohom, večným strážcom našej slovenskej zeme, sľubujeme, že budeme poslušné a oddané Bohu, národu, Slovenskému štátu, rodičom a zachováme zákony víl.*“ Heslo tatraniek bolo „Dalej a vyššie!“. Zákony tatraniek sa prispôsobovali vyššiemu veku týchto dievčat. Správna tatranka mala byť bohabojná a verná Slovenka, pravdovravná a priama, poslušná, pracovitá, obetavá, družná a zdvorilá, setrná, veselaj mysele, čistá v myšlienkach, slovách a skutkoch a mala chrániť prírodu a cenné ľudské diela. Sľub tatraniek znel: „*Pred Bohom, večným strážcom našej slovenskej zeme, sľubujeme, že budeme vždy verné slovenskému národu, Slovenskému štátu a viere našich otcov; statočne vyplníme svoje povinnosti v rodine a v škole; zachováme zásady Hlinkovej mládeže a zákon tatraniek a svoje mladé sily zasväťme práci za Boha a národ.*“ Najstaršie dievčatá, devy, mali heslo „Slúž a stráž!/Bohu a národu – vieru a reč!“. Zákony vyzývali devy, aby sa báli Boha a milovali svoj národ, chránili česť slovenského dievčaťa, boli obeťavé, verné a láskavé, boli silné v búrkach života a chystali sa utvoriť slovenský domov. Sľub diev znel: „*Pred Bohom, večným strážcom našej slovenskej zeme, sľubujeme, že budeme vždy verné Slovenskému štátu, slovenskému národu a viere našich otcov; statočne vyplníme svoje povinnosti; zachováme zásady Hlinkovej mládeže a zákon diev a celý svoj život zasväťme práci za Boha, blaho slovenskej rodiny a celej národnej pospolitosti.*“ Heslá, zákony a sľuby sa menili s narastajúcim vekom dievčat. Kým pri vílach sa apelovalo na náboženskú stránku a usilovnosť mladého dievčaťa, devy boli už pripravované na založenie rodiny, jej budovanie a prácu v prospech celého národa.

Všetky tri skupiny mali vypracovaný pracovno-výchovný program. Cieľom výchovy bolo „*vychovať slovenskému národu a štátu statočné, nábožensky a národnne uvedomelé, vzdelené, zdravé ženy – matky, ktoré budú raz vedieť čo najlepšie plniť svoje povinnosti v rodine a v národe, ktoré budú rozumieť práci a budú sa vedieť obetovať v práci za blaho celej slovenskej pospolitosti.*“ Odporúčané prostriedky výchovy boli rozprávky, rozhovor, prednášky, knihy, časopisy, piesne, básne, ručné práce, hra, tanec, schôdzky, prechádzky, telocvik, šport, táborenie, rodinná sústava a krúžková sústava. Výchova u víl mala prebiehať hravým spôsobom, mala viesť k poznávaniu najbližšieho okolia, najmä domácnosti. Výchova tiež mala viesť k presnosti, samostatnosti a slušnosti. Výchova a pracovný program víl pozostávali z nábožensko-mravnej a národnej výchovy, inteligencie, zručnosti, starostlivosti o zdravie, šikovnosti/ohybnosti a spoločenského správania. Tatranky mali

³⁴ SNA, f. MO SR č. 605 Hlinkova mládež, k. 19, zv. 2.

výchovou získať vedomosti o vlasti i svete, o prírode. Zároveň sa mali zaúčať do všetkých ženských prác. Devy mala výchova pripraviť prakticky na život v rodine, v spoločnosti a na verejnosti. Pracovno-výchovný program tatraniek a diev pozostával z výchovy mravnej a ideovej, náboženskej, národnej, rodinnej, spoľočenskej, sociálnej, náukovej a praktickej. Program tiež zahŕňal „gazdinstvo“, zdravotníctvo, ručné práce, prírodovedu a záhradníctvo i pomocnú službu.

Sociálne rozdiely medzi dievčatami mala zakryť rovnošata, ktorú dievčatá nosili. Rovnošaty boli určené pre víly, tatránky, devy aj vodkyne. Ich úbory a zloženie približuje tabuľka č. 1. Na rovnošaty sa pripínali príslušnostné odznaky hnútia – šatkový, čiapkový –, opaskové spony, gombíky HM a krížiky HM, ktoré symbolizovali príslušnosť k Hlinkovej mládeži. K rovnošate patrila aj trojrohá šatka, ktorá sa nosila uviazaná na košeli. Na rozdiel od chlapcov neboli súčasťou dievčenských rovnošiat zbrane. Dievčatá mali niekoľko rovnošiat určených na rôzne príležitosti.

Cvičná rovnošata bola určená na nosenie po celý rok pri telovýchovnom alebo technickom výcviku a na rozkaz nadriadených činovníčok HM.

Pracovná rovnošata sa nosila po celý rok v službe, ako aj mimo služby pri pracovno-výchovnom programe, pri vystupovaní HM a na rozkaz nadriadených činovníčok HM. Úbory pracovnej rovnošaty boli letné (nosené od 1. IV. do 30. IX.) a zimné (nosené od 1. X. do 31. III.).

Sviatočná rovnošata bola určená na celoročné nosenie v službe, ako aj mimo nej na vychádzku, pri slávnostných príležitostiach, pri vystupovaní HM a na rozkaz nadriadených činovníčok HM. Úbory sviatočnej rovnošaty boli letné a zimné a nosili sa v rovnakom čase ako pracovná uniforma. Vychádzkový úbor bolo tmavobelásy a slávnostný úbor žltobiele. Používanie slávnostného úboru povolenoval hlavný veliteľ HM písomným súhlasom. Sviatočná rovnošata mohla byť nahradená slovenským ľudovým krojom. Ako označenie príslušnosti k HM sa nosil znak HM (8 cm) pripevnený na ľavej strane pŕs ľudového kraja. Krajinská vodkyňa mala pole na znaku príslušnosti striebornej farby.³⁵

Periodikom, ktoré bolo určené pre dievčatá v Hlinkovej mládeži, bola Slovenská deva vychádzajúca od jesene 1940. Časopis sa snažil vyzdvihnuť všetky dôležité témy týkajúce sa HM ako celku, ale aj jej dievčenskej časti.³⁶ Slovenská deva napr. na margo rovnošaty dievčatám pripomenula, ako sa v nej správne správať. Správanie v rovnošate malo byť slušné, dôstojné, reprezentujúce celé hnutie Hlinkovej mládeže. Rovnošata mala byť upravená, vyhladená a čistá. Dôraz sa

³⁵ SNA, f. MO SR č. 605 Hlinkova mládež, k. 19, zv. 8. Kým pri chlapcoch boli uniformy presne popísané (farba, dĺžka, materiál), o dievčenských sa takýto presný údaj nezachoval.

³⁶ Deťom a mládeži boli určené viaceré periodické či neperiodické časopisy. V apríli 1939 začala vychádzať Nová mládež, určená všetkým členom Hlinkovej mládeže. V novom školskom roku vznikol nový časopis určený pre chlapcov od 6 do 10 rokov – Vlča. Súbežne pre vodcov a pracovníkov HM začal vychádzať časopis Stráž. Dievčatám bol určený časopis Slovenská deva. Najmladším dievčatám – vílam – bola časť priestoru venovaná vo Vlčati. Osobitný časopis pre junákov, najstarších chlapcov, začal vychádzať roku 1943 pod názvom Prelom. ZÁVACKÁ, Mária. Hrdinské vlčatá – oficiálne detské vzory rokov 1939 – 1944. In PEŠEK, Ján et al. Kapitolami našich slovenských dejín. Bratislava: Historický ústav SAV, 2006, s. 33 – 41.

kládol aj na úctu k národným symbolom. Rovnošata bola vonkajším symbolom HM a Slovenka v nej mala budiť dojem „*rezkého, slušného, jemného dievčaťa*“³⁷.

Časopis Slovenská deva priniesol informatívny článok Čo máme vedieť o HM. Príspevok približoval základné informácie o organizácii mládeže s poukázaním na prácu dievčat a žien v HM. Hlinkova mládež sa začala organizovať na podklade vládneho nariadenia číslo 70 z 5. decembra 1938 už v decembri 1938. Najprv sa v nej organizovali len slovenskí chlapci. Dievčatá sa začali združovať na základe zákona o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži č. 166 zo 4. júla 1940. Prvé dievčenské jednotky HM boli utvorené v deň narodenia vodcu A. Hlinku 27. septembra 1940. Článok označoval Hlinkovu mládež za národné hnutie „*novej slovenskej mládeže v slobodnom slovenskom štáte*“ a jedinú predstaviteľku slovenskej mládeže, ktorá podľa autora článku „*svojou dobrovoľnou prácou koná čestnú službu národa.*“ V roku 1941 organizovala okolo 180 tisíc chlapcov a dievčat a bola považovaná za mladú slovenskú armádu. V tomto období v nej pracovalo viac ako 12000 povelených vodcov a vodkýn HM. Organizácia Hlinkovej mládeže v rokoch 1939 – 1940 usporiadala 32 prázdninových vodcovských kurzov, ktoré absolvovalo vyše 1200 vodcov a vodkýn. Hlavným heslom HM bolo heslo A. Hlinku, Za Boha a za národ“. Spomedzi hlavných úloh, ktoré HM plnila, autor článku vyzdvihol: ... *vštepuje do sŕdc svojej mládeže smysel pre sociálne cítenie a konanie. Buduje na tradícii svojho národa a udržuje jeho ľudový svojráz. Hlinkova mládež pozera dnes radostne a odvážne do budúcnosti, ktorú si svojou svedomitou prácou za Boha a národ buduje.*“³⁸

Dievčatá mali v HM získať vlastnosti uvedomej, šľachetnej, no tvrdej Slovenky a pripraviť sa „*brániť život národa ako matka, vychovávateľka, vodkynia, učiteľka – brániť ho v rodine, v škole, vo verejnom živote, a to voči nepriateľovi vnútornému i vonkajšiemu... Viera v Boha, viera v istú budúcnosť národa, zdravý slovenský optimizmus, zachovanie a zveľaďenie slovenského svojrázu, schopnosti uplatniť sa v praktickom živote, v rodine a domácnosti, národná hrdosť a sila osobnosti a žulová tvrdosť a odolnosť hrdinskej matky vo verejnom živote – to sú charakteristické vlastnosti, ktoré musia zdobiť vás, slovenské dievčatá*“³⁹.

Hlinkova mládež bola organizácia, ktorej úlohou bolo vychovávať deti a mládež v duchu národných ideálov. Postupným likvidovaním polovojenských branných organizácií z čias Československa došlo k budovaniu nového monopolu na výchovu mládeže. Výchova a organizácia slovenskej mládeže nebola založená na prirodzených potrebách mladých ľudí a nekládla dôraz na ich záujmy. Naopak, vychádzala z vopred premyslenej koncepcie prevýchovy mládeže a z jasných, dopredu definovaných cieľov – akým spôsobom má „*nový človek*“ po procese prevýchovy slúžiť politickým, vojenským alebo sociálnym záujmom slovenského štátu. Hlinkova mládež bola postavená na vojenských princípoch (rozkazy, príkazy), nacionalizme, dôslednom dodržiavaní rodových úloh muža a ženy v spoločnosti.⁴⁰ Organizácia mladých ľudí na Slovensku vychádzala

³⁷ Slovenská deva, 1941, roč. I., č. 3, s. 31. Chováš sa v rovnošate HM-D správne?

³⁸ Slovenská deva, 1941, roč. I., č. 1, s. 14. Čo máme vedieť o HM.

³⁹ MILLA, ref. 8, s. 95. Citované podľa časopisu Stráž 1942, roč. III., 1942, č. 6 – 7, s. 149.

⁴⁰ KOKLESOVÁ, Bohunka. V tieni Tretej ríše. Oficiálne fotografie Slovenského štátu. Bratislava : Slovart, 2009, s. 97 – 98.

z nemeckého modelu. Pozornosť bola sústredená na upevňovanie fyzickej zdatnosti a odolnosti, disciplíny, menej už na intelektuálne vzdelanie a schopnosť vyjadriť svoj vlastný názor. Hlinkova mládež, na rozdiel od Hitlerjugend, bola prepojená s katolíckou a v menšej miere aj s evanjelickou cirkvou. Na všetkých úrovniach v Hlinkovej mládeži mali svoju funkciu duchovní radcovia, ktorí mali dohliadať na mravnú, náboženskú, nacionálnu a sociálnu výchovu detí a mládeže. Organizácia bola rozdelená jednak rodovo a jednak podľa veku. Dievčatá sa stali súčasťou Hlinkovej mládeže na základe júlového zákona č. 166/1940. Ich organizácia bola zrkadlom organizovania chlapcov. Počas svojho členstva v HM prechádzali troma stupňami výchovy. Vo veku od 6 do 10 rokov patrili k vílam, od 11 do 16 rokov k tatrankám a od 16 do 20 rokov k devám (obdobne boli pomenované stupne chlapcov: vŕščatá, orly, junáci). Dievčatá od 21 rokov sa mohli uplatniť ako vodkyne vyšších jednotiek. Úlohou a cieľom HM bolo v duchu hesla „Za Boha a za národ“ vychovať tzv. nového človeka, ktorý bude prospešný pre spoločnosť a svoju vlast. Vo výchove chlapcov a dievčat sa výrazne odrážali rodové rozdiely. Chlapčenská výchova bola založená na princípoch brannej výchovy, dominovala disciplína, cvičenie pohotovosti a pevnej vôle. Dôraz sa kládol aj na poriadok, samostatnosť a obetavosť v prospech záujmov celku. Dievčenská výchova spočívala v dôraze na život v rodine. Celý výchovno-pracovný program pre dievčatá vychádzal z tohto princípu. Dievčatá sa učili domáce práce, ručné práce, osvojovali si základy sociálnej a zdravotnej starostlivosti. Tieto základné prvky výchovy boli doplnené charakteristicky s ohľadom na ženské pohlavie, a preto ich ďalšia výchova mala pripraviť na život v rodine, výchovu detí, na domáce práce, sociálnu a zdravotnú opateru či charitatívnu činnosť. Uvedené prvky výchovy sa v praxi odrazili v podobe účasti na rôznych akadémiah, charitatívnych zbierkach, kde sa učili životu v rodine a pomoci druhému. Od útleho veku bola dievčenská mládež vedená k práci v domácnosti, záhrade a rodine. Dievčatám bola zdôrazňovaná ich najdôležitejšia úloha v budúcnosti – úloha matky a manželky. Členky HM-D boli vychovávané podľa zásad Hlinkovej mládeže v duchu nacionalizmu a s dôrazom na nábožensko-mravnú výchovu.

Sociálne rozdiely medzi deťmi malo zakryť nosenie uniforiem, ktoré zároveň vyjadrovali príslušnosť k Hlinkovej mládeži. Rovnosť medzi členmi organizácie navonok prezentovalo oslovenie sestra/brat.

Hlinkova mládež bola popri Deutsche Jugend jednou z dvoch oficiálnych organizácií mládeže v slovenskom štáte. Pôsobiskom organizácie neboli priamo školy, ale mestá a obce. Dievčatá a chlapci navštievujúci ľudovú, meštiansku či strednú školu mohli dobrovoľne vstúpiť do radov Hlinkovej mládeže a podieľať sa na stavbe nového Slovenska.

Tabuľka č. 1 – Prehľad uniforiem, úborov a ich zloženie (zdroj: SNA, f. MO SR č. 605 Hlinkova mládež, k. 19, zv. 8)

Typ rovnošaty	Úbor	Popis
Cvičná rovnošata	Telocvičný	čiapka, blúzka, svetrík, šortky, pančuchy, cvičky,
	Herný	tepláková blúza a nohavice, krátke pančuchy, baretová čiapka, trampky
	Technický	kukla a kombinéza
	Kúpací	Plavky
Pracovná rovnošata	Ľahký	baretová čiapka, blúzka s vreckami, šatka (víly, tatranky, devy) alebo viazanka (vodkyne), krúžok HM (víly, tatranky, devy), skladaná sukňa, pás, krátke alebo dlhé pančuchy, poltopánky alebo celé topánky, zatváracia peleŕina (v lete) alebo zatvárací plášť (v zime), rukavice, šnúra a píšťala
	úplný	baretová čiapka, blúzka s vreckami, šatka (víly, tatranky) alebo viazanka (devy, vodkyne), krúžok HM (víly, tatranky), skladaná sukňa, pás, sveter (v zime), zatváracia blúza, krátke alebo dlhé pančuchy, poltopánky (v lete) alebo celé topánky (v zime), zatváracia peleŕina alebo zatvárací plášť, rukavice, šnúra a píšťala
	vodcovský (len vodkyne)	baretová čiapka (vodkyne do 20 rokov a príslušníčky VŠHM a VVŠHM) alebo plochá čiapka (vodkyne od 20 rokov), blúzka bez vreciek, viazanka, hladká sukňa, pás, otvorená blúzka, dlhé pančuchy, poltopánky alebo celé topánky, otvorená peleŕina alebo otvorený plášť (v lete), otvorený plášť alebo kožený plášť (v zime), rukavice, šnúra, píšťala
Sviatočná rovnošata	vychádzkový	(víly, tatranky, devy, vodkyne) baretová čiapka (vodkyne do 20 rokov a príslušníčky VŠHM a VVŠHM) alebo plochá čiapka (vodkyne od 20 rokov), vyšívaná blúzka, skladaná sukňa (víly, tatranky, devy) alebo hladká sukňa (vodkyne), pás, zatváracia blúza (víly, tatranky, devy) alebo otvorená blúza (vodkyne), krátke (v lete) alebo dlhé pančuchy (v zime, vodkyne i v lete), poltopánky alebo celé topánky, zatváracia peleŕina (víly, tatranky, devy v lete) alebo zatvárací plášť (v zime), otvorená peleŕina alebo otvorený plášť (v lete), otvorený plášť alebo kožený plášť (v zime), rukavice, šnúra, píšťala
	slávnostný	(len vodkyne) baretová čiapka (vodkyne do 20 rokov a príslušníčky VŠHM a VVŠHM) alebo plochá čiapka (vodkyne od 20 rokov), vyšívaná blúzka, hladká sukňa, pás, otvorená blúza, dlhé pančuchy, poltopánky, otvorená peleŕina, rukavice, šnúra a píšťala

Štúdia je čiastkovým výstupom projektu VEGA č. 1/0615/15: Medzi politikou a každodennosťou. Zo života v Nitre v rokoch 1939 – 1945.

KAŽDODENNOSŤ A FENOMÉN MODERNIZÁCIE V NOMÁDSKOM PROSTREDÍ 20. STOROČIA

Marwan AL-ABSI

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra kulturológie, Hodžova 1
949 74 Nitra, malabsi@ukf.sk

AL-ABSI, Marwan. *Everyday life and the phenomenon of modernization in nomadic society of the 20th century.* Historical and geographical conditions of the Arab world divided living space for its population into urban, rural and nomadic. During the 20th century, Bedouin communities were exposed to significant impacts of urban and rural environments. The paper analyzes the transformation of everyday life of Syrian Bedouins that has reflected in various aspects of nomadic daily life in the last century.

Kľúčové slová: arabskí nomádi; beduíni; spôsob života beduínov; Sýrska púšť;

Keywords: Arab nomads; Bedouins; Bedouin way of life; Syrian desert;

Beduíni¹ sú arabskí nomádi žijúci v kmeňových spoločenstvách. So svojimi stádami putujú po púšťach, polopúšťach a stepiach na Blízkom východe a v severnej Afrike, kde hľadajú pastvu a vodu pre ovce, kozy a ľavy. Milujú slobodu a nezávislosť, preto potrebujú oveľa väčší životný priestor ako usadlíci. Obchodujú s mäsom, mliečnymi výrobkami, kožou a vlnou s obyvateľmi dedín, v blízkosti ktorých sa so svojimi stádami práve zdržujú. Za získané peniaze si kupujú predmety dennej potreby, napríklad riad, remeselné výrobky, zbrane a streľivo, z potravín najmä múku, cukor a soľ. Sú hrdí na svoj tradičný spôsob života, v rámci ktorého sa spoliehajú sami na seba. Najuznávanejšími hodnotami sú čest, odvaha, pohostinnosť a lojalita k príslušníkom svojho kmeňa a k hostom. Žijú v priestranných stanoch², ktoré sú vystierané ručne tkanými kobercami z bavlny alebo vlny a kožušinami zvierat, ktoré chovajú. V tomto prenosnom príbytku privítajú a pohostia každého – príbuzného alebo člena iného kmeňa, no aj zvedavého cudzinca. Sú štedrými hostiteľmi a svojich hostí si veľmi vážia.

¹ Pôvod slova „beduín“ je v arabskom slove bádija (= púšť), z ktorého je odvodený tvar badawí (= púštnik), prekladaný do slovenčiny ako beduín. Slovo „Arab“ pôvodne označovalo kočovného beduína. Až neskôr zahŕňalo všetkých, ktorí hovorili po arabsky alebo prijali arabskú kultúru.

² Jeho veľkosť závisí od spoločenského postavenia beduína. Jedna rodina zvyčajne obýva jeden stan.

Takto stručne a rámovo by sme mohli charakterizovať kočovných Arabov (beduínov). Každodennosť ich života som mal možnosť osobne prežiť počas opakovanych terénnych výskumov (2006 – 2010) u beduínov v Sýrskej púšti, kde som nejaký čas žil priamo v beduínskych rodinách rôznych kmeňov³, ktoré neboli vystavené čulému turistickému ruchu. Pre seriózny terénny výskum v danej oblasti je dôležitou podmienkou vzdialenosť beduínov od frekventovaných turistických lokalít, ak sa usilujeme o výskum reality a nie spôsobu života štylizovaného s cieľom prilákať turistov. Ďalším nevyhnutným predpokladom získania dôveryhodnejších informácií z beduínskeho prostredia je komunikácia s nimi priamo bez jazykovej bariéry (bez použitia sprostredkujúceho cudzieho jazyka), pretože beduíni spravidla cudzie jazyky neovládajú. Ak s nimi hovoríte arabsky, získate si ich dôveru a sú k vám otvorennejší.

Prírodné podmienky rozdelili starých Arabov na dve skupiny: beduíni (*badú*) obývali púšte, polopúste či stepi a žili nomádskym spôsobom života; usadlé či mestské obyvateľstvo (*hadar*) sa postupne usadilo v mestách, dedinách a oázach, kde sa obyvatelia začali venovať obchodu, remeslám alebo poľnohospodárstvu. Arabská spoločnosť pred islamom sa vyznačovala kmeňovou organizačnou štruktúrou založenou na pokrvných a príbuzenských vzťahoch. Polokočovné a usadlé beduínske kmene si zachovali tiež kmeňovú štruktúru a kmeňové zvyky. Usadlí obyvatelia mali väčšinou starobyly kmeňový pôvod na základe predošej migrácie. Tradičné členenie arabskej spoločnosti na beduínsku civilizáciu (*badáwa*) a mestskú/usadlú civilizáciu (*hadára*) prezentoval stredoveký moslimský historiograf Ibn Chaldún v 14. storočí vo svojom významnom diele *Al-Mukaddima*⁴, kde formuloval metodické východiská, ktorých aktuálnosť napriek storočiam od vzniku diela oceňujú aj súčasní autori zaoberejúci sa problematikou nomádzmu a tribalizmu. V druhej kapitole rozsiahlej *Al-Mukaddimy* rozlišuje dve hlavné formy organizácie spoločenských skupín vytvárajúce ľudskú civilizáciu. Prvú formu tvorí beduínsky spôsob života, do ktorého zahŕňa nomádov v púšti a obyvateľov vidieka žijúcich ďaleko od miest, druhú formu predstavuje usadlý spôsob života spojený s mestskou kultúrou.

Beduíni a ich kmene boli a ešte stále sú považovaní za základ arabskej spoločnosti. V minulosti bol každý kmeň tvorený rodinami z čistej arabskej krvi, pretože dcéra bola už pri narodení spravidla sľúbená svojmu bratrancovi z otcovej strany. Základom existencie beduínov bol chov tiav. Polonomádi chovali stáda oviec a kôz a v menšej miere sa venovali domácemu remeslu pre vlastnú potrebu a naturálnu výmenu s usadlíkmi. Beduíni udržiavalí pravidelné styky s oázami, poľnohospodárskymi osadami a mestami.

³ Išlo o tieto kmene: As-Sajjád; Ar-Ramle; Al-Akídát; As-Salút; Al-Maádíd; Al-Mawálí.

⁴ Mukaddima (Úvod do dejín) sa skladá zo šiestich veľkých kapitol, prvá hovorí o ľudskej civilizácii, druhá o podmienkach beduínskeho života, tretia o dynastiach a kráľovskej moci, štvrtá o formách usadlej kultúry, piata o spôsobe obživy, obchode a remeslach a šiesta podáva klasifikáciu rôznych druhov vied. Slovensky preklad: Ibn Chaldún. Al-Mukaddima. Úvod do dejín. Preložil, predstavil a poznámky napísal Ladislav Drozdík. Bratislava : Tatran 1984; český preklad: Ibn Chaldún. Čas království a říší. Mukaddima. Preložil, úvod a poznámky napísal Ivan Hrbek. Praha : Odeon, 1972.

Životný rytmus obyvateľov púšte a stepi závisel od striedania ročných období. Po zimných dažďoch, keď sa zem zazelenala nízkym rastlinným porastom, vydali sa nomádske kmene na ďaleké pochody. V priebehu krátkej jari sa beduíni rozptýlili po menších skupinách, aby dopriali svojim stádam dostatočnú pastvu. V čase horúceho leta sa vyprahnutou púšťou či stepou opäť presúvali do väčších táborských vedľa podzemných prameňov, kde strávili najdrsniejsie obdobia roka (horúce leto a chladnú zimu). Na sťahovanie využívali ťavy, bez ktorých život v púšti neboli možný. Vysoko si cenili tieto zvieratá pre ich nesmiernu vytrvalosť a odolnosť voči púštnym podmienkam. Konechovali iba tí majetnejší a žijúci v priaznivejšom prírodnom prostredí, pretože chov koní bol náročný na kvalitu vody a potravy. V minulosti bolo zdrojom obživy nomádov aj lúpežné prepadávanie (*ghazwa*) iných kmeňov, obchodných karaván či roľníckych osád. Beduíni žili v drsnom a nehostinnom prostredí a ulúpenú korist' či výkupné získané za tzv. ochranu karaván pokladali za nevyhnutné prostriedky na záchrannu života.⁵

Špecifické životné podmienky ovplyvnili spoločenskú organizáciu beduínov. Kočovný život v púšti a neustála hrozba nepriateľských nájazdov si vyžadovali väčšie zoskupenia na ohraničenom teritóriu. Najvhodnejšou formou spoločenskej organizácie sa stalo kmeňové usporiadanie. Kmeň spravidla tvorila skupina ľudí, ktorá odvodzovala svoj pôvod od spoločného predka. Vodca kmeňa (*sajjid*) niesol zodpovednosť za celý kmeň. Riešil spory, uzatváral mier či prímerie, reprezentoval vlastný kmeň navonok, rozhodoval o čase a mieste sťahovania. Náčelník nemal neobmedzenú moc a o závažných otázkach v živote kmeňa sa radil s členmi kmeňovej rady (rada staršinov – *madžlis aš-šujúch*), až potom rozhodoval. Tento postup sa uplatňuje dodnes.

Kultúrne prostredie beduínov ovplyvnili ich životné podmienky a náboženstvo, najprv pohanské a neskôr islam. Rozšírenie islamu zasiahlo všetky sféry života beduínov. Islamský duch ovládol špecifický svet každodennosti a ponúkol nové vzory správania. Kočovníci si ho postupne osvojili aj vďaka tomu, že toto náboženstvo zachovalo mnohé kultúrne vzory a normy predislamskej kmeňovej spoločnosti. Na druhej strane niektoré islamské pravidlá beduíni nerešpektovali. Islam priznal ženám dedičské práva. Dodnes však beduínky v mnohých kmeňoch právo na dedičstvo nemajú.

Civilizácia kočovníkov je stará tisícky rokov a napriek určitým prírodným zmenám a prelomovým spoločenským i hospodárskym zvratom prežíva nadálej. Otázkou zostáva, ako sa beduíni vyrovnanajú s rýchlym technickým pokrokom a procesom globalizácie. Vplyvy týchto procesov pravdepodobne nezastaví ani nehostinné prírodné prostredie, v ktorom žijú.

Spôsob života beduínov v minulosti a dnes je v určitých ohľadoch rovnaký napriek tomu, že rozpínavosť západnej civilizácie, v pozitívnom i negatívnom zmysle, zasiahla aj tieto končiny sveta. V jednotlivých kmeňoch sa viac či menej uplatňujú overené zákony a tradície predkov. V súčasnosti mnohé beduínske rody majú tendenciu usadzovať sa a ako-tak prispôsobiť svoj životný štýl podmienkam moderného života. Beduín je však hrdý na svoj pôvod, čo je výraznou

⁵ TAUER, Felix. Svät islámu. Jeho dějiny a kultúra. Praha : Vyšehrad, 2006, s. 15.

črtou jeho osobnosti. Aj v podmienkach usadlého spôsobu života sa snaží dodržiavať svoje tradície.

Každý beduínsky kmeň obýva na prechodné obdobie určité územie, ktoré považuje za svoju dočasné vlast'. Beduíni dodnes žijú v stanoch, každý reprezentuje jeden rod. Skupina stanov sa nazýva štvrt'. Ľudia obývajúci štvrt' (niekoľko rodov) sa identifikujú ako klan. Klany tvoria kmeň, najvyššiu jednotku beduínskej spoločnosti. Kmene sú niekedy hierarchizované na hlavné a vedľajšie podľa počtu príslušníkov alebo postavenia jednotlivých kmeňov v beduínskom spoločenstve. Kmeň ako spoločenská jednotka i pojem patrí v západných spoločnostiach k historizmom. V arabskom svete je kmeňový princíp spoločenskej organizácie dodnes zachovaný. Kmeňová solidarita a súdržnosť sú charakteristickými znakmi kmeňového systému. Na prvom mieste je súdržnosť a lojalita v rámci rodov a klanov. Zaväzuje k vzájomnej pomoci, podpore a zaručuje bezpečnosť pre každého jednotlivca.⁶ Kmeňová súdržnosť bola v minulosti podmienkou prežitia, lebo často dochádzalo k lúpežným prepadom a bolo treba zabezpečiť ochranu územia a stáda. Jedinec v takých drsných podmienkach nemohol prežiť. V súčasnosti sa životné podmienky zmenili, a hoci nedochádza k prepadom a bojovým konfliktom, kmeňová súdržnosť sa stále uplatňuje ako jeden z hlavných beduínskych princípov.

V posledných desaťročiach stany stratili výsostné postavenie jediného beduínskeho príbytku. Bohatší beduíni si budujú aj stále obydlia v dedinách. Napriek tomu si vedľa svojich domov stavajú stany, ktoré využívajú ako „letné chatky“. Beduíni považujú stan za symbol nomádskeho pôvodu, na ktorý sú veľmi hrdí. Menej majetní beduínski usadlíci si vedľa svojich domov stavajú stany len na určité prechodné obdobie, napríklad pri príležitosti významných sviatkov, svadieb, úmrtí, pretože veľký stan poskytuje väčší priestor pre obvykle veľký počet hostí.

U kočovných obyvateľov púšte sa vysoko cenila pohostinnosť, zabezpečenie ochrany cudzincom (hosťom či náhodným pocestným) a poskytnutie pomoci tým, ktorí o to požiadali. Hoci prešlo niekoľko storočí, tieto zásady nestratili svoj význam a nadálej tvoria jadro súčasnej beduínskej morálky. Výrok „Host do domu, Boh do domu“ platí aj v arabskom svete – a u beduínov zvlášť. Obyvatelia púští a polopúští sú veľmi pohostinní. Ich život sa skladá z tvrdej každodennej práce medzi nemými zvieratami a príchod návštevníka z domáceho či iného kmeňa, ba dokonca úplne cudzieho človeka je vzácnu príležitosťou na krátke odpočinok a rozhovor aj o tom, čo sa deje za obzorom púšte. Život kočovníkov je náročný na cestovanie, vyhľadávanie vodných zdrojov a zabezpečenie obživy pre ľudí aj zvieratá. Privítanie kohokoľvek a pomôcť kedykoľvek je prirodzenou povinnosťou každého nomáda, pretože si uvedomuje, že zajtra on sám môže potrebovať pomoc. Spôsob uctenia si hosťa nie je v jednotlivých kmeňoch jednotný. Niektorí sa všetci muži zúčastňujú na pohostení a vezmú hosťa do najlepšieho stanu, kde

⁶ Príslušníci kmeňa majú spravidla spoločný pôvod a spája ich pokrvné príbuzenstvo. Ako vo väčšine kočovných spoločenstiev, aj u beduínov je otec stredom všetkých príbuzenských vzťahov. Silnejšie sú medzi bratrancami zo strany otca (deti strýka – awlád al-amm), slabšie zo strany matky (deti uja – awlád al-chál).

mu najprv ponúknu kávu a potom na jeho počesť zabijú barana a k hotovému jedlu pozvú aj obyvateľov blízkych stanov. V iných kmeňoch túto povinnosť má len náčelník alebo hlava najvplyvnejšej rodiny. Postavenie hosta sa nevzťahuje len na cudzieho návštevníka, ale aj na suseda či príslušníka iného kmeňa.

Na arabskom východe je zvykom privítať každý deň šálkou voňavej kávy a takým istým spôsobom ho aj zakončiť. Pri šálke horúcej kávy sa beduín stretáva s priateľmi či náhodnými hostami alebo sa s nimi lúči. Spôsob prípravy a pitia tohto nápoja i jeho postavenie v obradovej kultúre beduínov sa traduje dodnes. V arabskom svete je káva nápojom púšte, vidieka i mesta. Bez nej sa nemôže konať žiadnený *díwán* (posedenie beduínov v stane pri rôznych príležitostiach). Nádoby na prípravu kávy musia byť stále dostupné a o kanvičku, z ktorej sa nalieva, je zvlášť postarané. Rituál nalievania kávy do šálok má byť potešením pre nos, uši a oči zároveň. „Káva je partnerkou našich myšlienok, priateľkou pre chvíle oddychu, oázou, kde čerpáme novú energiu.“ Takto to cítia beduíni a kávu často nazývajú svojou milenkou. Beduíni sú vášnivými milovníkmi tohto nápoja, prechovávajú k nemu lásku a vyjadrujú to mnohými spôsobmi. Tie prešli určitým vývojom od raných čias, keď beduín pod holým nebom nad plameňom skromného ohníka varil kávu a veril, že práve takto priláka rannú hviezdu. Ďalší popíjali tento nápoj len pri svite mesiaca a pod žiarivými hviezdami. Iní vitali slnko prípravou kávy v lesklých kovových nádobách odrážajúcich slnečné lúče. Čaro kávy a pôžitok z jej popijania ospevuje množstvo piesní, básní a epických príbehov. O tom by nám vedeli rozprávať práve beduíni pri tónoch *rabáby* – zvláštneho arabského hudobného nástroja. Pitie kávy sa stalo neodmysliteľnou súčasťou každodenného života beduínov najmä po rozšírení islamu, keď káva nahradila dovtedy veľmi obľúbené víno.

Beduínska rodina je patriarchálna a patrilineárna. Uprednostňujú sa tzv. preferenčné sobáše. Najčastejšie sú manželstvá medzi krížovými bratracami a sesternicami, ale vyskytuje sa aj levirát (manželstvo muža s vdovou po bratovi) a sororát (manželstvo vdovca so sestrou jeho nebohej manželky). Týmito opatreniami beduínska spoločnosť zabezpečuje rodovú kontinuitu a chráni postavenie vdovy a jej detí. Beduín má spravidla svoju nevestu určenú od útleho detstva na základe príbuzenských príslužov, no môže si ju vyhliadnuť a vybrať aj náhodne pri rôznych príležitostiach počas kočovania. Beduínka nemá možnosť sama si vybrať partnera, posledné slovo patrí obvykle jej otcovi. Beduíni sa vyhýbajú partnerským vzťahom mimo svojho kmeňa z dôvodu zachovania pokrvnej čistoty rodu. Napriek tomu, že v súčasnosti je výber partnerov stále orientovaný na členov vlastného kmeňa, existujú prípady kombinovania endogamie a exogamie. Polygamné manželstvá sa medzi mladými beduínmi vyskytujú len zriedka.

Beduínska žena vykonáva veľa prác: stará sa o stan, zodpovedá za domáce práce a dostatok vody, pripravuje a niekedy aj servíruje pohostenie hosťom, kŕmi zvieratá a, samozrejme, stará sa o deti a starých ľudí. Pri pôrode nemá k dispozícii ani zdravotné sestry, ani pôrodné asistentky, pomáhajú si len ženy navzájom, obvykle najbližšie príbuzné. Často sa stáva, že beduínka porodí dieťa sama bez akejkoľvek pomoci. Rozvodovosť je u beduínov veľmi nízka. Islam povoľuje rozvod, no zároveň ho považuje za zavrhnutiahodný čin.

Každá spoločnosť si stanovila určité normy a pravidlá spoločenského styku. Jedným z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúcich morálku ľudí je prostredie, v ktorom žijú. Beduínska etika je bezprostredne spätá s drsnejšími a nehostinnými prírodnými a sociálnymi podmienkami života na púšti. Vychádza z princípu ochrany hlavných hodnôt kmeňovej spoločnosti – krvi, cti a majetku. Beduíni sa snažili medzikmeňové spory riešiť rokovaniami a dohodou. Niektoré kmene prištupovali radšej k násiliu a ich konanie ovládala neskrotná bojová vášeň. V minulosti boli beduínske spoločenstvá vystavené častým konfliktom, prepadom a šarvátkam so susednými kmeňmi, preto aj bojovnosť v tomto kontexte patrila medzi uznávané cnosti. V súčasnosti neexistujú spory o vodné zdroje ani pastviny, pretože územia, na ktorých prechodne žijú kočovníci, patria vždy určitému štátu. Bojovnosť ako tradičná cnošť stratila svoje opodstatnenie. Jadro beduínskej etiky utvárajú tradičné staroarabské cnosti: pohostinnosť, štedrosť, česť, odvaha a hrdosť, ako aj úcta k starším a váženejším. Tieto vlastnosti dodnes tvoria tradičnú arabskú predstavu o mužnosti (*muruwa*). Odvaha patrí k najdôležitejším princípm a predstavuje charakteristickú črtu beduínskej povahy. Beduín vidí v odvahе svoju moc. Každý člen kmeňa sa túži dostať do situácie, v ktorej by mohol preukázať svoju odvahu a uskutočniť odvážny čin, ktorý rozhoduje o osude celého kmeňa.

Súčasná beduínska spoločnosť je otvorená voči vidieckemu a mestskému obyvateľstvu. Mladá generácia beduínov nie je izolovaná od sveta usadlíkov – domáčich či cudzích. Tanier satelitnej televízie a naftový generátor na výrobu elektriny sa stali súčasťou zariadenia stanu. Takto si beduíni môžu rozširovať poznatky o majoritnej spoločnosti a kultúre. Napriek tomu sa medzi beduínmi naďalej praktizuje zvykové právo i obyčajové tradície, a to buď v modifikovanej podobe, alebo identické s praxou v minulých storočiach. Niektoré občianskoprávne spory v súčasnosti môžu beduíni zveriť štátnym súdom, ale otázky cti riešia výlučne podľa svojho zvykového práva.

Od začiatku minulého storočia pribúdajú beduíni, ktorí uprednostňujú usadlý spôsob života. Týmto sa ich každodenný život postupne mení a pomaly sa narúšajú rodové a kmeňové väzby. Usadlí beduíni, ktorí sa narodili v kočovnej rodine, sa snažia zásady beduínskej etiky a životoschopné staré tradície ďalej uplatňovať aj v novom životnom prostredí, pretože sú u nich hlboko zakorenенé od útleho detstva. Tí, ktorí sa už narodili v usadlých rodinách, nemajú k tradičnej beduínskej kultúre bytostný vzťah, a preto možno predpokladať, že tradície svojich predkov budú postupne opúšťať.

Približne od polovice 20. storočia sa neustále zvyšuje počet beduínov, ktorí zanechávajú tradičný spôsob života v dôsledku prenikania civilizácie do púšte. Prispeli k tomu aj nezvyčajné suchá, ktoré sa vyskytovali v nepravidelných intervaloch od 60. rokov. Sýrska vláda sa intenzívne zaujímalá o sedentarizáciu beduínskych kmeňov od roku 1963, keď prevzala moc strana BAAS (Socialistická strana arabskej obrody), ktorá následne spustila veľkú pozemkovú reformu. Väčšina pôdy, ktorú vlastnili kmeňoví vodcovia, bola rozdelená na malé parcely určené pre chudobnejšie beduínske rodiny. Týmto vláda chcela motivovať kočovníkov, aby sa usadili a venovali poľnohospodárstvu. Nasledujúce dve

desaťročia boli pre sýrskych beduínov veľmi dramatické.⁷ Mnoho beduínskych rodín opustilo Sýriu alebo sa nedobrovoľne usadili.

Od 90. rokov sa čoraz častejšie pri beduínskych osadách objavovali kamoňy, ktoré prevážali beduínov, ich prenosné príbytky a zvieratá. Pastieri so stádami neputovali za vodou, cisterny prichádzali k ovciam priamo na pastvu. V niektorých oblastiach púste dal štát vyhľbiť studne na napájanie zvierat. Ministerstvo poľnohospodárstva pravidelne vysielalo veterinárov, aby bezplatne zaočkovali dobytok. V obdbiach sucha vláda poskytovala beduínom finančnú a naturálnu pomoc (krmivo pre zvieratá a pod.).

Nová situácia nastala v oblasti zdravotnej starostlivosti a vzdelávania. Napríklad tradičné liečiteľské praktiky začali zanikať práve v súvislosti so zdravotnou starostlivosťou, ktorá bola beduínom dostupná v najbližšej dedine či meste. Pre beduínske deti boli zriadené mobilné školy, ktoré navštievujú chlapci aj dievčatá spolu. Zavedenie povinnej školskej dochádzky u beduínov vyvolalo potrebu zmeniť zaužívanú deľbu práce v rodine. Deti súčasťou naďalej pomáhajú rodičom pri chove zvierat alebo pri iných prácach, ale určitý čas z každého dňa si musia vyhradíť na školu a učenie.

Tradičný beduínsky spôsob života sa zachoval v súčasnosti prevažne na arabskom východe v oblasti nazývanej aš-Šám⁸. V oblasti Zálivu je takýto spôsob života už zriedkavý. Modernizácia a zvyšovanie životnej úrovne spojené s objavením ropných ložísk vyvolali hospodárske aj spoločenské zmeny, ktoré spôsobili postupné usadzovanie kočovného obyvateľstva. V dôsledku urbanizácie a vzniku nových pracovných príležitostí klesá aj počet obyvateľov dedín, s ktorými beduíni obchodovali. Púšť je zdrojom ropy a v tomto priemyselnom odvetví je zamestnaných veľa beduínov. Ich spôsob života sa zmenil radikálne, aj rodinní príslušníci žijú v porovnaní so svojimi predkami v podstatne zmenených podmienkach. K zníženiu počtu kočovníkov vedie aj výstavba a skvalitňovanie komunikácií a rozvoj poľnohospodárstva a potravinárskeho priemyslu.

Na záver sa pokúsim zhrnúť súčasný stav⁹ spôsobu života sýrskych beduínov. Tradičný beduínsky spôsob života je na ústupe ako dôsledok politického, ekonomickeho a technického vývoja. Beduíni sa usadzujú pri alebo priamo v dedinách. Bývajú v domoch (hlavne v zime), ale na dvore majú postavené stany s tradičným beduínskym zariadením, aby tam mohli popíjať arabskú kávu a pozerať televíziu. Venujú sa poľnohospodárstvu, zavlažujú obrábanú pôdu a chovajú kravy. Niektorí si z nostalgie ponechali niekoľko oviec, ba dokonca aj ťavy ako symbol ich beduínskeho pôvodu. Jedným z dôvodov prechodu na usadlý spôsob života (hlavne v meste) je vidina lepšieho a pohodlnnejšieho životného štýlu.

⁷ Syria's Bedouin Tribes: an Interview with Dawn Chatty. Carnegie Endowment for International Peace (2. júla 2015) [online]. Dostupné na internete : http://carnegieendowment.org/syria_in_crisis/?fa=60264.

⁸ Arabsky aš-Šám - tradičné historické pomenovanie oblasti ležiacej na území dnešnej Sýrie, Libanonu, Jordánska a bývalej Palestíny, používalo sa až do konca tureckej nadvlády v 20. storočí.

⁹ Tu mám na mysli stav do roku 2011, keď sa začala v Sýrii Arabská jar. Doteraz je v krajine vojnový stav, ktorý ovplyvňuje aj každodenný život beduínov. Aké sú a ešte budú následky vojny na život a postavenie beduínskych komunít, nie je možné teraz odhadnúť. To ukážu až následné terénné výskumy v mierových podmienkach.

Mladá generácia odchádza do miest za vzdelaním alebo lepšími pracovnými príležitosťami. Beduíni, ktorí sa usadili v mestách, vykonávajú rôzne povolania; tí ambicioznejší pôsobia vo vyšších politických a vládnych funkciach. Na svoj nomádsky pôvod sú hrdí. Polousadlí beduíni žijú na vidieku v domoch a so stádom chodievajú do púste na pastvu.

Z komunikácie s beduínmi rôznych vekových kategórií vyplynulo, že pre mnohých púšť predstavuje slobodu a neobmedzenú voľnosť pohybu. Nevedia si predstaviť život inde ako pod stanom. Iní považujú život v pústi za drsný a neistý, nechceli by sa k nemu vrátiť. Identifikujú sa ako beduíni a za svoj pôvod sa nehanbia. Je prekvapením, že nie všetci mladí beduíni túžia po usadení sa na jednom mieste. Naopak, zostávajú v pústi, hoci si uvedomujú, že život tam je ťažší. No pocit spolupatričnosti je silný, umocnený nekonečnou slobodou.

Beduíni tvoria približne 12 % až 15 % sýrskej populácie.¹⁰ Ide o hrubý odhad pred vojnou. Napriek tomu, že prevláda trend sedentarizácie, púšte a polopúšte obývajú skutočné nomádske kmene. Nadálej udržiavajú tradičný spôsob života, ale s využitím modernej techniky, ktorá im uľahčuje prácu (automobily, traktory, generátory) či spríjemňuje voľné chvíle (satelitná televízia, rádio apod.). Miera uplatňovania obyčajových tradícií je u nich najvyššia v porovnaní s usadlými a polousadlými beduínmi. Spôsob života a získavania obživy sa mení rýchlejšie ako miera udržiavania starých tradícií.

---

¹⁰ Syria's Bedouin Tribes: an Interview with Dawn Chatty. Carnegie Endowment for International Peace (2. júla 2015) [online]. Dostupné na internete : <http://carnegieendowment.org/syriain crisis/?fa=60264>.

ZAHĀĽOVANIE ŽIEN – IDEÁL A PRAX V DEJINNOM ÚSEKU 20. STOROČIA

Eva AL-ABSIOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Jazykové centrum, Hodžova 1
949 74 Nitra, ealabsiova@ukf.sk

AL-ABSIOVÁ, Eva. *Veiling of women – ideal and practice in the 20th century.* Veiling of women is a specific element of clothing culture in Arab and Muslim societies and its roots go back to ancient civilizations. As a phenomenon of current everyday reality, the veiling of women extends beyond the Islamic world. In the 20th century, this tradition has undergone many changes from the traditional to the modern understanding, from rejection to the revitalization of the tradition of veiling. The article follows these changes from a male and female perspective.

Kľúčové slová: zahaľovanie žien; muslimská žena; arabská žena; symbolika zahaľovania;

Keywords: veiling of women; Muslim woman; Arab woman; symbolic meanings of the veil;

Zahaľovanie žien predstavuje špecifický prvok kultúry odievania v muslimskom prostredí. Je súčasťou každodennej reality nielen arabského regiónu, ale i celého islamského sveta, ba dokonca prekročil aj jeho hranice smerom na Západ. V 20. storočí prešla táto tradícia mnohými zmenami od tradičného k modernému chápaniu, od odmietania k návratu/revitalizácii tradície zahaľovania žien, no hlavne sa posunula symbolika tohto fenoménu.

Zahaľovanie sa praktikuje v islamskom svete, ktorý je multietnický a veľmi rozmanitý z hľadiska sociálnych, ekonomických, politických a kultúrnych pomeroў, predovšetkým z hľadiska miery religiozity a uplatňovania náboženských tradícií v každodennom reálnom živote. Islam predstavuje všeobecný rámec, v ktorom sa jednotlivé muslimské spoločnosti rozvíjajú, ale nemusia nutne používať rovnaké praktiky. Nehomogénnosť islamského sveta je nevyhnutné brať do úvahy pri skúmaní akéhokoľvek fenoménu týkajúceho sa jeho každodennej reality. To sa vzťahuje aj na zahaľovanie.

Zahaľovanie muslimských žien patrí v súčasnosti k aktuálnym rodovým tématam skúmaným v akademickom prostredí a sledovaným v mediálnej sfére v západných, ako aj muslimských krajinách. Tento príspevok sleduje skúmanú problematiku v rámci muslimských krajín blízkovýchodného regiónu.¹ Prítomné

¹ Geopolitickým názvom Blízky východ tu označujeme Egypt, arabské krajiny ležiace v juhozápadnej Ázii, Izrael, Turecko, Irán a Afganistan.

úvahy a postoje opieram nielen o relevantnú literatúru a vyhlásenia islamských autorít, ale aj o moje empirické skúsenosti, ktoré som získala počas desiatich rokov (1988 – 1998) strávených v Damasku, kde som žila priamo v moslimskom prostredí, stretávala som sa s moslimkami (ortodoxnými aj liberálnymi) a komunikovala som s nimi bez jazykovej bariéry.

Zahaľovanie žien nie je pôvodným islamským fenoménom. Poznali ho už staré civilizácie, ktorých tradície sa pretransformovali do islamskej kultúry postupne po ukončení arabských dobyvačných ťažení do krajín s odlišnou etnickou, náboženskou a kultúrnou identitou. Zahaľovanie prevzali moslimovia od iných kultúr a tento zvyk zapustil pevné korene v moslimských spoločnostiach.

Pri analýze tohto fenoménu treba jasne vymedziť pojem „zahaľovanie“. V islamskom kontexte to spravidla znamená zahalenie vlasovej časti hlavy a šije. Zdôrazňujem slovo „spravidla“, pretože islamské náboženské autority nemajú jednotný názor na to, či si majú ženy zahaľovať aj tvár (týmto názorom sa venujem nižšie). Korán zahaľovanie explicitne nepredpisuje – a už vôbec sa v Koráne nepíše o zahaľovaní ženy od hlavy (vrátane tváre) až po päty. Koránový verš „A povedz veriacim ženám, aby cudne klopili zrak...“² dokazuje, že ženy si v ranom islame nezahaľovali tvár. Moslimské feministky upozorňujú, že zahaľovanie tváre je v moslimskej spoločnosti cudzím/prevzatým prvkom. Toto očividne potvrdzuje aj skutočnosť, že pri náboženských rituáloch vykonávaných počas púte v Mekke, najsvätejšom mieste islamu, majú ženy zakázané zahaľovať si tvár.³

Tradičná pokrývka hlavy (šatka) sa v modernej arabčine nazýva *hidžáb*⁴ a často sa nesprávne prekladá ako „závoj zakrývajúci tvár“. Ortodoxné moslimky sa obvykle začínajú zahaľovať / nosiť *hidžáb* pri prvých príznakoch ich fyzického dospievania, najčastejšie ako desaťročné. Nezahaľujú sa vždy z donútenia, ako je to médiami stereotypne podsúvané. Osobne som zažila situácie, keď sa dievčatá tešili z prvej šatky, ktorú mohli nosiť podľa vzoru svojich ženských príbuzných. Poznala som i rodiny, kde dcéry nenosili *hidžáb* a rodičia rešpektovali ich slobodné rozhodnutie. Ďalšiu skupinu zahalených moslimiek tvoria ženy, ktoré sa rozhodli zahaliť (z vlastnej vôle alebo pod tlakom rodiny či okolia) až neskôr ako zrelé ženy alebo po nástupe či ukončení univerzitného štúdia, po svadbe, rozvode, úmrtí manžela a pod. Niektoré ženy pristúpili k noseniu *hidžábu* z pracovných dôvodov, napríklad ak pracujú v prevažne mužskom kolektíve. Zahalenie nemusí vždy odzrkadľovať mieru religiozity.

Muslimky by sa mali – podľa islamskej praxe – zahaľovať na verejnosti a doma v prítomnosti cudzích mužov a mužských príbuzných – okrem manžela, otca, svokra, brata, syna, syna brata alebo sestry.⁵

² KORÁN 24:31 (KORÁN. Z arabského originálu do češtiny preložil Ivan Hrbek. Praha : Academia, 2000.)

³ AL-ABSI, Marwan. Mekka – mesto duchovnej jednoty moslimského sveta. In Geografia, 2008, roč. 16, č. 4, s. 15 – 20.

⁴ Arabské jazykové slovníky uvádzajú viacero pomenovaní pre tradičnú pokrývku hlavy a šije, napríklad: *hidžáb*, *džilbáb*, *chimár*, *al-amíra*, *šajla* a ďalšie.

⁵ Bližšie pozri KORÁN 24:31.

V muslimskom svete sa vyskytujú aj extrémne druhy zahaľovania, keď je zahalené celé telo a tvár, ktoré však nemajú žiadnu oporu v náboženských textoch. Ide o *nikáb*, t. j. odev zahaľujúci celé telo aj tvár s úzkym otvorom pre oči, alebo *burku*, najkonzervatívnejší ženský odev, ktorý zakrýva celé telo a celú tvár spravidla s mriežkovým otvorom pre oči.

Egyptská feministka Leila Ahmed upozorňuje, že zahaľovanie je skôr kultúrnym ako náboženským zvykom. Zahaľovanie ženskej tváre existovalo pred islamom a odrážalo spoločenský úzus vyšších vrstiev.⁶ Závoj mal odlišiť slušné ženy od konkubín, otrokýň či prostitútok, a to už pred naším letopočtom v Asýrii či Grécku. V predislamskej Perzii a Byzancii závoj symbolizoval bohatstvo a vysoké spoločenské postavenie ženy, ktorá ho nosila.⁷ S nástupom islamu ženy spočiatku nechodili zahalené a zahaľovanie nepatrilo k prioritám islamskej ortopraxie. V Koráne sa iba v dvoch prípadoch (súrach) hovorí o zahaľovaní v súvislosti so ženami (33:59 a 24:31). V prvom prípade ide o zahaľovanie Prorokových žien, ktoré mali výsadné postavenie v ranej muslimskej obci. Druhý prípad sa vzťahuje na veriace ženy, ktoré by sa mali zahaliť, aby sa odlišili od žien zlej povesti a aby ich muži neobťažovali.⁸ Postupne sa zahaľovanie presadilo ako symbol žien z vyšších spoločenských vrstiev, ktoré nemuseli pracovať a boli izolované v súkromí.

V dejinách islamu rástli reštrikcie týkajúce sa odievania žien a ich zahaľovania na základe teologických interpretácií náboženských textov, ktoré sa stali zdierom ortodoxného a autoritativného pohľadu na islam.⁹ Ideál a prax zahaľovania sa tak menili podľa rôznych interpretácií v rôznych historických kontextoch¹⁰, a to v neprospech žien. Vzdelané ženy pochádzali z vyšších vrstiev a boli dosť izolované od verejného života. Nemali možnosti zasahovať do výkladu Koránu a tvorby islamského práva, čo bolo vždy doménou mužov, hoci Korán nezakazuje tieto aktivity ženám.

Otázka zahaľovania sa stala jednou z priorít organizovaného arabského ženského hnutia, ktorého začiatky siahajú do dvadsiatych rokov 20. storočia. Sú spojené s menom egyptskej aktivistky Hudy Šaaráwí (1879 – 1947), ktorá založila prvú feministickú organizáciu v arabskom svete. Patrila k vyššej spoločenskej vrstve, ale zaujímalu sa o postavenie všetkých žien. Bojovala proti zahaľovaniu.

⁶ Bližšie k téme v kapitole o zahaľovaní: AHMED, Leila. Women and Gender in Islam. Historical Roots of a Modern Debate. Yale University Press, 1992.

⁷ John Esposito konštatuje, že expanziu Arabského kalifátu do iných kultúrnych prostredí (sásánovského alebo byzantského) sa etnickí Arabi stali minoritou v týchto krajoch a podľahli vplyvom miestnych tradícii a zvyklosťiam tamojšieho panovníckeho dvora, ktorého bežné praktiky si postupne osvojovali, ako napríklad oddelenie žien či zahaľovanie, ktoré bolo v prvých storočiach islamu obmedzene uplatňované iba vo vyšších mestských vrstvách (ESPOSITO, John L. Women in Muslim Family Law. New York : Syracuse University Press, 1982, s. 204).

⁸ Otrokyne nesmeli nosiť závoj.

⁹ Aktuálne sa rôznym pohľadom na zahaľovanie a mýtom s ním spojeným venuje Sahar Amerová, profesorka arabských a islamských štúdií z Univerzity v Sydney (AMER, Sahar. What is Veiling? North Carolina : University of North Carolina Press, 2014, 256 s.).

¹⁰ KOURILOVÁ, Iveta. Žena a sexualita – fatální téma islámu. In Cesta k prameni : fatwy islámských učencov k otázkám všedného dne. Praha : Orientální ústav Akademie věd České republiky, 2003, s. 62.

Nekritizovala ho ako dôsledok náboženských pokynov, ale ako dôsledok daných sociálno-ekonomických pomerov a rodových predsudkov.

V prvej polovici 20. storočia arabské krajiny preberali myšlienkové prúdy zo západnej Európy a časť spoločnosti sa výrazne sekularizovala. Na druhej strane silneli formy odporu konzervatívnych síl, ku ktorým patrili predstaviteľia nižších aj vyšších spoločenských vrstiev. Tradicionalisti vyčítali sekulárnym kruhom stratu úcty k tradíciám, čo pokladali za jeden z dôsledkov európskeho kolonializmu.

Najradikálnejšie pokusy o emancipáciu ženy v podobe zákazu zahaľovania tváre prebiehali v 20. a 30. rokoch minulého storočia v Turecku ako súčasť reforiem Mustafu Kemala Atatürka¹¹ a v Iráne za vlády Rezá Šáha Páhlavího. Nie všetky muslimské ženy však túžili chodiť odhalené. Napríklad iránske ženy odhalené proti svojej vôle (najmä tie staršie) sa cítili zahanbené, akoby mali obnažené celé telo, a odmietali chodiť na verejnosc¹².

Obdobie 40. až 70. rokov 20. storočia je vo všeobecnej rovine charakteristické ústupom zahaľovania muslimských žien. Tento zvyk pretrvával nadálej v nižších spoločenských vrstvách. Vývoj postavenia žien na Blízkom východe a postoj a k tradícii zahaľovania vtedy ovplyvňovali rôzne názorové skupiny. Rámcovo ich môžeme označiť za modernistické, osvietenské a konzervatívne. Protiislamské postoje a radikálne odmietanie tradície zahaľovania žien silneli pod vplyvom arabských, tureckých a iránskych marxistov a ich predstáv, že vedecko-technická revolúcia a výraznejšie zapojenie žien do výroby zlepší postavenie ženskej populácie. Tieto názory podporovali aj sekulárne orientovaní intelektuáli ovplyvnení európskymi filozofickými a ideologickými prúdmi. Na druhej strane stáli konzervatívne autority z renomovanej islamskej univerzity Al-Azhar so sídlom v Káhire. Osvietení islamskí teológovia a vedci sa usilovali o koexistenciu a rozumné prepojenie tradičných a moderných prvkov.

Sedemdesiate roky minulého storočia boli poznačené nepriaznivými politickými a ekonomickými pomermi. Dôsledky neúspešného egyptsko-izraelského konfliktu, úpadok hospodárstva v Turecku, pôsobenie islamistických hnutí a islamská revolúcia v Iráne patrili k hlavným faktorom, ktoré vyvolali postupnú revitalizáciu islamských tradícií ako osvedčenej a spoľahlivej konštanty života. Od 90. rokov 20. storočia nastáva výraznejšie, ba až prekvapivé oživenie islamských hodnôt. Mnohé ženy si začínajú obliekať tradičný odev dobrovoľne. Renesancia *hidžábu* sa objavila najmä v dôsledku zlej politickej, sociálnej a ekonomickej situácie v muslimských krajinách a tiež ako reakcia na násilný „dovoz“ západnej demokracie. Sekularizmus zlyhal pod „t'archou“ prázdnych hesiel, korupcie a klientelizmu. Väčšinovej populácii nemal čo ponúknut'. Tá sa obrátila späť k odkazu svojich predkov, v ktorých hľadala nádej na lepší život. Pre-

¹¹ Náboženská identita muslimiek bola tvrdzo potlačená modernizačným a sekularizačným procesom. Porovnaj : GÖLE, Niltüfer: The Forbidden Modern: Civilization and Veiling. Michigan : University of Michigan Press, 1997, 184 s.

¹² ZAHEDI, Ashraf. Concealing and Revealing Female Hair. In HEATH, Jennifer (ed.). The Veil: Women Writers on Its History, Lore, and Politics. London : University of California Press, 2008, s. 250–265.

to v niektorých krajinách zvíťazili vo voľbách konzervatívi podporujúci návrat k tradíciam, a teda aj k zahaľovaniu žien.

Ženská populácia vníma zahaľovanie diferencované a k jeho oživeniu zaujíma rôzne postoje. Vzhľadom na vysokú negramotnosť muslimských žien (v menej rozvinutých krajinách) je týmito ženami zahaľovanie vnímané ako každodenná nemenná realita zdelená po predkoch, ktorých kultúrny odkaz treba rešpektovať. Vzdelané muslimky bud' odmietajú zahaľovanie ako prežitok, alebo, naopak, samy sa rozhodli nosiť *hidžáb*, bez donútenia, z vlastnej vôle a presvedčenia. Toto presvedčenie nemá len náboženské pozadie. Symbolika zahaľovania predstavuje na konci 20. storočia široké spektrum významov. Západ nadalej stereotypne vníma zahaľovanie ako symbol pasivity, podriadenosti, náboženskej ortodoxnosti, spoločenského či rodinného tlaku apod. Nosenie *hidžábu* však symbolizuje aj odmietanie cudzej kultúry a západnej morálky, oslobodenie sa z diktátu módnych trendov, desexualizáciu ženy, ochranu jej súkromia a dôstojnosti, odvahu ženy vstúpiť do verejnej sféry a pod. V neposlednom rade môže žena zahalením sa vyjadrovať svoj politický postoj, napríklad príslušnosť k islamistickému hnutiu.¹³

K špecifickým otázkam zahaľovania sa vyjadrujú náboženské autority/teológovia a sekulárne i muslimské feministky. Renomovaní učenci sú pozývaní do rôznych diskusií v médiach, kde prezentujú vlastné interpretácie náboženských textov. Svoje názory podporujú výsledkami aktuálnych štatistických prieskumov a závermi vedeckých štúdií. Každý argumentuje z vlastného pohľadu, ktorý je ovplyvnený osobnostnými charakteristikami a prostredím, z ktorého pochádza.

Tradiční muslimskí teológovia sa zhodujú v tom, že žena musí nosiť na hlave *hidžáb*/šatku. Pokial' ide o *nikáb* (oci nie sú zakryté), väčšina teológov v Arabskom zálive ho ako ženské oblečenie neodmieta a považuje ho za tradičný miestny odev. Okolo legitimacy nosenia *burky* a úplného zahalenia tváre sa vedie veľa ostrých sporov. Väčšina teológov tento extrémny druh zahalenia odmietá a považuje ho za nelegitímny, pretože ani pútničky v posvätej Mekke si nezahaľujú tváre. Fundamentalistickí teológovia (hlavne v Afganistane) trvajú na tom, aby ženy nosili *burku*, a teda si zahaľovali tvár.

Reformisti oponujú, že Korán nikde striktne nenariaduje zahaľovanie a už vôbec nie tváre. Podľa nich úplne zahalená žena je proti prírode a spoločenským pravidlám. Tvár identifikuje človeka a je jeho identitou. Závoj na tvári skrýva identitu a osobnosť nositeľky, nehovoriac o negatívnych zdravotných následkoch.

Výsledkom týchto diskusií sú často protichodné výklady náboženských pokynov, a to v dôsledku toho, že v islamskom svete oficiálne existujú štyri muslimské právne školy, ktoré sa zaoberajú interpretáciou náboženských textov. Tieto právne školy sa v otázke povinnosti zahaľovania líšia. Len jedna škola (nazývaná hanafovská) je proti zahaľovaniu ženskej tváre. K nej sa hlási väčšina sunnitských muslimov, ktorí tvoria približne 85 % islamského sveta. Interpretácie tejto právej školy sú pomerne liberálne, využívajú rozum, logiku a voľbu vhodnejšej al-

¹³ K téme posunu v symbolike zahaľovania pozri napr. AMER, ref. 9; BULLOCK, Katherine. Re-thinking Muslim Women and the Veil. Challenging Historical & Modern Stereotypes. Herndon : International Institute of Islamic Thought, 2002, 275 s.

ternatívy.¹⁴ Ostatné tri právne školy sú veľmi konzervatívne a zahaľovanie tváre považujú za povinné. Jedna z nich – nazývaná hanbalovská – je označovaná za najrigidnejšiu a siaha až k novším formám fundamentalizmu. Je oficiálnou právou školou v Saudskej Arábii, kde je veľmi rozšírené nosenie *nikábu*, čiže odevu, ktorý zakrýva celé telo a tvár – s otvorom pre oči.

Doteraz spomínané postoje k zahaľovaniu žien mali spoločného menovateľa a tým je mužský pohľad alebo androcentrický prístup. Súčasnú ženskú populáciu islamského sveta zastupujú v otázke zahaľovania sekulárne alebo muslimské feministky, ktoré v akademickej či mediálnej sfére vstupujú do priamych diskusií s mužskými odborníkmi.

Sekulárne feministky vedú v muslimských krajinách ostré kampane proti akémukoľvek zahaľovaniu a spolu so západnými kolegyňami považujú *hidžáb* za symbol útlaku, ponižovania a izolácie ženy od spoločnosti. Muslimské feministické aktivistky tento postoj kritizujú. *Hidžáb* považujú za symbol dôstojnosti a osobnej slobody, ktorým dobrovoľne potvrdzujú svoju kultúrnu a náboženskú identitu. Dôrazne odmietajú stereotypné nazeranie na zahalené muslimky ako ženy submisívne, utlačované a pasívne. Zákaz nosenia *hidžábu* (napríklad v Turcku) klasifikujú ako obmedzovanie osobnej slobody. Západná kultúra chápe túto tradíciu ako prejav ženskej podriadenosti a pasivity, uväznenia ženy do „jej“ súkromnej sféry. Ambičízne a sebavedomé muslimky šatku nechápu ako prekážku, ale naopak – ako možnosť vstúpiť do „verejného priestoru mužov“, kde im zabezpečí rešpekt a určí pomyselné hranice v medziľudských vzťahoch. Nejedy existuje mnoho žien, ktoré sa zahaľujú z donútenia zo strany rodiny (mužských aj ženských príbuzných, napríklad svokry či švagrinej) alebo na základe spoločenských tlakov (čiže miery religiozity v krajine, pracovnom prostredí a podobne).

V dôsledku neustálej západnej protiislamskej kampane sa zvyšuje počet zahalených žien. Obnovenie tradície nosenia šatky symbolizuje odmietanie západného materializmu a morálky. Muslimský svet pocitíuje ohrozenie vlastnej kultúrnej identity, na čo reaguje návratom k islamským tradíciam. Tento návrat by však nemal prebiehať násilnou formou (príkazom nosiť *hidžáb* adresovaným všetkým ženám, ako je to napr. v Saudskej Arábii), ale mal by byť otázkou slobodnej voľby každej muslimky.

V súčasnosti dokonca môžeme hovoriť o radikalizácii zahaľovania. Niektoré ženy sa dobrovoľne zahaľujú do *burky* s tým, že ich tento odev oslobodzuje od posudzovania ich osobnosti a inteligencie len na základe telesných predností. Tlak na ženskú krásu a dokonalosť je podľa nich až „nechutný“.¹⁵ Ženy, ktoré nosia *hidžáb*, si nemyslia, že strhnutie šatky z hlavy im zaručí lepší spoločenský status. Existuje násilné aj dobrovoľné zahaľovanie, pričom dobrovoľné zahaľovanie tieto ženy nepokladajú za patriarchálny konštrukt. Naopak, považujú ho za prejav slobodnej vôle a symbol desexualizácie žien.

¹⁴ DROZDÍKOVÁ, Jarmila. Lexikón islámu. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 82.

¹⁵ Yvonne Ridley – britská novinárka, pomocou rozhovorov sa snaží pochopiť toto myšlenie niektorých vzdelených žien.

Z kultúrno-historického hľadiska je evidentné, že zahaľovanie sa objavilo dávno pred islamom v rôznych kultúrach. Pozostatky tohto starého zvyku sa objavujú ešte aj dnes i mimo islamského sveta, napríklad v sekulárnej podobe ako svadobný závoj, v náboženskom prostredí v odevve rehoľných sestier, ktoré si zahaľujú vlasy, a na dedinách pretrváva zvyk, že staršie ženy nevstúpia do kostola bez šatky na hlave. Napriek uvedeným skutočnostiam západný svet zahaľovanie žien spája výlučne s islamom.

Na druhej strane však musíme konštatovať, že v súčasnosti je to práve muslimský svet, kde cez rôzne historické obdobia a v rôznych podobách zahaľovanie pevne zakotvilo v spoločnosti a koncom 20. storočia nastala prudká revitalizácia tohto fenoménu, ktorá prekvapila i samotných muslimov. No symbolika zahaľovania či muslimskej šatky sa výrazne posunula od symbolu pasivity a podriadenosti k symbolu identity sebavedomej muslimskej ženy i odmietania agresívneho dovozu západnej kultúry a morálky.

SEMIOTIZÁCIA KAŽDODENNOSTI 19. A 20. STOROČIA V UMELECKOM OBRAZE (SELEKTÍVNA REKOGNOSKÁCIA)

Mariana ČECHOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, Štefánikova 67
949 74 Nitra, mcechova@ukf.sk

ČECHOVÁ, Mariana. **Semiotics of everyday life of 19th and 20th century in the artistic image (selective reconnaissance).** This paper focuses on the interpretation iconic (semiotic) portrayal of everyday reality in fairy tales from two northern authors - the Danish writer Hans Christian Andersen (19th cent.) and Latvian writer Karlis Skalbe (20th cent.), on the comparative background of opposition realistic / historically factual / believable – fictional / magic / fantasy.

Kľúčové slová: realita; ikonickosť; autorské rozprávky; H. Ch. Andersen; K. Skalbe;

Keywords: reality; imagery; author's fairy tale; H. Ch. Andersen; K. Skalbe;

V rozprávkových textoch Hansa Christiana Andersena (19. stor.)¹ a Lotyša Kárlisa Skalbeho (20. stor.)² nás zaujíma vzťah reálneho sveta (podľa Doleželovej terminológie: „aktuálny svet“) a fikčného sveta, čiže jeho umeleckého zobrazenia, ikonizácie (Miko).

Každodennosť reálneho sveta chápeme v zmysle, ktorému v prirodzenom jazyku synonymicky prináležia výrazy ako *obvyklosť, obyčajnosť, všednosť, bežnosť, typickosť*, ale aj *reálnosť, resp. uveriteľnosť*. Zaujímať nás bude predovšetkým to, ako je v umeleckom obraze fenomén každodennosti nakonfigurovaný s atribútmi, ktoré sú protikladom každodennosti: *neobvyklosť, výnimočnosť, mimoriadnosť, magickosť, fantastickosť, fiktívnosť, zázračnosť, nadprirodzenosť* (príznačné pre žáner rozprávky).

Tematicko-motivické a výrazové atribúty každodennosti

Každodennosť sa v rozprávkach oboch autorov – H. Ch. Andersena a K. Skalbeho – prejavuje vo viacerých textových plánoch (postava, konanie/dej, stav, prostredie).

---

¹ Hans Christian Andersen (1805 – 1875) – predstaviteľ umeleckého realizmu (2. pol. 19. stor.).

² Kárlis Skalbe (1879 – 1945) – predstaviteľ lotyšského novoromantizmu inklinujúceho k modernej (koniec 19. stor. – 30. roky 20. stor.)

Andersen i Skalbe si vo svojich rozprávkových textoch s realistickým príbehovým zázemím³ prevažne volia „nevýznačných“ hrdinov. Bud’ ide o nemajetných obyčajných ľudí z dedinských chatrčí alebo mestských domov, akými sú napr. kováči, záhradníci, pastieri, rybári, slúžky a práčky, ale aj biedne deti a študenti, alebo sú ústrednými postavami personifikované, čiže poľudštené zvieratá, vtáky, rastliny, prípadne bežné, všedné predmety, ktoré tvoria súčasť denného života ľudí⁴ (u Andersena napr. ihla na plátanie, pero a kalamár, strieborniak, kufor, pouličná lampa, u Skalbeho čajník, handra, trám, guľôčka soli etc.). Mnohé tieto postavy sú fyzicky drobné. Vo vzťahu k okoliu napriek personifikácii zachovávajú svoje biologické alebo vecné parametre. V Andersenovej i Skalbeho narácií sa teda rešpektujú reálne rozmery a proporcie medzi nimi a vonkajším svetom – zachováva sa ich základné určenie (cínový vojačik – hračka, sedmokráska – kvet, škovránok – vtáča, ropucha – žaba, mačka – zviera žijúce v ľudskom príbytku). Vol’ba ústredných postáv sa pritom koncentruje na bytosti či veci, ktoré sú empiricky známe (cez optiku nášho bežného, každodenného vedomia) a neveľké, ba priam miniatúrne. Túto motivickú črtu považujeme v prípade Andersenovej tvorby za symptomatickú, uplatňuje sa totiž aj v rozprávkach *Palculienka*, *Mrzké káčatko*, *Slávik*, *Chrobák*, *Snežienka*, *Motýľ*, *Pastierka a komínárik*, *Slimák a ružový ker*, *Hrdlo flašky* etc.

Existencia uvedených postáv je v dejotvornom okolí (t. j. v prostredí, ktoré utvára ich príbeh) podružná a periférna. Okolie ich vníma ako niečo nebadané, nepatrné či priamo prehliadnutel’né. Akoby v ľudskom či ostatnom animizovanom svete nejestvovali naplno. Ilustrujme si to na dvoch postavách, každej z iného Andersenovho príbehu.

Sedmokráska rastie v ústraní. Tam, kde na ňu vznešene sa vypínajúce záhradné pivónie, ruže a tulipány pre svoju „vyvýšenosť“ nevidia: „*Za plotom rostla spousta pyšných, vznešených kvetín. Čím méně voněly, tím víc se vypínaly. Pivoňky se nafukovaly, aby byly větší než růže, ale takováhle velikost přece nerohoduje! Tulipány měly překrásné barvy; však to také věděly a držely se zpříma, aby to bylo ještě lépe vidět. Ani si nepovídaly mladé chudobky před plotem.*“⁵

Podobne je zobrazená i ľudská hrdinka – dievčatko z rozprávky *Dievčatko so zápalkami*. Jeho temer nepostrehnutel’ná prítomnosť v silvestrovskom meste je zvýraznená v troch navzájom súvisiacich plánoch:

1. Dievčatko vyzerá „*chuďa, veľmi úboho*“⁶, je skromne odeté, bosé, hladné a premrznuté. Stojí na ulici, aby predalo zväzky zápaliek.

³ Reč je len o rozprávkach s nezázračným príbehovým „pôdorysom“.

⁴ „Ak Balzac, Gogol alebo Dickens kliesnili cestu realizmu širokými zábermi zo skutočnosti a galériou nezabudnutel'ných veľkých literárnych typov, Andersen sa predieral k realizmu osobitným spôsobom a vytvoril tiež svoju vlastnú galériu drobných postáv živých ľudí alebo personifikovaných zvierat, vtákov a predmetov, čím celkom originálnym, špecifickým spôsobom prispel k rozmachu európskeho realizmu.“ KLÁTIK, Zlatko. Veľký rozprávkar. Bratislava : Mladé letá, 1962, s. 48.

⁵ ANDERSEN, Hans Christian. Flétnové hodiny. Praha: Mladá fronta, 1969, s. 101.

⁶ ANDERSEN, Hans Christian. Rozprávky Hansa Christiana Andersena. Bratislava: Mladé letá, 1998, s. 240.

2. Ľudia si ho však nevšímajú, „*po celý deň si od dievčatka nikto nič nekúpil*“⁷, „*.... a tiež žiadnej almužny nedal*“⁸.
3. Večer si nájde „*kútik medzi dvoma domami, z ktorých jeden vytrča trocha do ulice*“⁹. Vo svojej neagresívnej odkázanosti akoby sa strácalo z dohľadu ľudí.

Skalbeho miniatúrny príbeh *Vianoce v lese* rozkotúľa malý pampúch, ktorý sa z pece hospodárky (ľudský svet) dostane do lesnej chalúpky k zvieratám, pripravujúcim sa na oslavu Štedrého dňa (animizovaný svet zvierat). Zvieratká však pampúchu nevenujú žiadnu pozornosť: „*Koblížek rozpačite kroutil svými načer-venalými tvarohovými knoflíky. Nikdo mu nevěnoval pozornost. (...) Koblížek stál u dveří a plakal: ,Copak já... copak já jsem tady zbytečný?’*“¹⁰

V súvise so sémantickou kapacitou výrazov *drobný, malý, nepatrny či obyčajný, všedný* v kontexte Andersenovej i Skalbeho narácie je potrebné poukázať aj na ďalší moment. Nevýraznosť fyzickej prítomnosti postáv v zobrazenom svete spôsobuje (resp. nesie na tom svoj podiel), že hrdinovia týchto príbehov majú pre okolie zanedbateľný význam:

1. Nie sú očividní, „na dohľad“, čiže senzoricky dostatočne zreteľní, a preto svojím výzorom nepriťahujú žiadnu pozornosť.
2. Možno ich vecne zameniť za akýkoľvek iný objekt s obdobnou fyziognomicko-biotickou štruktúrou.

Príznaky nepatrnosti a útlosti dopĺňa ďalší atribút – obyčajnosť zjavu. Napriek tomu, že autori majú na žánrovej osi výberu k dispozícii rozsiahlu paradigmu postáv, siahajú po jednoduchých, možno povedať až „fádnych“ protagonistoch – smrek, sedmokráska, škovránok, dievčatko, ropucha, mačka. Napospol ide o postavy, ktoré sa v rozprávkovom svete prechyľujú skôr k antipólu výnimočnosti, zvláštnosti a čarovnosti – totiž k všednosti, bežnosti.

Prostredie predstavuje v Andersenovej rozprávke bežný ľudský svet rutinného, každodenného života, prebiehajúceho v ničím nenarúšanom kolobehu. Z tohto hľadiska ide o prostredie nečarovné, realistické.

Ihličnatý les, ako ho poznáme z bežnej skúsenosti, je v denotatívnej rovine rozprávky Smrek vykreslený spôsobom, ktorý sa svojou vecnosťou temer približuje k jeho slovníkovému vymedzeniu ako „*miesta súvisle porasteného skupinou stromov*“¹¹ vrátane jeho prozaickej úžitkovosti. Andersenovo realistické rozprávanie zachytáva skutočné dianie v lese – biologický rast drevín a ich vytínanie ako každodennú pracovnú náplň drevorubačov, obohatenú o predvianočné zvyklosti, ktoré sú s tým spojené: „*Chýlilo sa k Vianociam. Začali vytínať celkom mladé stromčeky, čo neboli ani tak veľké, ani tak staré ako smriečok, ktorý nemal pokoja a stále sa bral preč. Mladým stromčekom, a boli to tie najkrajšie, nechali všetky konáre,*

⁷ ANDERSEN, ref. 6.

⁸ ANDERSEN, Hans Christian. Pohádky a poviedky. Žilina – Košice: Slovenská krajina, 1930, s. 155.

⁹ ANDERSEN, ref. 8, s. 142.

¹⁰ SKALBE, Kárlis. Jak jsem plul ke Královně Severu. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1983, s. 210.

¹¹ PISARČÍKOVÁ, Mária et al. Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava : SAV, 1995, s. 235.

naložili ich na voz a kone ich odviezli. (...) Cesta z lesa nebola veľmi príjemná. Smrek sa späťaťal, až keď ho na dvore vyložili s ostatnými stromčekmi. Počul, ako voľajaký muž povedal: 'Ten je prekrásny!' Len ten si vezmeme! Vtom prišli dva sluhovia v plnej paráde a odniesli stromček do veľkej nádhernej sály. (...) Smrek zastokli do veľkej debničky naplnenej pieskom. – Nik nevidel, že je to len debna, lebo bola celá obtiahnutá zeleným súknom – a položili ju na veľký pestrý koberec.¹²

Do podobného, zdanlivo všedného zázemia (v zmysle korešpondencie s našou bežnou skúsenosťou) situuje Andersen aj príbeh o sedmokráske. Ide o obyčajný záhradný záhon pestovaných kvetov, ktoré sú plotom oddelené od zátišia nepestovanej vegetácie: „Vonku pri ceste stál záhradný domec. Iste si už taký videl! Vpredu mal záhradu s kvetmi a plot natretý farbou. V priekope, blízko plota, uprostred najkrajšej zelenej trávy, rástla malá sedmokráska.“¹³

V inom, mestskom prostredí sa odvíja príbeh z rozprávky *Dievčatko so zápal-kami*. Jeho atmosféra sa čitateľovi sprítomňuje cez kolorit blízky slovomaľbe urbánneho prostredia, ako ju poznáme z „viktoriánskej“ atmosféry Dickensových románov – nevľúdna podoba mestskej ulice s prehliadnuteľným podvečerným zákutím medzi dvoma domami.

Na deskripcii „ošúchane“ a „zanedbane všedného“ urbánneho prostredia buduje Skalbe rozprávanie o starej, ostatným animizovaným svetom akoby „odpisanej“ mačke (*Mačací mlyn*), ktorá žobravo blúdi od dvora k dvoru, od jedného zvieracieho/ľudského prístrešia k druhému.

Pokiaľ ide o prírodné prostredie, v Andersenovej i Skalbeho rozprávkovej tvorbe nepredstavuje prírodu romantikov – tajomnú, nepreniknuteľnú, divú či exotickú (ďaleké moria a púšte, nebezpečné útesy a prieplasti, búrky, hromobitia, víchre a rozpútané živly) –, ale súčasť bezprostredného, dostupného každodeného okolia, rámec najobyčajnejšieho (domáceho) ľudského priestoru (na dvore žijú kačice, husi a sliepky; v záhrade a na lúke kvitnú kvety, poletujú motýle; v nedalekom lese rastú rastú smreky; v komore pobehujú myšky).

Výrazová pôsobnosť tohto nezázračného príbehového zázemia Andersenových rozprávok (v pragmaticky zameranej „matrici“ sveta) umocňuje citlivé zobrazenie jednotlivostí a podrobností, dôverne známych z mnohých akoby nerozlišiteľne jednotvárnych životných situácií.

Pozícia protagonistov v dejotvornom okolí je u Andersena i Skalbeho periférna, ich príbeh sa odohráva v skrytosti a osamelosti. Deje sa tak v troch rovinách:

1. Ľudský svet sice vníma prítomnosť postavy, ale necíti jej existenciu. Je preň iba prostriedkom vecnej užitočnosti, bežnou danosťou alebo čírou rekvizitou¹⁴ (smrek ako vianočná okrasa ľudského príbytku, škovránok ako auditívna dekorácia obydlia, sedmokráska ako súčasť trávnika, po ktorom sa kráča bez povšimnutia etc.).

¹² ANDERSEN, ref. 6, s. 136 – 137.

¹³ ANDERSEN, ref. 6, s. 295.

¹⁴ Na spôsob Heideggerovho „príručného súčna“ („príručného prostriedku“), ktoré nemá charakter pobytu; je „naporúdzí“, čiže na to, aby bolo človeku „poruke“, slúžilo mu. Pozri: HEIDEGGER, Martin. Bytí a čas. Praha : Oikoyemenh, 2008, 488 s.

2. Druhý aspekt osamelosti hrdinov súvisí s tým, že priestorom ich personifikácie je reálny (ľudský) svet. To ich predurčuje na „ne-bytie“. Postava so svojím ľudským okolím nedokáže komunikovať. Zostáva natrvalo uzamknutá vo svojej vecnosti či animálnosti a neprekračuje ju.
3. Tretí, subtilnejší rozmer osamelosti protagonistov z Andersenových príbehov sa vzťahuje k animizovanému okoliu, ktoré vníma ich jestvovanie ako súrodé, skutočné, živé a ktoré k nim teda zaujíma postoj ako k bytosti s „ľudským“ vnútorným ustrojením. Hrdinovia však zostávajú i v tomto svete osamelí (najvýraznejším príkladom je Andersenova rozprávka *Smrek*).

Algoritmy prezentácie zázračného, fiktívneho, fantastického, magického

Priliehavú formu na vyjadrenie a zachytenie aktuálneho, realistického obrazu životného sveta vytvára u oboch autorov poetická podoba rozprávky. Rozprávka je epický útvar par excellence, pre ktorý sú typické všetky atribúty čarovnej sféry (transcendentnosť, fantastickosť, alegorickosť, hyperbolickosť etc.). Andersen i Skalbe vo svojich nerozsiahlych, jadrných literárnych výpovediach hľadajú dôverné prepojenie reálnosti každodenného života (najmarkantnejšie zachytenéj v pozícii, prežívaní a /s/konaní hrdinov) s rozprávkou, ktorá ich naráciu zmäkčuje a zároveň umelecky spôvabňuje. Fantastika v príbehoch uvedených rozprávkarov teda nie je od empirického reálu oddelená akýmsi snovým závesom, ale je hmatateľnou súčasťou každodenného ľudského sveta. Inými slovami: personifikujúco preniká do sveta, ktorý je nám skúsenostne blízky.¹⁵

Andersen „imputuje“ fantastické (nereálne) do realistického obrazu prostredníctvom antropomorfizácie, personifikácie či personalizácie.¹⁶ Realisticky vecná charakteristika týchto postáv sa u Andersena snúbi s ich „oduševnenou“ podobou. Preto „netvoria rekvizity v rozprávkach, ale sú plnohodnotnými hlavnými hrdinami (sujetový objekt), plnohodnotne účinkujúcimi na celej ploche textu“¹⁷.

Rozprávka o statočnom cínovom vojačikovi pôsobí na prvý pohľad ako nevinný príbeh, v ktorom si autor volí svet drobných hračiek, aby sa lepšie priblížil deťom. Deťom intímne blízkymi obrazmi evokuje atmosféru detskej izby. V tomto prostredí sa však odohráva ľudská tragédia. Obyčajné detské hračky, cínový vojačik a papierová tanecnica sú totiž plnohodnotnými účastníkmi ľudskej drámy. Podobne je to aj v iných Andersenových trúchlopribehoch: *Smrek*, *Sedmokráska*,

¹⁵ Koniec koncov aj ľudové (realistické) rozprávky sa definujú ako príbehy „s pravdepodobnými, akoby zo života odpozorovanými príbehmi“. Pozri Marčok; In ŠIMONOVÁ, Brigita. Od rozprávky k próze s rozprávkovými prvkami. In Žánrové hodnoty literatúry pre deti a mládež IV. Nitra : UKF, 1997, s. 7.

¹⁶ „Proces personifikácie, ktorým sa predmety menia na predmetové postavy, je zreteľne dotovaný iným procesom, pomerne zriedkavým v obdobných premenách. Máme na mysli proces personalizácie, ktorý prichádza súčasne alebo bezprostredne po autorskom prisúdení vedomia predmetu a jeho následnej premene na postavu. Cieľom tohto dotvárania je úsilie priblížiť štruktúru predmetovej postavy k tým vnútorným charakteristikám personálnej postavy, ktoré predmetová postava obdarená vedomím a schopnosťou konať nemôže dosiahnuť.“ MILČÁK, Peter. Postava a jej kompetencie v rozprávkovom teste. Levoča : Modrý Peter, 2006, s. 15.

¹⁷ MILČÁK, ref. 16, s. 8.

Ropucha, Motýľ, ale aj v čarovnom príbehu *Malá morská panna*; u Skalbeho napr. v rozprávkach *Mačací mlyn*, *Medveď a myška*, *Večný študent a jeho rozprávka*.

Bežné atribúty každodennosti umocňujú čitateľskú pôsobnosť príbehov. Napríklad krutosť detí z kratochvíle – u Andersena sa v príbehu *Sedmokráska* prejavuje voči zúboženému škovránkovi, ktorému chlapci zabudnú dať napiť, alebo k zvädnutej sedmokráske, ktorú vyhodia na prašnú cestu; obdobne u Skalbeho v rozprávke *Mačací mlyn* malí chlapci týrajú mačku, ťahajú ju za uši a hádzú do rybníka, aby zistili, či vie plávať.

Sujetová koincidencia skutočného a nadpozemského, realistického a čarovného sa tu význačne prejavuje napríklad nezvratným zásahom osudu či vyšej moci do života hrdinu. Príhodu cínového vojačika determinuje prieval v detskej izbe a neskôr bezdôvodné rozhodnutie chlapca, ktorý ho hodí do kachiel'. Dievčatku so zápalkami predznačuje jeho smrť padajúca hviezda. Smrť prichádza spôsobom, ktorý by sme mohli nazvať agonickou predsmrtnou vidinou. Dievčatko trikrát škrtne zápalkou. V každom z jasných plamienkov vidí čosi iné. Najprv sa mu zdá, že sedí pri veľkých teplých železných kachliach, potom vidí prestretý stôl plný dobrôt a napokon má ilúziu nádherne vyzdobeného vianočného stromčeka. Dievčatko netuší, že zomiera. Keď zazrie na nebi padať hviezdu, pomyslí si: „Teraz niekto zomiera!, tak vravievala jeho nebohá stará mať, ,Keď padá hviezda, vždy odchádza jedna duša do neba' – ale netušilo, že táto hviezda padá jej.“¹⁸

Autor túto situáciu vyobrazuje ako presah reálneho stavu dieťaťa (smrteľná mdloba) k fantastickým, nadprirodzeným víziám (stretnutie s už nežijúcou babičkou).

Skalbeho príbehy pre deti, podobne ako u Andersena, sa pritom odohrávajú v intervale od bezútešnej tragiky realisticky stvárneného sveta k jeho duchovno-transcendentnému rozmeru. V *Rozprávke o zlatej jabloni*, motivicky inšpirovanej Andersenovým *Dievčatkom so zápalkami*, spodobňuje analogický magický zážitok strápeného dieťaťa v hraničnej situácii, keď ho rodičia v zimný podvečerný čas vyženú z domu: „Děvče už necítilo nohy a vyčerpáním kleslo do sněhu. Fazolka, kterou ještě nesnědlo, jí vypadla ze zkrehlých prstů... Vtom se stal zázrak: větev za větví vytrystal tu zvláštní strom, urostlý a třpytivý s fazolovými květy. Sníh v tom místě roztál a země se ohřála. (...) Zázračná lehkost se zmocňovala rukou i nohou děvčete, Chytilo se třpytivých větví, a ty je zvedly vysoko až do nebe.“¹⁹

Na rozdiel od Andersenovho príbehu tu nejde o predsmrtnú fatamorgánu dievčaťa, rozprávanie sa nezavŕšuje smrťou hrdinky, ale je, naopak, zaklúčené klasicky rozprávkovým spôsobom: návratom do sveta a získaním pozemského šťastia („Sám král přijel pro ni v zlatém kočáre a odvezl ji na svůj zámek.“²⁰). (Treba pripomenúť, že i keď všetky Skalbeho rozprávky budujú na tragickej nálade a prežaruje ich lyricko-baladický kolorit, mälokedy sa končia tragicky.)

Andersenove a Skalbeho rozprávky s existenciálnou tematikou charakterizuje istá osobitosť. Hrdinovia (všedné, drobné, krehké či nedospelé bytosti) nie lenže nie sú zaľažení žiadnou vinou, ničím sa svojím správaním a vôbec svojou

¹⁸ ANDERSEN, ref. 6, s. 241.

¹⁹ SKALBE, ref. 10, s. 132.

²⁰ SKALBE, ref. 10, s. 134.

existenciou nepreviňujú, ale dokonca ani za nič nebojujú: ich účasť na (rozprávkovom) svete je pasívna, nevýbojná, neangažovaná a vnútorne zmierlivá (to súvisí s fyzicky nečarownou príznakovosťou postáv aj ich vnútornou cituplnou výbavou).

Napriek tomu, že obaja autori obdarúvajú svojich hrdinov vlastnosťami, ktoré presahujú priemerné ľudské dispozície alebo ich (prinajmenšom) v mimotextovej realite považujeme za nie celkom bežné (cínový vojačik a dievčatko so zápalkami sa správajú do poslednej chvíle svojho života statočne, sedmokráska útrpne prežíva bolest škovránka uväzneného v klietke, malý chlapec pre záchranu svojej matky absolvuje cestu k nebezpečnej bytosti etc.), neumožňuje im to, aby vo svete rozprávkového príbehu prezili. Príčinou ich predčasnej, tragickej smrti je napospol nespôsobilosť obstáť v bezvýchodiskových situáciach, do ktorých sú v dôsledku okolností uvrhnutí.

Vieme, že tragický záver nie je pre rozprávky typický. Práve naopak: žánrovo príznačná je tu tendencia ukončiť príbeh odmenou pre hrdinu, zadostučinením, víťazstvom spravodlivosti, čiže finalizovať rozprávanie optimistickým, pozitívne ladeným spôsobom, ako to je v Skalbeho príbehoch. Ak u Andersena naproti tomu narácia ústi do tragickejch modalít, má to platnosť akéhosi vypovietovania vnútorne majestátneho zmyslu subtilnej, periférnej, osamej existencie protagonistov.

Autor stváraňuje fenomén smrti so sociatívnou citlivosťou (vo vzťahu k anticipovanému detskému čitateľovi) na spôsob prírodného zákona. Neprikrášľuje ju, ale ani sa nesnaží horizont onoho predpokladaného príjemcu drasticky nalomiť „ideologémami“ pesimistického negativizmu či devitalizujúcej rezignácie. Práve naopak – Andersen vnáša do modelu sveta, akokoľvek citlivého, motív smrti ako jeden z prirodzených momentov ľudského bytia.

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS / GLOSSEN

NICOLS, John. *Civic patronage in the Roman empire*. Leiden; Boston: Brill, 2014, 344 s. ISBN 978-90-04-21466-8.

John Nicols sa väčšinu svojej kariéry, teda takmer štyri desaťročia, venuje štúdiu nerovnosti sociálnych vzťahov a ich vplyvu na spoločnosť. Špeciálne sa venuje vzťahu patrón- klient v Rímskej ríši. Dôkazom je aj táto monografia, zameraná na *patrocinium publicum*, teda druh patronátu kde patrónom je jednotlivec a klientom je istá komunita (provincia, mesto...) a nielen jednotlivec. Cieľom autora je podať celkový obraz tejto dôležitej inštitúcie, pretrvávajúcej počas celej existencie impéria. Charakterizuje ju ako vzájomný, kontinuálny, zväčša zákonom neupravený a teda z morálnych zásad vytvorený vzťah medzi dvoma stranami nerovného postavenia, ktoré sú zapojené do vzájomnej výmeny zdrojov a služieb. Nesústreďuje sa len na zoznam patrónov a ich klientov, či ukotvenie patronátu v rímskom práve, ale snaží sa nájsť prepojenie patronátu s romanizáciou a rozvojom rímskych miest. Kladie si zaujímavé otázky, na ktoré sa postupne v jednotlivých kapitolách snaží odpovedať. Ako napríklad: Ako fungovalo *patrocinium publicum* v neskorej republike? Ako sa zmenilo jeho fungovanie za Augusta? Ako sa vyvíjalo v principáte? Aká bola jeho dôležitosť v každodennom fungovaní štátu? a ešte mnoho ďalších. Zaoberá sa teda obdobím neskorej republiky a principátu (medzi rokmi 100 pred našim letopočtom až 235) so zameraním na západnú časť ríše.

Celá kniha je rozdelená do deviatich kapitol, pričom ich usporiadanie sa najprv môže zdať chaotické a nechronologické. Postupným čítaním však čitateľ príde na to, že je rozdelená tematicky, akoby na dve časti. Kapitoly jedna a de väť sú úvodného a zhrňujúceho charakteru venujú sa všeobecným diskusiam o fungovaní vzťahu patrón - klient. Prvú tematickú časť zahŕňajú kapitoly dva až štyri. Sú usporiadane chronologicky a zaoberajú sa obdobím neskorej republiky, vládou cisára Augusta a nakoniec obdobím principátu a jeho nasledovníkov. Druhá kapitola sa zameriava na súperenie Gaia Iulia Caesara a Gnaea Pompeia Magna a rolu provincií Hispania, Galia a Italia v tomto boji v postavení ako ich klientske komunity. V ďalších kapitolách sa zaoberá postupným vývojom tejto inštitúcie od nástupu Augusta po neskorý principát a dôležitosť tejto inštitúcie pri rozvoji miest (stavaní nových budov, ciest a podobne).

Druhá tematická časť sa skladá z príkladných štúdií. Začína piatou kapitolou a návratom do neskorej republiky. Autor tu rozoberá Ciceronovu reč in Verrem o súdnom spore s bývalým správcom Sicílie Gaiom Verrom. Samozrejme

hľadá tu zmienky o patronáte a rozoberá vzťahy obyvateľov Sicílie s vplyvnými Rimanmi. V kapitolách šesť a sedem sa snaží autor zachytiť do čo najväčšej možnej miery systém fungovania *patrocinium publicum*, na základe zachovaných zákonov a epigrafických pamiatok. Sám autor uznáva, že na základe týchto zdrojov nie je možné presne systematicky definovať podrobnosti výmeny služieb a fungovania tejto inštitúcie. Časť kapitola je vlastne štúdiou o bronzovej doske *album Canusium*, na ktorej sa okrem iného zachovali mená všetkých členov mestskej kúrie, aj so všetkými tridsiatimi deviatimi oficiálnymi patrónmi mesta.

Táto monografia je na odbornej úrovni precízne a podrobne spracovaná, na základe podrobného preštudovania dobových prameňov, ale aj moderných autorov. Celá monografia sa nesie v duchu diskusie s inými bádateľmi a porovnaní postojov. Je to skvelá publikácia pre odborníkov, ktorí chcú získať prehľad o danej problematike a pramennú bázu na svoj vlastný výskum problematiky. Je však písaná pomerne náročným štýlom s používanými latinskými citáciemi a výrazmi, ktoré nie sú v knihe preložené. Z tohto dôvodu nie je celkom vhodná pre laikov a širokú verejnosť.

Zuzana Szabóová

KRONIKA

Konferencia Múzea SNP v Banskej Bystrici – Slovensko v roku 1945

Novootvorené Vzdelávacie centrum Múzea SNP v Banskej Bystrici privítalo v dňoch 28. 4.-30. 4. 2015 účastníkov medzinárodnej vedeckej konferencie *Slovensko v roku 1945 – Oslobodenie Slovenska 1944-1945*. Symbolicky, 70 rokov od konca najväčšieho a najkrvavejšieho konfliktu dejín, druhej svetovej vojny, si prišli historici siedmich štátov vymeniť informácie a pohľady na proces a problémy oslobodzovania slovenského územia a usporiadanie povojnového života na ňom. Program bol rozdelený do viacerých tematických blokov. Prvý deň bol venovaný otázkam hospodárstva a politiky, 29. apríl sa niesol v znamení protipovstaleckých okupačných jednotiek, partizánskeho hnutia a oslobodzovacích armád. Posledné hodiny podujatia patrili regionálnym dejinám, geopolitike, piete.

Úvodné slovo a privítanie hostí riaditeľom Múzea SNP, PhDr. Stanislavom Mičevom, PhD., vystriedal prvý príspevok v podaní PhDr. Igora Baku, PhD. z Vojenského historického ústavu z Bratislavu, pod názvom *Mobilizácia slovenskej spoločnosti zo strany okupačného režimu na konci vojny*. Následne prítomných oboznámił PhDr. Ľudovít Hallon, CSc. (Historický ústav SAV, Bratislava) s nasadením pracovných súťaží na opevňovacie práce na Slovensku v rokoch 1944-1945, kde spomenul dobové právne normy týkajúce sa zvolenej problematiky, načrtol rozdelenie územia na jednotlivé stavebné úseky, porozprával o hrozbe represálií, zapojení propagandy, o odmenách za prácu, ale aj o možnostiach vyhnúť sa nasadeniu na práce. Nasledovali prednášky o sociálnych a hospodárskych problémoch na konci druhej svetovej vojny (PhDr. Stanislav Končený, PhD., Spoločenskovedný ústav SAV, Košice; doc. PhDr. Peter Mičko, PhD. z Katedry histórie FF UMB, Banská Bystrica) a o evakuácii a ničení zbrojárskych závodov na strednom Považí (Mgr. Zdenka Hešterová, PhD., Trenčianske múzeum).

Po obednej prestávke sa v bloku *Politika* ako prvý predstavil doktorand Ústavu českých dejín (Univerzita Karlova, Praha) Mgr. Juraj Varga, s prednáškou *Informačná politika režimu Slovenského štátu v období od augusta 1944 do mája 1945*. Odbornému publiku osvetlil základné princípy a podoby dobovej propagandy, obraz SNP prezentovaný v časoch slovenského štátu, vymenoval najdôležitejšie periodiká vychádzajúce v danom období a pristavil sa i pri roliach, ktoré zohrávali jednotlivé osobnosti (ako napríklad T. J. Gašpar, F. Ďurčanský) a inštitúcie (Úrad propagandy) danej doby vzhľadom na spôsob utvárania a šírenia (dez)informácií v krajinе. Prof. PhDr. Eduard Nižňanský, CSc. a Mgr. Michaela Lónčiková (Univerzita Komenského, Bratislava) poinformovali o obraze nepriateľa

v propagande slovenského štátu – o možnostiach jeho zobrazovania, o kanáloch, ktorým sa šíril medzi verejnosť, o jeho podobách, premenách a možných dopadoch na uvažovanie civilného obyvateľstva. Problémy, týkajúce sa formovania a rozloženia politických súl krátko po ukončení vojny predostreli PhDr. Marek Syrný, PhD. (Múzeum SNP, Banská Bystrica) a doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc. (Historický ústav SAV, Bratislava). S pôsobením Viliama Širokého a Júliusa Ďuriša v prvej polovici roku 1945 zúčastnených oboznámil PhDr. Tomáš Černák. Vystúpenie Mgr. Juraja Jankecha (Katedra história FF UMB, Banská Bystrica) s námetom repatriácie Židov do obnovenej Československej republiky vystriedal Mgr. Ivan Albert Petranský, PhD. (Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií FF, UCM v Trnave) s otázkou formovania novej cirkevnej politiky štátu. Nasledujúce dva výstupy v podaní Mgr. Martina Vitka (Historický ústav Masarykovej univerzity, Brno) a Mgr. Martina Gabča (Katedra história FF UMB, Banská Bystrica) sa niesli v znamení organizácie partizánov a ich následného zaradenia sa do povojnového života v Československu. Záverečný čas prvého dňa konferencie patril PhDr. Stanislavovi Mičevovi, PhD., a jeho rozprávaniu o počiatkoch a špecifikách retribučného súdnictva na území Slovenska v roku 1945.

Druhý deň bol zahájený Mgr. Arturom Bekmatovom (Katedra žurnalistiky, FF UKF v Nitre) a Žurnalistikou na oslobodenom území. Príspevkom vyložil situáciu v novinách a rozhlase z obdobia blížiaceho sa konca vojnového konfliktu a krátko po ňom. Po všeobecnej charakteristike situácie – politicko-spoločenských a kultúrnych pomeroch – ukázal na konkrétnych príkladoch, ako sa menil obsah jednotlivých čísel periodík, typy tém, ktoré nahradili dovtedy dominantný námet – boje na frontoch a priebeh bitiek. Informoval o zaniknutej tlači, a napak o nových typoch novín a časopisov – ich orientácii, štruktúre a náklade, sprehľadnil programovú štruktúru rozhlasu a jeho pokrytie na oslobodenom území. O ľudáckych aktivitách na záchrane slovenskej štátnosti pre povojnové obdobie prednášal prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc. (Katedra história FF, UMB v Banskej Bystrici). Doktorand Katedry história FF UMB v Banskej Bystrici, PhDr. Anton Hruboň, osvetlil nasadenie a činnosť poľných jednotiek Hlinkovej gardy, pričom na túto tému hned' nadviazal Mgr. Peter Potocký, mapujúci vo svojej predkladanej práci činnosť poľného práporu Hlinkovej gardy na území dnešného Rakúska a Čiech. Člen Klubu vojenskej história Polom Žilina, Mgr. Tomáš Hofírek, prispel k objasneniu terminologických otázok týkajúcich sa identifikácie, organizácie a adekvátneho označovania nemeckých jednotiek, útvarov a zväzkov, pôsobiacich v okolí Váhu na jar roku 1945. Svojím vystúpením tak výrazne prispel k nasledujúcej diskusii, v ktorej sa prejavila ako rôznosť prístupov ku skúmaniu tohto úseku dejín, tak i odlišný pohľad na potrebu zjednotenia historickej terminológie a na konkrétnie predostreté návrhy riešenia problému. S veľmi pútavou prezentáciou o prínose Francúzov k Slovenskému národnému povstaniu prišiel prof. Alain Soubigou (Univerzita Sorbonne, Paríž), ktorý svoje vystúpenie doplnil o množstvo obrazového materiálu, vrátane máp, dobových i súčasných fotografií. Program ďalej pokračoval tému partizánskeho hnutia a oslobodzovacích armád, a na rad tak prišli príspevky, ako napríklad *Partizánske hnutie – hĺbkový prieskum počas bojov o Liptovský Mikuláš* (doc. PhDr. Oldřich Va-

něk, CSc. Liptovský Mikuláš), Činnosť skupiny Havránek v priestore Nemšová-Vlársky priesmyk v apríli 1945 (Mgr. Pavel Tesárek, Hradec Králové), *Partizánska vojna na strednom Slovensku v zime a na jar 1945* (prof. PhDr. Karol Fremal, CSc., Katedra histórie FF, UMB v Banskej Bystrici), *Rumuni z aradskej oblasti v bojoch o Československo* (prof. Marius Ioan Grec, Univerzita Arad, Rumunsko) alebo *Od Dukly po hrebene Javorníkov* (doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc., Vojenský historický ústav, Bratislava).

Počas posledného dňa odzneli prednášky E. S. Chočkovej (*O oslavovaní Víťazstva z pohľadu aktuálnych otázok európskej bezpečnosti*, Ruský inštitút strategických analýz, Moskva), Oliwii Galka a Łukasza Jasińkeho (*Poľsko v období po máji 1945. Medzi politickou opozíciou a ozbrojeným povstaním*, Múzeum druhej svetovej vojny, Gdańsk), Mgr. Františka Koreňa (*Orava v rok 1945*, Katedra histórie FF, KU v Ružomberku) Mgr. Martina Gereka, PhD. (*Spoločensko-politická situácia v inkorporovaných obciach hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1944-1945*, Katedra histórie FF, TU v Trnave), Mgr. Katarína Ristveyová (*Spoločensko-politická situácia v Komárne v období Szálasiho režimu – október 1944-marec 1945*, Katedra histórie FF, UMB v Banskej Bystrici). Záver podujatia bol venovaný rozprávaniu o budovaní pamätníkov Červenej armády na území Slovenska v roku 1945 (Mgr. Petra Švarcová, Historický ústav SAV, Bratislava; INALCO Paríž) a oslavám oslobodenia územia Československa v 50. rokoch 20. storočia (Mgr. Zuzana Hasarová, Katedra histórie, UKF v Nitre).

Pestrý program, trvajúci každodenne od rána do neskôrnych večerných hodín, diskusie pravidelne presahujúce časový rámec na ne určené, ale aj početné otázky, postrehy a námety auditória dokladovali fakt, že aj po niekoľkých rokoch venovaných intenzívному výskumu „štyridsiateho piateho“ poprednými historikmi zo Slovenska i zo zahraničia, existujú aj nadálej nedoriešené terminologické, metodologické, a stále i faktografické otázky, čakajúce na svoje doplnenie a vyjasnenie. Priestor, už pravidelne poskytovaný Múzeom SNP k výmene odborných znalostí získaných na báze vlastného precízneho výskumu, využili aj tento rok ako vysoko erudovaní odborníci s dlhorocňou praxou, tak i mladší vedeckí pracovníci a doktorandi, zaobrajúci sa zmienenou problematikou. Trojdňová konferencia tak ponúkla nielen nové poznatky o súčasných výsledkoch bádania orientovaných na udalosti roku 1945, ale prispela i k vytvoreniu a prehľbeniu vzájomných kontaktov medzi historickou obcou doma a v zahraničí. Dá sa teda predpokladať, že i nasledujúci plánovaný ročník pritiahe pozornosť mnohých účastníkov a hostí z kruhov širokej vedeckej, ale taktiež laickej verejnosti.

Zuzana Hasarová
Katedra histórie, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

**Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie:
Vybrané problémy antiky, ktorá sa uskutočnila dňa 25. júna 2015
na pôde Katedry histórie FF UKF v Nitre**

Na pôde Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa 25. júna konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom „Vybrané problémy antiky“. Usporiadatelia tohto stretnutia nadviazali na už dlhší čas existujúcu putovnú tradíciu organizovania stretnutí bádateľov zaobrajúcich sa dejinami antiky. Podujatie prebiehalo v Sieni Konštantína Filozofa pod záštitou prodekana Filozofickej fakulty – doc. PhDr. Martina Hetényho, PhD.

Prvý blok príspevkov odštartoval hlavný usporiadateľ podujatia, Emanuel Jirkal, prezentáciou s názvom: „Šaul, tragická postava prvého izraelského kráľa“. Priniesol v ňom pohľad na túto spormi opradenú historickú osobnosť nielen vo svetle jediného písomného prameňa, ktorý k nej poznáme, 1. knihy Samuelovej, ale pokúsil sa tiež načrtnúť obraz tohto panovníka v širšom dobovom kontexte. Druhým prezentujúcim bol Michal Habaj, z Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave s príspevkom: „Kambýsova hospodárska politika v rokoch 530-525 pred n. l.“. Vychádzajúc predovšetkým z babylonských dokumentov, sa, na základe vývoja hospodárstva, pokúsil vyplniť medzeru v prameňoch, ktoré sa venujú skôr predchodcovi a nasledovníkovi tohto panovníka. Marek Babic, z Katolíckej univerzity v Ružomberku sa venoval ppisu privátnych víl na vidieku v listoch rímskych aristokratov. Vychádzal z listov Senecu, Plinia Ml. a Sidonia Apollinara. Prvý blok prednášok ukončila Karla Vymětalová zo Slezskej univerzity v Opave. Prezentovala príspevok pod názvom „Habent sua fata libelli“, peripetie vzniku, vývoja i konca niektorých knižníc zakladaných už od 4. stor. pred n. l. vo východnom Stredomorí.

Druhý blok prednášok začal Tomáš Klokner z autorskej dvojice, ktorú s ním spolutvorila Alexandra Ostertagová. Obidvaja bádatelia pôsobia na Univerzite Komenského v Bratislave. Ich príspevok s názvom „Wilhelm Kubitschek a jeho prínos do dejín staroveku“ priblížil osudy a najmä dielo tohto významného vedca prelomu 19. a 20. storočia. Následne odznel príspevok Jarmily Bednárikovej z Masarykovej univerzity v Brne „Starovéký a „barbarský“ stát – metodologické problémy“. Po uvedení a rozobratí niekoľkých príkladov v ňom navrhovala vytvorenie typológie štátov, ktorá by bola platná pre rozdielne chronologické aj geografické celky. Ivan Prchlík z Karlovej univerzity v Prahe v príspevku s názvom: „Iulianus, rímstí mučedníci a možnosti vypátrat historickou realitu“, priblížil legendu o mučeníkoch Jánovi a Pavlovi a polemizoval o jej dôveryhodnosti. Jan Janoušek, z Univerzity Palackého v Olomouci ukončil druhý blok príspevkom na tému: „Porfyriova Jeskyně nymph a homérovské alegorese“.

Tretí prednáškový blok začal Jiří Šubrt z Univerzity Palackého v Olomouci príspevkom „Fenomén putování *ad loca sancta* v Jeronýmově dopise 108“. Rozoberal v ňom jeden z prvých záznamov o kresťanskej púti do Svätej Zeme a popísal v ňom aj prežívanie tejto udalosti Hieronymovou matkou, sv. Paulou. Adriána Koželová z Prešovskej univerzity v Prešove prednesla niekoľko poznámok „K prekladu kultúrnych reálií z antickej civilizácie“. Jej príspevok podnietil po-

merne rozsiahlu debatu v rámci diskusie, pred ktorou s príspevkom „Gnóma *Nosce te ipsum* v úvodnom slove *Politickej príručky* Jána Webera z roku 1665“ vystúpila ešte Erika Brodňanská z rovnakej inštitúcie.

V závere konferencie vystúpila Katarína Rácová z organizátorskej katedry s prednáškou na tému „Pohľad Mateja Bela na najstaršie dejiny vybraných stolic Uhorska v diele *Notitia Hungariae novae historico-geographica*“. Poukázala v ňom na znalosť o prepojenosti našich dejín s dejinami Rímskej ríše existujúcu už v 18. storočí, teda ešte pred znovuobjavením niektorých dnes dobre známych skutočností. Pavol Valachovič z Univerzity Komenského v Bratislave vystúpil s príspevkom na tému „Neskorá antika a marxistická historiografia“, v ktorom sa zameral na historickú spisbu v niekdajšom Sovietskom zväze a Nemeckej demokratickej republike. Posledným príspevkom celej konferencie bol referát na tému „Poznala antika ekologickou krizi?“. Jeho autorom a prednášateľom bol Lubor Kysučan z Univerzity Palackého v Olomouci.

Podujatie svojou pestrošou dokázalo, že téma antických dejín je skutočne mimoriadne rozsiahla a v mnohých jej oblastiach je ešte stále možné, ba priam žiaduce, prebádať ju do väčšej hĺbky; preskúmať alebo sa z iného uhla pohľadu pozrieť na početné pramene; postaviť alebo prípadne aj zboriť ďalšie hypotézy. Konferencia zároveň prispela k rozvíjaniu medzinárodnej spolupráce a dala možnosť bádateľom z dvoch susediacich krajin vzájomne porovnať vlastné pohľady, prístupy a metodologické postupy. Diskusie po jednotlivých blokoch príspevkov určite pomôžu nájsť účastníkom nové východiská v ich ďalšom výskume. Vybrané príspevky z konferencie budú publikované v časopise *Studio Historica Nitriensis*.

Martina Škutová
Katedra histórie, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

**Vznik OSN a Československo v podaní riaditeľa
Historického ústavu SAV,
PhDr. Slavomíra Micháleka, DrSc.**

Dopoludňajšie hodiny dňa 13. októbra 2015 patrili na Katedre histórie pokračovaniu prednáškového cyklu s názvom *Stretnutia s osobnosťami vedy*. Tradičné podujatie, umožňujúce študentom spoznať popredné osobnosti pôsobiace v oblasti historickej vedy a spríbuznených odborov, zoznámiť sa s najnovšími publikáciami a výsledkami výskumov, ale aj poodhaliť zákulisie fungovania takéhoto sveta s jeho každodennými úskaliami i nemalými úspechmi, vyvolalo i tento rok značný záujem o ponúkanú problematiku. Ten bol podčiarknutý skutočnosťou, že na pôdu katedry prijal pozvanie riaditeľ Historického ústavu SAV, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc.

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc. na narodil v Myjave, v roku 1984 úspešne absolvoval vysokoškolské štúdium v odbore história na Filozofickej fakulte UK

v Bratislave, kde o rok neskôr obhájil rigoróznu prácu. Jeho ďalšie vzdelanie a kvalifikačný postup už boli úzko späté s Historickým ústavom (udelenie titulu CSc. v roku 1994 a titulu DrSc. v roku 2009), ktorého zamestnancom sa stal v roku 1986. O dve desaťročia nato sa postavil na jeho čelo. Spektrum jeho výskumného záujmu tvorí jednak orientácia na americkú zahraničnú politiku – jej vzťahy a interakcie s Československom od polovice 20. storočia. Tu sa venuje najmä histórii a vzniku OSN, skúma popredné osobnosti československej diplomacie – najmä jej slovenských reprezentantov, akými boli napríklad Ján Papánek, Ivan Krno, Štefan Osuský a ďalší. Pozornosť ale upriamuje aj na problematiku druhého a tretieho československého a slovenského demokratického exilu a taktiež na otázku slovenských evanjelikov v USA. Je členom viacerých domácich i zahraničných vedeckých rát, redakčných rát a komisií, absolvoval niekoľko zahraničných výskumných a prednáškových pobytov, vystúpil na desiatkach domácich a zahraničných konferenciách. Jeho rozsiahlu publikačnú činnosť v slovenskom i anglickom jazyku dopĺňa niekoľko prestížnych ocenení a udelených štipendií, ako napríklad The American Eagle (Jan and Betka Papanek Foundation, 1996), Cena Egon Erwin Kisch (1999, 2003), Medaila M. R. Štefánika (1999), Fulbright Award (2005), Pamätná medaila III. stupňa Československej obce legionárskej (2009) a mnohé ďalšie.

Téma jeho prednášky, zameraná na otázku vzniku OSN a vzájomné interakcie s Československom sa v októbrových dňoch ukázala ako mimoriadne aktuálna. Ako riaditeľ Historického ústavu podotkol, Slovenská republika vo svojej činnosti nadväzuje na pôsobenie v OSN ešte z čias existencie spoločného štátu so súčasnou Českou republikou, pričom korene jej aktivity siahajú až k samotnému procesu kreovania organizácie. Dnes je jednou zo 193 členských krajín, ktorých zásady zahraničnej politiky stoja do značnej miery na princípoch a cieľoch spomenutej organizácie. Pozvaný host je zároveň autorom výstavy vytvorennej k 70. výročiu vzniku OSN, ktorú len niekoľko dní po odznení jeho prednášky prišiel do Bratislavu slávnostne otvoriť generálny tajomník OSN, Pan Ki-mun.

Po krátkom privítaní na pôde Filozofickej fakulty UKF a predstavení jeho profesijného života PhDr. Róbertom Arpášom, PhD., moderátorom podujatia, boli obecenstvu prezentované najnovšie publikácie z dielne samotného hosťa a jeho kolegov. Následný príspevok s názvom *Vznik OSN a Československo* v plnej miere ukázal bohaté výsledky dlhoročného výskumu autora, prevádzdaného prevažne v zahraničných archívoch. Objasnil východiská vzniku organizácie, jej hlavné zábery a ciele. Poodkryl pozadie rokovania v Dumbarton Oaks a v San Franciscu, a vysvetlil vplyv jednotlivých krajín pri zdrode OSN vo svetle vtedajšieho medzinárodného diania i vzhľadom na pozície európskych štátov v komplikovanom povojnovom období. PhDr. Slavomír Michálek, DrSc. tiež auditóriu predstavil profily vybraných československých diplomatov, ktorých životy a kariérny postup sú z nemalej časti spracované a prostredníctvom publikáčnych výstupov sprostredkovanej širšej verejnosti práve vďaka jeho odbornému úsiliu. V „československom“ duchu pokračoval príspevok aj vo svojej druhej polovici. Do popredia sa dostali udalosti februára 1948 a augusta 1968 a reakcie domácej i zahraničnej politickej reprezentácie naň.

Hostovanie PhDr. Slavomíra Micháleka, DrSc. na Katedre histórie UKF z dňa 13. októbra 2015 teda splnilo svoj účel – predpoludnie nabité výmenou informácií, nadobúdaním nových vedomostí a zoznamovanie sa s aplikovaním teoretických poznatkov do praxe bolo obohatujúcim a príjemným zároveň. Vďaka prehlbovaniu spolupráce medzi Historickým ústavom SAV, Slovenskou historickej spoločnosťou a Katedrou histórie UKF tak dostali študenti možnosť spoznať jednu z popredných osobností slovenskej historickej vedy.

Zuzana Hasarová
Katedra histórie, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

PUBLIKAČNÁ ETIKA ČASOPISU STUDIA HISTORICA NITRIENSIA

Vydavateľom časopisu Studia Historica Nitriensia (ďalej SHN) je Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Redakcia sídli na Katedre histórie FF UKF v Nitre, Hodžova 1, 949 01 Nitra. Aktuálnym šéfredaktorom je prof. Janka Hečková, CSc. Na stránkach časopisu sa publikujú originálne príspevky z oblasti história, archeológie, muzeológie. Úlohou redakčnej rady je zabezpečiť čo najvyššiu kvalitu publikovaných textov, ich originalitu a zabrániť porušovaniu autorskej etiky. Nižšie uvedené zásady vychádzajú z pravidiel Committee on Publication Ethics (COPE) <http://publicationethics.org/resources/guidelines>

1. Úloha šéfredaktora:

Šéfredaktor vykonáva prvé redakčné rozhodnutie, čiže predbežne posudzuje príspevky doručené na adresu redakcie, ich kompatibilitu s tematickým zameraním časopisu, ako aj ich vhodnosť pre zaradenie do recenzného konania. Vyradené sú príspevky, ktoré nezodpovedajú profilácií časopisu, nespĺňajú primárne požiadavky na vedecký text a evidentne porušujú etické princípy publikovania. Sporné prípady konzultuje s členmi vedeckej rady časopisu. Šéfredaktor môže od autorov požadovať nevyhnutné úpravy odovzdaných textov, napríklad jeho skratenie, prepracovanie poznámkového aparátu v súlade s pokynmi pre autorov, prispôsobenie prípadného obrázkového materiálu publikačným a ekonomickým možnostiam časopisu. Šéfredaktor má záverečné slovo pri zostavovaní jednotlivých čísel časopisu.

2. Úloha redakčnej rady:

Redakčnú radu časopisu SHN tvorí:

1. vedecká rada časopisu a
2. rozšírený redakčný kruh.

Členovia vedeckej rady časopisu sú renomovaní odborníci a autority z oblasti história, archeológie a muzeológie zo Slovenska aj zo zahraničia. Rozšírený redakčný kruh tvoria odborníci, ktorí sú prednostne oslobovaní pre potreby recenzného konania. Vedecká rada časopisu rozhoduje o publikovaní príspevku v časopise v prípade, že úspešne prejde recenzným konaním. Vedecká rada časopisu sa pri rozhodovaní o publikovaní, resp. nepublikovaní, opiera o recenzné

posudky, vypracované oslovenými posudzovateľmi. Pri rozhodnutiach vedecká rada časopisu dbá na dodržiavanie všeobecne uznávaných etických princípov a akademickej praxe. Vedecká rada časopisu uverejňuje na web stránke etické zásady, zásady pre recenzné konanie a aj pokyny pre autorov, ktorými sa pri rozhodnutiach riadi. V prípade potreby môže vedecká rada časopisu tieto normatívy aktualizovať. Články v sekcií štúdie, rozhľady, materiály a diskusia prechádzajú jazykovou úpravou. Vedecká rada časopisu zabezpečí na stránkach časopisu zverejnenie opráv, reakcií zo strany vedeckej obce, prípadne ospravedlnení, ak dôjde k porušeniu etických princípov publikovania.

3. Úloha redakcie:

Redakcia dodržiava anonymnosť autorov, recenzných posudkov ako aj dôvernosť korešpondencie medzi autorom a redakciou. Redakcia neprijíma komerčné platené príspevky ani reklamné texty s výnimkou upozornenia na nové publikácie z tematických oblastí časopisu SHN, vydávané vydavateľom časopisu. Redakcia dbá na to, aby nedošlo ku konfliktu záujmov medzi autormi, recenzentmi a členmi vedeckej rady časopisu, resp. rozšíreného redakčného kruhu.

4. Proces posudzovania doručených rukopisov:

Doručené texty sú po prvotnom vytriedení šéfredaktorom časopisu pridelené dvom posudzovateľom. Vedecká rada vyberá posudzovateľov. Ak je posudzovateľ vybraný z prostredia mimo vedeckej rady časopisu alebo rozšíreného redakčného kruhu, budú mu spolu s textom zaslané aj zásady publikovania v časopise SHN. Texty sú anonymizované a pridelované dvom, v prípade kolízie názorov trom, posudzovateľom. Autori a recenzenti zostávajú počas celej doby voči sebe anonymní. Redakcia využíva posudkový formulár, v ktorom sa oslovení recenzenti vyjadrujú k nasledovným oblastiam:

1. k obsahu, odbornosti a vedeckej úrovni textu;
2. štýlu a formálnym náležitostiam.

Recenzent môže text odporučiť na publikovanie, navrhnuť modifikáciu, prípadne úplne zamietnuť publikovanie textu. Ak je nutné príspevok modifikovať, prípadne je úplne zamietnuté jeho publikovanie musí posudzovateľ svoje rozhodnutie jasne zdôvodniť. Posudzovatelia sú povinní redakciu upozorniť, ak už bol príspevok publikovaný v inom časopise/monografii, prípadne je časť alebo celý text plagiatom, alebo sú informácie v texte zmanipulované. Týka sa to aj jazykových mutácií textu. Posudzovateľ môže odmietnuť vypracovať posudok na pridelenú štúdiu, o čom musí redakciu obratom informovať. Posudzovateľ sa zaväzuje, že bude pristupovať k posudzovaniu objektívne, vyhne sa inverktívam na adresu autora posudzovaného príspevku. V prípade, že jeden z posudzovateľov text odporučí publikovať a druhý posudzovateľ ho zamietne, redakcia zabezpečí tretí, zmierovací posudok, ktorý vypracuje redakciou oslovený odborník. Konečné slovo v prípade sporných textov má šéfredaktor s vedeckou radou časopisu. Všetky

príspevky publikované v časopise musia úspešne prejsť recenzným konaním, inak nemôžu byť publikované. Výnimku tvoria texty do rubrík kronika, recenzie a anotácie, kde o publikovaní rozhoduje šéfredaktor bez recenzného konania. V prípade, že chce autor publikovať recenziu na publikáciu svojho kolegu, musí o tom upovedomiť redakciu hneď pri jej doručení na adresu redakcie. Všetci posudzovatelia sa zaväzujú, že obsah recenzovaných rukopisov budú považovať za tajný, nezneužijú ich a žiadnu ich časť nepoužijú vo vlastných prácach skôr ako budú publikované a to s riadnym uvedením autorstva.

5. Etika autora:

Autor sa zaväzuje, že odovzdáva do redakcie originálny, pôvodný text, dovtedy nepublikovaný, založený na vlastnom archívnom alebo pramennom výskume. Predloženie rovnakého príspevku, ktorý bol už publikovaný inde (vrátane jazykovej mutácie) je považované za neetické. Výnimku tvorí prípad, ak bol príspevok výrazne prepracovaný alebo doplnený. V takom prípade je potrebné túto informáciu uviesť v poznámke, s konkrétnym označením kde bol už pôvodný príspevok publikovaný. Autori si od redakcie nemosia pýtať povolenie na opäťovné publikovanie vlastných textov v monografiách potom, ako už boli publikované na stránkach časopisu SHN. Autor nesmie publikovať príspevok v inom časopise potom, ako už bol publikovaný v časopise SHN. Autor sa zaväzuje, že sa pripísaní textu riadil etickými zásadami, ktoré sú predpokladom toho, že žiadna časť textu alebo celý príspevok nie sú plagiátom a že výsledky svojho výskumu nezmanipuloval. Autor sa pri písaní príspevku riadi pokynmi pre autorov, ktoré sú zverejnené na web stránke časopisu SHN v slovenčine a angličtine a tiež v printovej verzii časopisu. Autor je povinný redakcii na vyžiadanie dokladovať, že získal povolenie využívať materiály, na ktoré sa vzťahujú autorské práva.

Publication Ethics of the *Studia Historica Nitriensia* Journal

The *Studia Historica Nitriensia* journal (hereinafter referred to as SHN) is published by the Constantine the Philosopher University. The address of the editorial office is the Department of History of the Philosophical Faculty of the Constantine the Philosopher University in Nitra, Hodžova 1, 949 01 Nitra. The current editor-in-chief is prof. Janka Hečková, CSc. The journal publishes original contributions dealing with history, archaeology, museology. The role of the editorial board is to guarantee the highest quality of the published texts, their originality and prevent breaching the authorship ethics. The rules below follow from the rules of the Committee on Publication Ethics (COPE) <http://publicationethics.org/resources/guidelines>

1. The role of the editor-in-chief

The editor-in-chief makes the primary editing decision, i. e. they do preliminary evaluation of the contributions delivered to the editorial office, their compatibility with the topic of the journal, as well as their suitability for reviewing process.

The contributions which do not correspond with the topic of the journal, do not meet the primary criteria for scholarly articles and evidently breach the principles of publication ethics are denied. The editor-in-chief discusses disputable cases with the members of the scientific board of the journal. They can ask the authors to make necessary changes in the submitted articles, e. g. shortening, rewriting footnotes in accordance with the authorship guide, adopting the figures to the publication and economic conditions of the journal. The editor-in-chief has the final word in editing individual issues of the journal.

2. The role of the editorial board

The editorial board of the SHN journal comprises:

1. the scientific board of the journal
2. wider editorial circle.

Members of the journal's scientific board are renowned experts and authorities in the fields of history, archaeology and museology from Slovakia as well as other countries. The wider editorial circle comprises experts who are preferably requested to review articles. The scientific board of the journal decides on publishing of the contribution in the journal if it passes the reviewing process successfully. Deciding on publishing or not publishing, the scientific board of the journal follows from the reviews elaborated by the reviewers. In their decisions, the scientific board regards generally accepted ethical principles and academic practice. On the website, the scientific board publishes the ethical principles, principles of the reviewing process and instructions for authors which are essential in their decisions. If necessary, the scientific board can update the norms. The articles in the section of studies, perspectives, materials and discussion are subject to language editing. The scientific board provides publishing corrections, reactions from the scientific community, or possible apologies on the pages of the journal, in case of breaching the publication ethics.

3. The role of the editorial board

The editorial board observes the anonymity of authors, reviews and confidentiality of the correspondence between the author and the board. The board does not accept paid commercial contributions or advertisements, with the exception of notes on new publications related to the topics of the SHN journal published by the journal's publisher. The board monitors possible conflicts of interest among authors, reviewers and members of the scientific board of the journal or its wider editorial circle.

4. The process of reviewing the submitted manuscripts

After the submitted manuscripts have been primarily classified by the editor-in-chief, they are assigned to two reviewers. The scientific board decides on the reviewers. If the reviewer is chosen outside the scientific board or the wider editorial circle, the publication principles of the SHN journal shall be sent to them together with the article. The articles are anonymous and assigned to two, in case of colliding reviews three, reviewers. The authors and reviewers remain

anonymous to each other during the whole process. The editorial board uses a review form in which the reviewers comment on the following:

1. the content, expert and scientific level of the text;
2. style and form.

The reviewer can recommend the text for publishing, suggest modifications, or reject publishing. If it is necessary to modify the article or it is rejected, the reviewer must clearly justify their decisions. The reviewers must inform the editorial board if the article has been published in another journal/monograph, or it is wholly or partially copied or the information it contains is manipulated. This also applies to other language editions of the article. The reviewer can refuse to review the assigned study but must inform the editorial board immediately. The reviewer must be unbiased judging the reviewed articles, inoffensive to the author of the reviewed article. If one of the reviewers recommends the article for publication and the other one refuses it, the editorial board provides a third, conciliation review elaborated by an expert. In such case, the editor-in-chief and the scientific board of the journal have the final word. All articles published in the journal must successfully pass the reviewing process, otherwise they cannot be published. Articles published in the Chronicle, Reviews and Annotation sections are exceptions; the editor-in-chief decides on publishing without the reviewing process. If the author wants to publish a review of their colleague's work, they must inform the editorial board as soon as it has been delivered to the address of the editorial board. All reviewers must consider the content of the reviewed manuscripts confidential, they shall not abuse or use any of the articles' parts in their own works before these articles are published, they must declare the name of the author.

5. Author's Ethics

The author is obligated to submit an original unpublished article based on their own archive or resource research. Submitting an article which has been published before (including other language editions) is considered unethical. Considerably rewritten or completed articles are acceptable. The author must state such information in footnotes and specify where the original article was published. The authors do not need to ask the editorial board for permission to further publish their own texts in monographs after they have been published on pages of the SHN journal. The author must not publish the same article in another journal after it has been published in the SHN journal. Writing the text, the author must observe the ethical principles which ensure that no part of the text or the whole text are copied and they must not manipulate the results of their research. Writing the text, the author must observe the instructions for authors published on the SHN journal's webpage in Slovak or English as well as in the printed version of the journal. The author is obligated to prove their authorization to use materials protected by copyright if asked by the editorial board.

POKYNY PRE AUTOROV

Studia Historica Nitriensia je vedecký, recenzovaný časopis, ktorý vychádza 2x ročne. Uverejňuje pôvodné príspevky, výsledky bádateľskej činnosti autorov. Uzávierka je vždy 28. februára a 30. júla. Texty sú anonymne posúdené dvomi nezávislými posudzovateľmi. Autori budú o výsledku recenzného konania a rozhodnutí vedeckej redakčnej rady upovedomení najneskôr do 6 mesiacov od odovzdania príspevku. Autori zároveň súhlasia s uverejnením príspevku v databázach: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD: elektronicky na adresu: shnnitra@gmail.com poštou: redakcia Studia Historica Nitriensia, Katedra história FF UKF, Hodžova 1, 949 01 Nitra

Každý príspevok musí obsahovať:
názov v slovenskom a anglickom jazyku
meno autora
pracovisko a stručné informácie o autorovi
abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) – min. 5-7 riadkov
5-6 kľúčových slov v slovenskom a anglickom jazyku
vlastný text
v prípade príspevkov v anglickom alebo nemeckom jazyku musí byť názov príspevku a abstrakt v slovenskom jazyku
redakcia prijíma príspevky do sekcie štúdie v rozsahu maximálne 40 normostrán. Redakčná rada si vyhradzuje právo na zaradenie príspevku aj do inej sekcie časopisu (rozhľady, materiály, diskusia). Rozsah recenzie by mal byť 3 – 10 normostrán. Príspevky s menším rozsahom budú zaradené medzi anotácie.
Obrázky (rozlíšenie min. 300×300 dpi, farebné/čiernobiele), tabuľky a grafy sa odovzdávajú v samostatnom súbore, ich vloženie do textu zabezpečí grafik. Obrázky, tabuľky a grafy musia byť očíslované, popísané a ku každému uvedený zdroj. V texte príspevku musí byť uvedená odvolávka na konkrétné obrázky, tabuľky alebo grafy.

Každý príspevok (bez ohľadu na vedný odbor) musí mať poznámkový aparát pod čiarou a splňať nasledujúce požiadavky:
písmo: Times New Roman, 12

zarovnanie na obe strany
poznámkový aparát pod čiarou v nasledujúcej forme:

Odkaz na monografiu:

¹HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴WIEDERMANN, Egon (ed.). *Studia Historica Nitriensia* 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Odkaz na už uvedenú prácu:

⁸HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>;

ak nie je uvedené miesto vydania, rok vydania alebo vydavateľstvo, uvádzame: b. m., b. r., b. v.

ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou, napr. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.

skratka pre stranu je s.

údaje ako je ročník časopisu, čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami
ak sú dokumenty v ediciach číslované, je potrebné okrem strán uviesť aj číslo dokumentu

Odkaz na archívny prameň

presný názov archívu, názov fondu, ktorý ste študovali, prípadne aj roky, z ktorých agenda fondu pochádza, ďalej č. kartónu, z ktorého je dokument, signatúru dokumentu a slovná charakteristika dokumentu

Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO), 1939 – 1945, kartón

(ďalej k.) 52, č. j. 785. Nariadenie Ministerstva školstva a národnej osvety pre správy ľudových škôl zo dňa 12. 4. 1941.

Odkaz na dobovú tlač

Slovák, 5.12.1938, s. 3, názov článku.

Poznámka: ak ide o denník, uvádzame dátum výtlačku, ak ide o iné periodikum, uvádza sa rok, ročník, číslo, strana, prípadne názov článku. Ak má článok autora a ide nám o zdôraznenie tohto faktu, tak meno, názov a In.

Odkaz na antický prameň

V poznámke uvádzajte meno autora v najčastejšie používanej forme (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), názov diela v latinčine (aj keď bol originál v inom jazyku, napr. v gréctine), nasleduje číslo knihy, kapitoly a paragrafu, ak je vyznačený TACITUS. Annales II, 46.

Instructions for the authors of contributions in the Studia Historica Nitriensia journal

Studia Historica Nitriensia is a reviewed scientific journal issued semiannually. It publishes original contributions, results of investigation of the authors. The deadlines are 28 February and 30 July. The texts are anonymously reviewed by two independent reviewers. The authors shall be informed of the result of the reviewing process and of the decision of the scientific board within 6 months from the submission of the article. The authors also agree with publishing of their contributions in the following databases: CEEOL - Central and Eastern European Online Library; CEJSH - The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult - Humanities - Sozial und Kulturgeschichte.

Contributions can be sent electronically or by post, on a CD:

electronically to: shnnitra@gmail.com

by post to: Studia Historica Nitriensia Editorial Board (redakcia), Department of History of the Philosophical Faculty of CPU (Katedra história FF UKF), Hodžova 1, 949 01 Nitra

Each contribution must include:

title in Slovak and English languages

author's name

workplace and brief information about the author

abstract in a foreign language (English) – min. 5-7 lines

5-6 key words in Slovak and English languages

text itself

If the text is written in English or German, the title of the contribution as well as the abstract must be written in Slovak.

For the section of studies, the editorial board accepts contributions of 40 pages max.

The editorial board reserves the right to publish the contributions in other sections of the journal (perspectives, materials, discussion). Reviews should contain 3-10 standard pages. Shorter contributions shall be classified as annotations.

Figures (resolution of min. 300×300 dpi, colour/black and white), tables and graphs must be submitted in a separate file. They shall be placed in the text by the graphic designer. Figures, tables and graphs must be numbered, with captions and stated source. The text of the contribution must contain the references to specific figures, tables and graphs.

Each contribution (regardless of the field of study) must include footnotes and meet the following standards:

font: Times New Roman, 12

justified

footnotes in the following form:

Referring to a monograph:

¹HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátnej moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Referring to a whole collection of papers:

⁴WIEDERMANN, Egon (ed.). *Studia Historica Nitriensia* 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Referring to a study in a collection or a joint work:

⁶KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Referring to a study published in a periodical:

⁷PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Referring to a previously mentioned work:

⁸HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Referring to an electronic source:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálne v elektronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na intername: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>;

If place or year of publication or the name of publisher are not stated, we write:
n. a., n. p., n. d., n. p.

If there are multiple places of publication and only one Publisher, the places are separated with a semicolon and a space, e. g. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.

p is short for page

Information like volume of a journal, numbers of collections of papers are written in Arabic numerals.

If the documents in the editions are numbered, it is necessary to write the number of the document, together with the pages

Referring to an archive source

exact name of the archive, name of the studied fund or the years which the agenda of the fund comes from, number of the carton with the document, document's signature and characteristics

The Slovak National Archive in Bratislava (hereinafter referred to as SNA in BA), fund (f) Ministry of Education and National Edification (Ministerstvo školstva a národnej osvety) (MŠANO), 1939 – 1945, carton (c) 52, u. no. 785. Regulation of the Ministry of Education and National Edification for the administrators of public schools from 12 April 1941.

Referring to a contemporary press

Slovák, 5.12.1938, s. 3, article title.

Note: If it is a daily, we state the date of the issue, if it is a different periodical, we state the year, volume, issue, page, title of the article. If the article has its author and we want to emphasize the fact, we also state the name, title and In.

Referring to an antique source

In the note, state the name of the author in the most frequently used form (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), title of the work in Latin (although the original was written in another language, e. g. Greek), number of the book, chapter and paragraph, if marked.

TACITUS. Annales II, 46.